

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

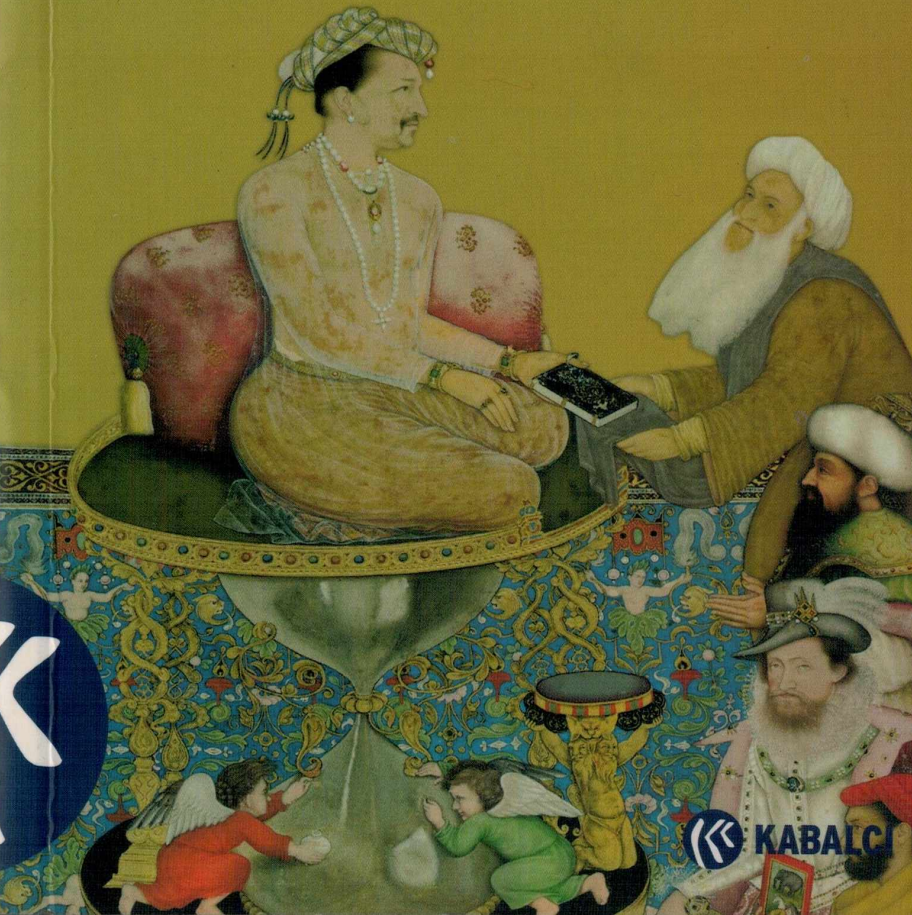
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kudüs'teki

Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar

Thierry Zarcone

THIERRY V. ZARCONÉ
KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Kabalcı Yayıncılık: 15

İnceleme Dizisi: 3

Thierry V. Zarcone
*Sufi Pilgrims From Central Asia
and India in Jerusalem*

Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar
© Kabalcı Yayıncılık, 2011

Birinci Baskı: Nisan 2012

Yayın Yönetmeni: Murat Ceyişakar

Çevirmen: Berna Akkıyal

Kapak Tasarımı: Gökçen Yanlı

KABALCI YAYINCILIK

Eren Sok. No. 18/1 Beşiktaş 34349 İstanbul
Tel.: (0212) 236 6234-35 Faks: (0212) 236 6203
yayinevi@kabalci.com.tr www.kabalci.com.tr
internette satış: www.kabalci.com.tr
Sertifika No. 21894

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cataloging-in-Publication Data (CIP)

V. Zarcone, Thierry

Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar

1. Din 2. İslamiyet 3. Seyahatname

ISBN 978 605 527 202 9

Baskı: Ezgi Matbaası (0212) 452 2302
Sanayi Cad. Altay Sok. No. 14 Çobançeşme Yenibosna-İstanbul
Sertifika No. 12142

THIERRY V. ZARCONE

KUDÜS'TEKİ

ORTA ASYALI VE HİNTLİ

SUFİ HACILAR

Bu metin, Mart 2002'de Hayfa Üniversitesi'nde
Profesör Butrus Ebu-Manneh onuruna düzenlenen
konferansta yazar tarafından yapılan sunumun
genişletilmiş halidir.

Çevirmen: Berna Akkıyal

KABALCI YAYINCILIK

*Hayfa Üniversitesi'nden
Emeritus Profesör Butrus Ebu-Manneh'e*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
KISALTMALAR	10
GİRİŞ	15

1. BÖLÜM

SUFİ TEKKELERİ, İMARETLERİ VE HACILAR 28

Hacılar, Sufiler ve İmaretler.....	30
Bir Sufi Tekkeleri Ağı Mevcut Muydu?	42

2. BÖLÜM

HAC GÜZERGÂHLARINDAKİ

ORTA ASYA VE HİNT SUFİ MEZHEPLERİ 45

Nakşibendîlerin Hac Yollarındaki Nüfuzu	47
Kalenderîler ve Kalenderhaneler	53

3. BÖLÜM

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYA VE HİNT TEKKELERİ 65

Özbek Tekkesi	65
Dervişlerin Kayıtları	85
Ziyaretçi Defteri	95
Özbek Tekkesi ve Nebi Musa Festivali	109
Afgan Tekkesi, el-Zaviya el-Afganiya	111
Hindîler Tekkesi, el-Zaviya el-Hunûd.....	120

SONUÇ.....	130
EK.....	132
1911-1915 / 1924-1928 / 1938-1959 YILLARINDA	
ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR	132
Notlar.....	132
KAYNAKÇA	185
DİZİN.....	197

TEŞEKKÜR

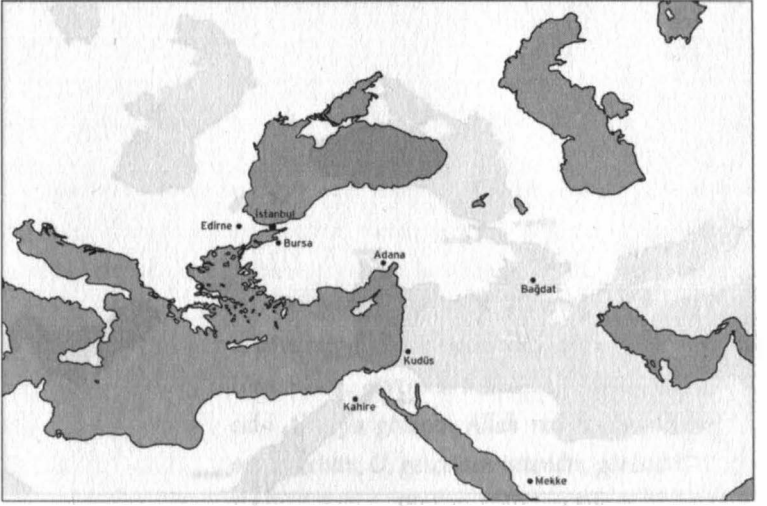
Kudüs'teki Özbek Nakşibendî Tekkesi'nin şeyhi Şeyh Abd el-Aziz'e, arşivindeki elyazmalarını ve nadir kitapları bana açtığı ve eşi Havva ile gösterdikleri eşsiz konukseverlik için şükranlarımı sunuyorum. Bu kitabın tüm özgün elyazmalarını okuyan ve çok faydalı öneriler ve eleştiriler sunan Berkeley Üniversitesi profesörlerinden Hamid Algar'a teşekkür borçluyum. Yardımları ve gösterdikleri sabırla bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan pek çok kişiye ve kuruma da içten teşekkürlerimi sunuyorum:

Alberto Ambrosio, O.P.; Munir Ansari ve oğlu Nazir Ansari, Hint Tekkesi'ndeki koleksiyonun yöneticileri; Hamid Algar; Baha al-Din Bukhari; Lionel Donnadieu; Christian Eeckhout O.P.; Zaim Khenc-halaoui; Donald P. Little; Hamada Masami; Alexandre Papas; Mehmet Tütüncü; Kyoto Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi; Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi (SOAS) Kütüphanesi; İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İstanbul); Asya Derneği Kütüphanesi (Paris); College de France Kütüphanesi; The Biblical and Archeological School of Jerusalem Kütüphanesi; İstanbul'daki Dominiken Manastırı Kütüphanesi. Son olarak bu kitaba Kyoto Üniversitesi Afrika ve Güney Asya Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nın yeni koleksiyonunda yer veren meslektaşım ve yakın arkadaşım Tonaga Yasushi'ye minnettar olduğumu bildirmek istiyorum.

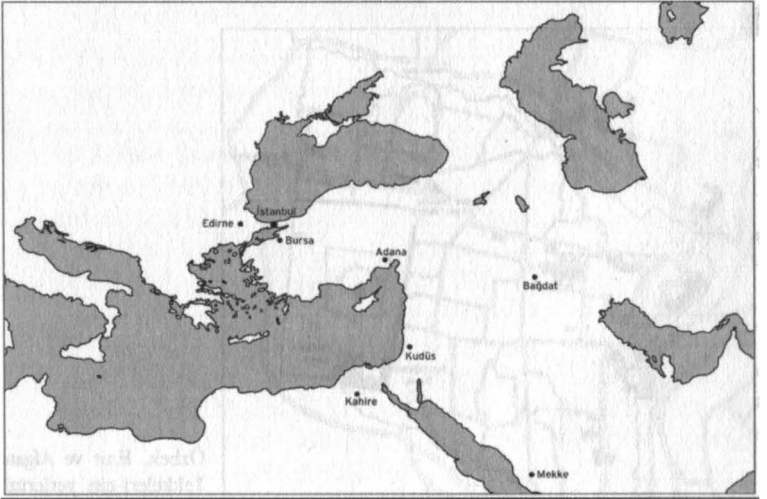
Th. V. Zarcone
Kudüs, Şubat 2009

KISALTMALAR

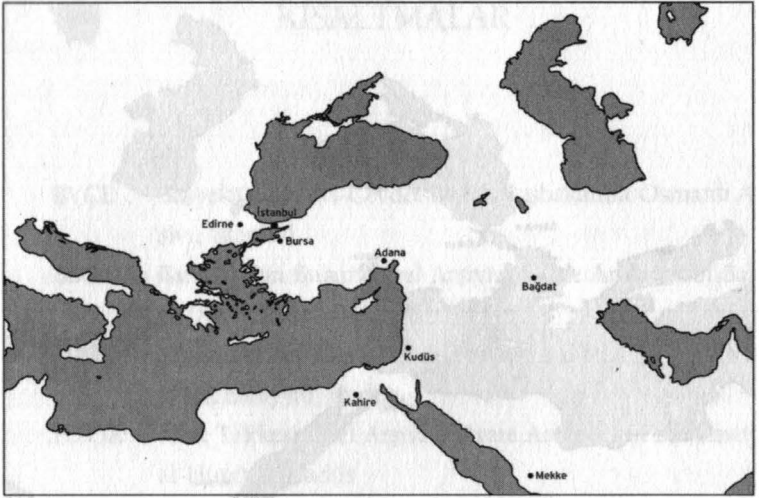
- BVCE Başvekalet Arşivi-Cevdet Evkâf, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
- BBÖA Baha al-Din Buharî Özel Arşivi (Private Archives of Baha al-Din Bukhari), Ramallah.
- ATÖA Afgan Tekkesi Özel Arşivi (Private Archives of the Zawiya al-Afghâniyya), Kudûs
- HTÖA Hint Tekkesi Özel Arşivi (Private Archives of the Zawiya al-Hunûd), Kudûs
- ÖTÖA Özbek Tekkesi Özel Arşivi (Private Archives of the Zawiya al-Uzbakiyya), Kudûs

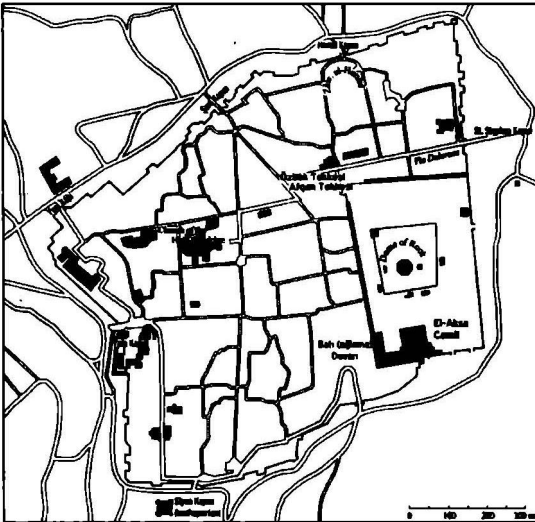
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Özbek Tekkeleri Haritası

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hint Tekkeleri Haritası

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kalenderhaneler Haritası

**Özbek, Hint ve Afğan
Tekkeleri-nin yerlerini
gösteren eski Kudüs
Haritası**

"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."*

[Kur'an 17/1: İsrâ Suresi, 1. Âyet]

* Çeviri Diyanet Vakfı Meali'nden alınmıştır.

GİRİŞ

Hac için Mekke'ye gidilmeye başlanmasından itibaren, hacılar Batı ve Doğu Türkistan'dan Hicaz'a varan muhtelif yolları kullandılar. Bu güzergâhlardan biri Semerkant ve Buhara'dan çıkıp Afganistan içinden geçiyor, Mezar-ı Şerif ve Kabil üzerinden İngiliz sömürgesi Bombay'a, oradan da deniz yoluyla Cidde ve Yanbu'ya uzanıyordu. Genelde Rusya, Tataristan ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanların takip ettikleri bir diğer güzergâh ise Rusya'nın güneyinden geçerek Karadeniz üzerinden İstanbul'a, oradan Suriye veya Mısır'a ve nihayet Hicaz'a ulaşıyordu. Hacılar Kahire veya Şam'a geldikten sonra resmi Mekke kervanlarına katılıyorlardı (Şam'dan hareket eden Şam kervanı; kalkış noktası Kahire olanı ise Mısır kervanı idi).¹ Daha zahmetsiz olan bir üçüncü güzergâh da, İran ve Bağdat üzerinden geçiyordu.² Özellikle Doğu Türkistanlıların ve Fergana Vadisi'nden yola çıkan Müslümanların tercih

¹ Hac rotaları hakkında, bkz. V.I. Yarovoy-Ravskiy, "Palomničestvo (haz.) ve Mekku i Medinu," *Sbornik Materialov po Musulmanstvu* içinde (St. Petersburg: Rozenoer, 1899) 2. Cilt, s. 143-145; Suraiya Faroqi, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans* (Londra: I.B. Tauris, 1994), s. 32-53; Michael N. Pearson, *Pilgrimage to Mecca. The Indian Experience, 1500-1800* (Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996), s. 131-145.

² R.D. McChesney, "The Central Asian Hajj-pilgrimage in the time of the early modern empires," Michel Mazzaoui (ed.), *Safavid Iran and Her Neighbors* içinde (Salt Lake City: University of Utah Press, 2003), s. 129-156; Hamid Algar, "Tariq and Tariqah: Central Asian Naqshbandi and the Road to the Haramayn", Alexandre Papas, Thomas Welsford ve Thierry V. Zarcone (ed.), *The Roads of Pilgrimages between Central Asia and the Hijaz* içinde, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2011.

ettikleri bir dördüncüsü ise Himalayalar ve Keşmir üzerinden Bombay'a, oradan da Basra veya Cidde'ye ulaşıyordu. Hindistan üzerinden Hicaz'a giden tek hacı grubu Orta Asyalılar değildi. Volga bölgesinde yaşayan Tatarlar doğuya doğru yaptıkları uzun yolculuk sırasında, etki-leyici buldukları Buhara'ya uğramak için nadiren de olsa bu güzergâhı izliyorlardı.³ Bombay'dan gelen Orta Asyalı hacılar, mübarek şehirleri ziyaret edenlerin çoğunluğunu oluşturan Hintli hacı topluluğuna katılıyorlardı.⁴ Ayrıca Bombay 19. yüzyılda, Hong Kong'dan gelen Çinli Müslümanların da hacı kafilelerine katıldıkları limanlardan biri haline geldi.⁵ Mekke'ye yapılan hac, 19. yüzyılda birçok önemli değişikliğe uğradı. Birincisi, daha önce benzeri görülmemiş kitlesel bir hareket haline geldi ve bu durum 20. yüzyıl başına dek devam etti. İkincisi, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında Rusya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryollarının inşası, hac güzergâhlarını devrim niteliğinde bir değişikliğe uğrattı. 1898'de Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovodsk ile Fergana Vadisi'ndeki Andican arasında sefer yapan Trans-Hazar Demiryolu'nun faaliyete geçirilmesiyle, bazı hacılar Krasnovodsk, Bakü, Batum, İstanbul ve Said Limanı üzerinden yolculuk etmeye başladılar. Yine de pek çok hacı hâlâ, tren yolculuğu kadar pahalı olmayan Hindistan yolunu tercih ediyordu. Her yıl Afganistan'dan -çoğu Fergana Vadisi ve Kaşgar'dan yola çıkarak- Hindistan'a gelen ve çoğunlukla pasaportsuz olan hacıların sayısı resmi kayıtlara göre, 4.000-5.000'i buluyordu. On yıl

³ Bkz. *Putevyia zapiski dvo kadziyev* (Kazan: Kazan Universitet, 1861-1862) ve Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım yaka Başma Kelenler* (St. Petersburg: [1905-1907]), s. 69.

⁴ Hindistan ve Hicaz arasındaki deniz yolları hakkında, bkz. M.N. Pearson, *Pilgrimage to Mecca. The Indian Experience, 1500-1800*, s. 146-171.

⁵ S. Dabry de Thiersant, *Le Mahométisme en Chine et dans le Turkestan oriental* (Paris: Ernest Leroux, 1878), 2. Cilt, s. 231.

sonra, yani 1908-1909'da Şam ile Medine arasına Hicaz demiryolu kuruldu.⁶

Hindistan'dan geçen Semerkant-Hicaz yolu, Krasnovodsk'tan çıkan tren yolundan çok daha uzun sürmesine karşın hacıların büyük kısmı, bazen aylar hatta yıllar alan uzun yollardan geçmekte ısrarcıydı. Bu hacıların çoğu ticaret ya da turizmden para kazanmak, değilse medreseye devam etmek için bazen aylar hatta yıllar süresince yol üstündeki şehirlere yerleşiyorlardı. Mekke'ye ulaşmak için Hindistan'ı baştanbaşa kat eden ve Hindistan'dan gelip bu topraklara yerleşen Orta Asyalı bazı hacılara "Hindi" lakabının verilmesinin nedenlerinden biri de buydu.

Her yıl ibadet için Hicaz'a gelip aylarca, hatta yıllarca kalan hacıların yarattığı bu hareketlilik Müslüman coğrafyanın bu kısmında ve hac yolları üzerinde bulunan tüm bölgelerdeki yaşayışı şekillendirmede önemli rol oynadı. Mekke'ye yapılan hac yolculukları, özellikle bu çalışmanın kapsadığı 19. yüzyıldan 20. yüzyıl başına uzanan dönemde İslam dünyasında giderek daha çok rağbet görmüş ve David Bower'ın deyişiyle "yılda bir gerçekleşen bir kitlesel hareket"e dönüşmüştü.⁷

⁶ Jacob Landau, *The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage. A Case of Ottoman Political Propaganda* (Detroit: Wayne State University Press, 1971); Catherine Poujol, "L'Introduction du chemin de fer au Turkestan entre 1880 et 1917. Reflet des mentalités et conséquences," *Innovations techniques et civilisation* içinde (Paris: CNRS, 1989), s. 187-206; Alexander Stephen Morrison, "Russian Rule in Samarkand 1868-1910. A Comparison with British India," (Doktora Tezi, All Souls College, Oxford University, 2005), s. 93-94; Kaïs Ezzerelli, "Le Pèlerinage à La Mecque au temps du chemin de fer du Hedjaz (1908-1914)," Sylvia Chiffolleau and Anna Madœuf (ed.), *Les Pèlerinages au Maghreb et au Moyen-Orient* içinde (Beyrut: Institut Français du Proche-Orient, 2005), s. 167-191.

⁷ David Brower, "Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in the Russian Empire," *Slavic Review* 55:3 (1996), s. 567.

Üstelik, Afganların da içinde yer aldığı Orta Asyalı ve Hintli hacıların bu harekete katılımı bir başka açıdan da önemliydi: Bu iki grup bir araya geldiğinde, genel olarak Ortadoğu'da ve Mekke, Kudüs, Cidde gibi önemli Ortadoğu şehirlerinde yaşayan en kalabalık cemaati oluşturuyorlardı.

Diğer inanç sahiplerinden genellikle daha dindar olan ve hem fiziksel hem deruni bir yolculuk addettikleri hac seyahatine büyük önem veren pek çok Sufi, Orta Asyalı ve Hintli hacılara yardımda bulunmak için hac güzergâhı boyunca tekkeler kurmuştu. Bu tekkelerin bazılarının Sufi merkezleri, pek çoğunun ise yalnızca hacıların konaklama yeri olması, Sufizmin buralardaki rolünü muğlaklaştırıyor. Bunların ortak noktası, Sufi şeyhlerinin idaresinde olmaları ve Türkçede *tekke*, Arapçada ise *takiyya* veya *zaviya* olarak adlandırılmalarıydı. Özbek, Afgan, Hint ve Kazak tekkeleri tabir edilen mekânların isimlerinden yola çıkarak, buralarda yaşayan Sufilerin nereden geldiklerini de biliyoruz. Hacılar bu tekkelerde, konaklamanın yanı sıra dua edebilir, Sufiler zikir ayinleri düzenleyebilir, Çağatay Türkçesi olsun Farsça olsun kendi dillerinde okunan mistik şiirleri dinleyebilir ve hemşerileriyle sohbet edebilirlerdi. Sonuç olarak Simon Digby'nin Dakka'da Orta Asyalı derişlerce kurulmuş tekkeye yaptığı atıftan yola çıkarak bu tekkelerin "Orta Asya'nın ileri karakolu", Hintliler söz konusu olduğundaysa "Hint ileri karakolu" olduğu söylenebilir.⁸ Bunların nam salmış olanları İs-

⁸ Bkz. Simon Digby, "Sufis and Travellers in the Early Delhi Sultanate: the Evidence of the Fawā'id al-Fw'ād," Allar Singh (ed.), *Socio-cultural Impact of Islam in India* içinde (Çandigar: yy, 1976), s. 171-177, and S. Digby, "The Naqshbandîs in the Deccan in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries A.D.: Bâbâ Palangposh, Bâbâ Musâfir and their Adherents," M. Gaborieau, A. Popovic ve T. Zarcone (ed.), *Naqshbandis. Historical Develop-*

İstanbul,⁹ Kudüs, Mekke, Kahire ve Medine'deydi; fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında bunlara benzer tekkelere rastlanıyordu.

Öte yandan, binlerce insanın hac yolculuğuna çıktığı hesaba katıldığında bu tekkelerin Özbek, Hint ve Afgan hacıların konaklama ihtiyacının yalnızca bir kısmını karşılayabildiği anlaşıyor. Hac yolları üzerindeki ana şehirlerde sayısız hacı ocağı bulunuyordu. Baymirza Hayit, 1920'lerde hac yollarının Sovyet hükûmeti tarafından kapatılmasından önce Mekke'de "Türkistan'dan gelen hacıların konakladıkları yüzden fazla ev olduğunu" anlatır.¹⁰

Hac yolculuğuna çıkanların esas hedefi Medine ve Mekke'ye ulaşmak olsa da, kutsal addedilen Kudüs (kutsal şehir), rota üzerindeki ana duraklardan biriydi. Müslümanlar için, Mekke'ye varmadan evvel bu şehre bir hac ziyareti yapmak büyük sevaptı. Mekke ve Medine'den sonraki en kutsal şehir sayılan Kudüs'e "Kutsal Hac Kapısı" veya "Suriye şehirlerinin sağ eli" gibi pek çok unvan verilmişti. Kudüs'ü ziyaret eden hacılar için -Mekke'deki Mescid-i Haram ve Medine'deki Mescid-i Nebvî'den sonra- dünyanın en kutsal ibadet yerlerinden biri olan el-Aksa Camii'ni ziyaret etmek "günahlardan arınma, Allah katına çıkma, bin şehit sevabı alma ve cehennem ateşinden korunma" manasına geliyordu.¹¹ Kudüs'e yapılan hac ziyaretinin bir diğer amacı

ments and Present Situation of a Muslim Mystical Order içinde (İstanbul: Isis Yayınları, 1991), s. 167-207.

⁹ Thierry V. Zarcone, "Histoire et Croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul," *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu II* (1991), s. 137-200. Bu makalenin gözden geçirilmiş ve tamamlanmış hali *İstanbul'daki Orta Asyalı ve Hintli Dervişler* (İstanbul: Simurg Yayınları) yayın aşamasındadır.

¹⁰ Baymirza Hayit, *Islam and Turkestan under Russian Rule* (İstanbul: Can Matbaa, 1987), s. 174-175.

¹¹ Charles D. Matthews, "Palestine, Holy Land of Islam," *Journal of Biblical Li-*

Resim 1. Sema dönen Mevlevi derviş (F. H. Lalaise, Kudüs, 1834, T. Zarccone Özel Arşivi).

da Mescid-i Aksa'daki (Haremüşşerif) Kubbet-üs Sahra'yı ziyarette. Bu kubbeli yapı, Muhammed Peygamberin cennet katına yükselip (*miraç*) Allah'la yüz yüze gelerek dünya üzerinde ona en fazla yaklaşan insan sıfatını kazandığı gece, üzerinden havalandığına inanılan, "cennetten inme" kutsal kayanın üstüne inşa edilmiştir.¹² 17. yüzyılda Mekke'ye yol

terature 51:2 (Haziran 1932), s. 173.

- ¹² Sufilerin *miraç* hakkındaki yorumları için bkz. Nazeer al-Azma, "Some Notes on the Impact of the Story of the mi'râj on Sufi Literature", *Muslim World* 63:2 (1973), s. 93-104 ve özellikle M.A. Amir-Moezzi (ed.), *Le Voyage initiatique en terre d'islam. Ascensions célestes et itinéraires spirituels* (Louvain, Paris: Peeters, 1996).

alırken Kudüs'e uğrayan Abd Allah-ı Nidaî adlı Kaşgarlı bir Kalenderi ve Nakşibendî şeyhi bu olayı şiirsel bir üslupla betimler: "Miraç esnasında Kudüs'ten çıkıp, arş-ı âlâya uzanan gökleri yaran; 'Onu gece vakti götürdük' [Kur'an, 17/1] ayetinde sözü edilen Muhammed'dir".¹³

Son tahlilde Kudüs halkı, tüm Sufilerin kendilerini yakın hissedecekleri ölçüde fakir ve dini bütündür. Kudüs'ün önde gelen mutasavvıflarından Kerrâmiye mezhebinin kurucusu Orta Asyalı İbn Karrâm (ölm. 869) bu şehre inzivaya çekilmeye gelir ve Sahra'nın orta yerinde bir vahada irşat faaliyetine başlar, pek çok mürit de toplar etrafına.

Ölümünden sonra türbesi, müritlerinin itikâfa girdikleri bir merkez haline gelir. Bu müritler sonradan, çilecilerin kaldıkları ve (Farsçada Sufi tekkesi anlamında) *hângâh* veya *hânegâh* diye anılan bir yapı inşa ederler.¹⁴ Yüzyıllar içinde, Kadiriye, Şadiliye, Nakşibendîye, Mevleviye (Resim 1), Kalenderiye gibi tanınmış mezheplere bağlı kimi tekkele-ri kuran pek çok başka mutasavvıf da Kudüs'ü ziyaret etmiştir.¹⁵ Fakat 17. yüzyılda Kudüs'e giden ve burada 70 ayrı Sufi mezhebine bağlı tekke bulunduğunu, en önemlilerinin ise Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Bedevi, Ahmed Rufi ve Celaleddin Mevlevi'ye bağlı olduklarını yazan Evliya Çelebi'nin Kudüs'ün önemini abarttığını da söylemek gerek.¹⁶

Hacılar Mescid-i Aksa'yı ziyaret ettikten sonra genellikle peygamber

¹³ "Vakt-ı uruc Kuds va samavat-ı arşra/Tayy-ı makân şud 'alladî asra' Muhammad ast"; "Risâla-yi Haqqiyya of 'Abd Allâh-yi Nidaî Kashgârî" Güller Nuhoglu (ed.), *Abd Allah Nidaî-yi Kaşgarî ve Hakkıyye Risalesi* içinde (İstanbul: Simurg Yayınları, 2004), Farsça metin s. 82, Türkçe çevirisi s. 113.

¹⁴ Louis Massignon, *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism* (Notre Dame-Indiana: University of Notre Dame Press, 1997), s. 175.

¹⁵ Mücir el-Din (15. yüzyıl), *Histoire de Jérusalem et d'Hebron. Fragments de la chronique de Moudjir-ed-dyn* (Paris: E. Leroux, 1876), s. 163-168, 198-199.

¹⁶ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi* (Ankara: Üçdal Neşriyat, 1984), Cilt 9-10, s. 239.

ve evliyaların türbelerine giderlerdi. 1897-98'de Kudüs'te uzun zaman kalan Tatar tarihçi Kurban Alı Halidî (1846-1913) de Mescid-i Aksa ziyaretinin ardından gittiği ve listesini çıkardığı Kudüs civarındaki türbeler arasında şunların adını anmıştı:

Meryem, Selman Farisî, Aziz, İsâ, Rabia Adeviyye, Musa, Davud, 'Akaşa, Kimar Baba, Halil, İbrahim, İshak, Yakub ve Yusuf.¹⁷ Nebi Musa'daki (Kudüs'ten 28 km uzaklıkta) Hz. Musa'ya ait olduğu rivayet edilen türbeye yapılan, binlerce hacının katıldığı geleneksel hac ziyareti özel önem taşır. Bu hac, Hristiyanların Paskalya döneminde Müslümanların da bir tören yapmalarını isteyen Osmanlı sultanının da teşvikiyle 19. yüzyılda önem kazandı ve sonraki dönemde Kutsal Topraklardaki en geniş katılımlı hac oldu.¹⁸ 1853-1856 arasında Kudüs ve Filistin İngiliz Başkonsolosu olan James Finn, her yıl bahar döneminde Kudüs'te toplanan Müslümanların geldikleri yerleri sayar: "Hindistan, Tataristan, hatta Çin hudutları ve Orta Asya ülkelerinin tümü; Kahire, Nübya, Fas ve Afrika'nın doğu kıyıları; Arap topraklarının tamamı ve Asya ile Avrupa'daki Türk illeri."¹⁹

Suriye ve Filistin'deki dervişlerin yaşamlarını gözlemleyen Frederick Jones Bliss'in bu etkinliğe ilişkin kısa fakat eksiksiz tasvirinde, anma töreninin dolaylı da olsa yerel Sufi mezheplerinin kontrolü altında

¹⁷ Kurban Ali Halidî, *Tavarih-i hamsa-yi şarkî* (Kazan: Urnak Matbaası, 1910), s. 609.

¹⁸ Yehoshua Ben-Arieh, *Jerusalem in the 19th Century. The Old City* (Kudüs: St Martin's Press, 1984), s. 134-135. Yapının mimarisi hakkında, bkz. Mehmed Tütüncü, *Turkish Palestine (1069-1917). Inscriptions from al-Khalil (Hebron), Nabi Musa and Other Palestinian cities under Turkish Rule* (Haarlem: Türkestani and Azerbaijan Research Centre, 2008), s. 42-62.

¹⁹ James Finn, *Stirring Times or Records from Jerusalem Consular Chronicles of 1853 to 1856* (Londra: Kegan Paul, 1878), 1. Cilt, s. 293; 2. Cilt, s. 223.

yapıldığı göze çarpar. Bliss şunları anlatır:

Kudüs'teki Nebi Musa festivali resmi bir olay sayılmasına ve dervişlerle doğrudan hiçbir ilintisi olmamasına rağmen, kafilenin önünde onları görüyoruz. Tasvirini sıkça duyduğumuz bu manzaranın esas yönüne dikkat etmemiz lazım. Cuma Namazı'ndan hemen önce, müftünün evinde muhafaza edilen sancak, müftünün yanında yürüyen, bu işle görevli şeyhin nezaretinde el-Aksa Camii'ne taşınıyor. Namazlara vali ve maiyeti ile birlikte devasa bir kalabalık da iştirak ediyor. Yalnızca Kudüslülerden değil, ülkenin dört bir yanından gelen ve bir önceki gece büyük avluyu tıklım tıklım dolduran halk da bu kalabalığın içinde. Sancağın ve askeri bandonun başını çektiği kabile batı kapılarının birinden geçerek Harem bölgesinden ayrılıyor ve Aslanlı Kapı'dan çıkarak Çile Yolu'nda duruyor (Müslümanların, Hristiyanların Hac Rotası'nda düzenledikleri tam bir karşı gösteri bu!). Kabile her dinden insanı barındıran kalabalık tarafından yol boyunca izleniyor. Farklı derviş gruplarının sancakları geçerken kadınlar hatları yarıp pahalı ipek mendillerini dualar eşliğinde bayrakların sopalarına bağlıyorlar. Bazı dervişler kendilerini kılıçlar ve kamalarla yaralıyor, kutsal bir şeyhin tükürüğüyle derhal iyileşiyorlar. Paşanın başını çektiği kabile Zeytin Dağı'nın yamaçlarında kurulu büyük çadırdaki mola veriyor. İmam veya vaiz dua okuyor veya bu vesileyle bestelenmiş bir ilahi söylüyor. Sultanın selamlanmasının ardından sancak toplanıp bir çift heybeye konarak törenin sonuna dek burada tutuluyor. Derviş grubu, askerlerin hemen hepsi ve izleyicilerin de pek çoğu artık şehre dönmeye başlıyorlar. Fakat Yahudi mezarlığına kadar önden yürüyen derviş gruplarının küçülen kabileyi takviye ettiği de oluyor. Doğudaki kıraç tepelerden geçen kabile Musa türbesine varana dek döne döne yol alıyor. Ürdün dışından gelen Bedevilerden, Şamlı tüccarlardan, Bağdatlı hacılardan ve dünyanın dört bir yanından gelen dindarlardan müteşekkil on binlerce kişilik bir kalabalık günler öncesinden beri türbenin etrafında toplanır. Hazırlıksız gelenler de hesaba katılarak türbenin vakfı tarafından beş altı günlük hac boyunca kalabalığı doyuracak miktarda yiyecek tedarik edi-

lir. Bu etkinlik için o kadar cömert davranılıyor ki örneğin, fakirlerin Kudüs'ten taşınması için eşek kiralamak üzere müftünün tasarrufunda bir fon bile bulunuyor. Hafta boyunca dervişlere büyük ilgi gösteriliyor; bir ikindi vakti camide düzenlenen sünnet töreninde müziği onlar yapıyorlar. Bayrak bir sonraki hafta perşembe günü benzer törenlerle müftünün evine geri getiriliyor.²⁰

Sufi ritüellerini daha ayrıntılı betimleyen Nebi Musa şenliğine dair başka tasvirler de mevcut. Örneğin, Konsolos Finn'e göre, tören alayı içinde Hindistan'ın Luknov şehrinden gelen ve "(kutsal kişilerin da-ima yaptığı gibi) münasip bir yere çömelivermiş"²¹ dervişlerin yanı sıra "yılan oynatıp bıçaklı gösteriler yaparak büyücülük eden" gezgin dervişler de vardı.²² 1902'de orada bulunan bir gezgine göre, kfiledeki dervişlerden biri "iki yanağından 45 cm'lik bir 'şiş' geçirir ve kalabalığın alkışları arasında bunu sık sık çıkarıp açtığı delikten yeniden sokar". Öte yandan "tekdüze bir dans icra ederken, Tanrı'nın adını anmak anlamına gelen zikir ifadesini, yani *Lâ ilâhe illallah* sözlerini durmaksızın tekrarlayan" daha akli başında Sufilerin de tasvirlerine rastlanır.²³ Fakat

²⁰ Frederick Jones Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine* (Edinburgh: 1912), s. 268-269.

²¹ Finn, *Stirring Times*, 1. Cilt, s. 293.

²² Finn, *Stirring Times*, 1. Cilt, s. 237-238, 456.

²³ A. Goodrich-Freer, *Inner Jerusalem* (Londra: Archibald Constable, 1904), s. 248. Sufi mezhepleri bugün de bu hac süresince önemli rol oynamaktadır. Bkz. Emma Aubin Boltanski, "Le Mawsim de Nabî Mûsâ: processions, espace en miettes et mémoire blessée. Territoires palestiniens (1998-2000)," S. Chiffolleau ve A. Madœuf (ed.), *Les Pèlerinages au Maghreb et au Moyen-Orient* içinde, s. 59-80. Yapının mimarisi hakkında, bkz. Mehmed Tütüncü, *Turkish Palestine (1069-1917). Inscriptions from al-Khalil (Hebron), Nabi Musa and Other Palestinian cities under Turkish Rule* (Haarlem: Törkestan and Azerbaijan Research Centre, 2008), s. 42-62.

1885 yılındaki zorlu hac yolculuğuna katılan Halvetî mezhebinden iki Mısırlı Sufinin anlattıklarına bakılacak olursa, soğuk, rüzgârlı ve kötü bir havaya denk geldiği takdirde Musa Peygamber'in türbesine yürüyüşün feci bir deneyim olduğu da anlaşılıyor.²⁴ Sufilerin bu törenle ilişkileri konusunda son olarak, ileride ayrıntılandırılacağı gibi, 20. yüzyıl başında Kudüslü ve Filistinli şeyhlerin, özellikle de törenin düzenleyicilerinden olan Özbek Tekkesi şeyhinin festivale etkin biçimde katıldıklarını söyleyebiliriz.

Kudüs'ün hac coğrafyasında nasıl böyle özel bir yer haline geldiğini belirtmek gerekiyor. Birincisi, Kudüs'e hac farz olmamakla birlikte, Mekke ve Medine'den sonra hacılar için en kutsal yer burasıydı. İkincisi, şehir hac yoluna yakın bir noktada bulunuyordu. Ancak Kudüs, nesiller boyunca "Asil Şehir" olarak anılan ve eski İslam başkentlerinden biri olan Şam tarafından gölgede bırakıldı. Nitekim Şam Mekke'ye giden doğu kervan yolları ağının merkezi ve Haremeyn'e giden resmi kervanın kalış noktası haline gelmişti. Üstelik Mekke'den dönen Mısır hac kervanının asla Kudüs'e uğramadığı, ama Mısır kervanının içinde yer alan Mağrip kervanının zaman zaman rotasını buraya kadar genişlettiği biliniyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı Şam 1900'de Kudüs'ün doğusundan geçen Hicaz demiryolunun kalkış noktası olarak seçildi. Bunlara bakıldığında pek çok Mekke seyahatnamesinin ve "hacname"nin, hacıların çoğunun ziyaret dahi etmedikleri Kudüs'e birkaç satırla değinip geçmeleri şaşırtıcı değil. Örneğin 20. yüzyıl başında Mekke'den trenle dönen Tatar Abd el-Raşid İbrahim, Şam ve Beyrut'a

²⁴ Gilbert Delanoue, "Deux Maitres soufis égyptiens à Jérusalem," Béatrice Philippe (ed.), *Voir Jérusalem, Pèlerins, Conquérants, Voyageurs* içinde (Paris: Association cimaise, Art et Histoire, 1997), s. 95.

gltmesine karşın Suriye yolu üzerindeki Kudüs'e uğramaz.²⁵

Sonuç olarak, hacı konu alan önemli akademik çalışmalarda Kudüs haccından söz eden ya da onu betimleyen çok az referans bulunduğunu görmek şaşırtıcıdır. Hicaz dışında ve Medine'ye uzak bir noktada bulunan Kudüs, sembolik düzeyde hacıya yakından ilintilidir ve buna göre, hacı ilişkisi içinde ele alınmalıdır.

Bu kitabın temel iddiası, hac güzegahı üzerinde, özellikle de İstanbul-Şam-Mekke civarında yayılmış Özbek, Afgan ve Hint Sufi tekkelerinin, Orta Asya, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ve Arap vilayetleri özelinde gerçekleşen kültürel, dinsel ve siyasi alışverişte önemli rol oynadığıdır. Dahası, bu tekkelerden bazılarının söz konusu alışverişteki rolü ve hatta Sufizmin, bilhassa da Nakşibendî ve Kadiri öğretilerinin yorumlanması üzerindeki etkisi önemlidir ve ayrıca ele alınmayı hak eder. Bu hac imaretlerinin tarihine ilişkin hemen hiç araştırma yapılmadığından, bu çalışma hacın entelektüel tarihi açısından yeni bir sayfa ve Sureiya Faroqi ve M. N. Pearson gibi araştırmacıların bu konuda yaptıkları araştırmalara mütevazı bir katkı olarak görülebilir. Ele alınan dönem bu tekkelerin büyük kısmının hac rotaları üzerinde yerlerini aldıkları 17. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadarki zamanı kapsıyor.

Çalışma üç bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm, İstanbul ve Hicaz arasındaki bölgede yaşayan Orta Asyalı ve Hintli hacı cemaatlerinin durumunu ele alıyor ve ilk kısımda Sufi tekkeleriyle hacı imaretleri arasındaki ilişkiye odaklanıyor. Bu bölümün ikinci kısmı ise bu tekkelerden bazılarının yönetim ve otorite ilişkileri temelinde kurmuş olabilecekleri "ağlar"ın kapsamını ya da en azından bu tekkelerin birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde olup olmadıklarını sorguluyor. İkinci Bölüm, hac

²⁵ *Alem-i İslâm va Japunya da intishar-i islâmiyat* (İstanbul: 1910), s. 236-243.

rotaları üzerindeki Orta Asyalı hacılar arasında en çok hangi Sufi mezhebin temsil edildiğini araştırıyor. Bu bölüm de iki kısımdan oluşuyor: İlkinde Nakşibendî, ikincisinde Kalenderiye tarikat silsileleri ele alınıyor. Her iki tarikat da hac rotalarını ve Sufi tekkelerini türlü yollarla nüfuzları altında tutmalarıyla tanınır. İki mezhep zaman zaman birbirine şiddetli biçimde karşı koyar ve kavgaya tutuşur, bazen de şaşırtıcı derecede uzlaşır ve el ele verir. Üçüncü ve son bölüm ise Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli hacıların durumunu ve bu cemaatlerle ilişkili olan Sufi tekkelerini inceliyor. Bu bölümde yer alan üç kısımda şu üç tekke inceleniyor: Özbek Tekkesi, Afgan Tekkesi ve Hint Tekkesi.

1. BÖLÜM

SUFİ TEKKELERİ, İMARETLERİ VE HACILAR

Orta Asyalı hacılar, özel bir tercihte bulunmasalar da çoğunlukla İstanbul ve Orta Asya'nın diğer bölgelerindeki Özbek tekkelerinde (*Takiya el-Uzbekiyya*, *Zaviyya el-Uzbekiyya*) konaklardı. Hindîler Tekkesi (*Zaviya el-Hunûd*) ise hem Hintlilerin hem de diğer Orta Asyalıların ocağıydı. Yukarıda açıklandığı gibi, bu Orta Asyalıları tekkelere yerleştirenler, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına Hindistan üzerinden gelen ve lakabı Hindî olan Orta Asyalı ve Doğu Türkistanlı Sufilerdi. Örneğin, tıpkı Konya'daki Söylemez Tekkesi gibi İstanbul ve Kudüs'teki Hint tekkeleri de Hintlilere mahsusken, Kahire'deki Hindîler Tekkesi'nde yalnızca Buharalılar kalıyordu.¹ Ayrıca burada ele alınan dönem boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kalenderî tekkelerinin (*kalenderhâne*) kapıları hem Hintlilere hem Orta Asyalılara hem de Afganlara açıktı.

İstanbul ve Kudüs'teki Afgan tekkelerinde kalanlar arasında Orta Asyalıların ve Hintlilerin de bulunmasına karşın, bu tekkelerin esasen Afgan kökenli dervişler tarafından kullanıldığını belirtmek gerek. İsimlerini Kazan kentinden alan ve Kazan Tekkesi veya Kazanlı Tekke olarak anılan İstanbul, Mekke ve Medine'deki pek çok Tatar Tekkesi, yalnızca Tatar hacılara açık imaretlerdi ve nadiren tüm Sufilerin bir araya geldikleri birer merkez işlevi görüyorlardı.² Örneğin İstanbul'daki ünlü

¹ Ali Başa Mubarek, *Kitat el-tavhîkiyya el-cadida li-Misr el-Kahira va muduniha va biladiha el-kadima va'l-şahira* (Kahire: 1982), s. 284.

² T. Zarcone, "Les Confréries soufies en Sibérie aux XIXe et au début du XXe

Kazan Tekkesi Aya Andri, 20. yüzyılın başında bir Tatar hacının kaleme aldığı yazıda, hacılara mahsus bir han ve Tatar öğrencilerin kaldığı bir yurt olarak tarif ediliyor.³

Arapların hâkimiyetinde olmayan uzak Müslüman diyarlarından gelen Orta Asyalı hacıların gelenek ve davranışları Ortadoğu'da yetişmiş olanlarınkilerden bütünüyle farklıydı (zaman zaman kışkırtıcı bulunuyorlardı) ve bu, Hicaz'a gelen Batılı gezginlerin de dikkatini çekiyordu. Örneğin, Müslümanlığı seçen ünlü gezgin Robert Burton'ın karısı Isabel Burton, Mekke kervanına katılmak üzere Şam'da toplanan Asyalı hacıları şöyle anlatıyor:

Müslüman (hacılardan oluşan) kalabalık içinde Farisiler ve Türkmenler başlıkları ve koyun postundan cübbeleriyle; Hindistanlılar tenlerinin koyu rengiyle ve uzun beyaz türbanlarıyla diğerlerinden ayrılıyorlardı; (...) bunlardan başka basık suratlı, basık burunlu eşek gözlü, bön bakışlı, Ruslar gibi sarışın ya da açık kumral, köse ya da seyrek sakallı, yırtık pırtık koca sarıklı, soluk tenli, kabarık kürk başlıklı Semerkant ve Buhara Müslümanları vardı...⁴

On yıl sonra John F. Keane adlı başka bir gezgin (o da din değiştirip Müslüman olmuş ve Hacı Muhammed Emin adını almıştı) Mekke'de karşısına çıkan Orta Asyalı Müslümanları şöyle betimliyor:

İrk bakımından güçlü kuvvetli, Ruslar gibi yapılı ve pembe yanaklı Tatarlar ve Buharahılar, Orta Asya'nın en ücra köşelerinden olsa bile, hac

siècle," *Cahiers du monde russe* 41:2-3 (2000), s. 286-287. Bkz. özellikle Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım*, s. 64, 68-69 ve Abd el-Raşid İbrahim, *Alem-i İslâm*, 2. Cilt, s. 193-194.

³ Nur Ali Nadiyef, "Seyahat Hatıraları IV. Aya Andri tekyesi, Galata ham Pira mahallası," *Şûra* 14 (1915), s. 434.

⁴ Isabel Burton, *The Inner Life of Syria, Palestine and the Holy Land* (Londra: Henry S. King and Co., 1875), s. 58. Ayrıca bkz. Léon Roches, *Dix ans à travers l'Islam, 1834-1844* (Paris: Perrin, 1904), s. 313.

yolunu yürüyerek aşılıyorlar; hatta bazısının yolda beş altı ay geçirdiği oluyor. Umre'ye giderken en gayretkeş olanlar onlar ve bu yolculuğu dahi diğer hacılar gibi eşekle yaptıkları görülmemiş. Alev alev yanan çölde bile kalın yünlü kıyafetlerine sarınmış halde dolaşıyorlar; elbette diğerleri kadar, hatta daha bile pisler.⁵

Hacılar, Sufiler ve İmaretler

Sufi şeyhlerin neden hacca giden ve kutsal şehirlerde konaklayan hacılarla ilgilendikleri ve tekkelerini niçin hem bir ruhani merkez hem de han haline getirdikleri merak edilebilir. Görülüp işitilenler, hacılar arasında inancına en bağlı kişiler olan şeyhlerin, Sufi olsun olmasın Allah yolundaki kardeşlerine yardımda bulunmayı istediklerini ortaya koyuyor. Sufi dergâhı ile han arasında bir özdeşlik, daha doğrusu doğrudan bir ilgi kurmak bana kalırsa pek o kadar kolay değil; bu iki işlemin tam bir uyum içinde yürütüldüğünü varsaymak da gerçekçi olmaz.

Yukarıda bahsettiklerimizin çoğu aslında derviş ocağından çok, han veya imaret olarak biliniyordu. Fakat Sufi tekkesi ile han arasındaki ayrım pek net değildir. Örneğin 1917'de Doğu Türkistan'ın Aksu şehrinde bulunan bir Nakşibendî Tekkesi'nin mali desteğiyle Mekke'de inşa edilen üç katlı ve otuz odalı "saray" (Uygur dilinde *han* anlamına gelir) denen büyük imareti ele alalım.⁶ Saray, Uygurlu hacıların konakladıkları bir han olmasına karşın bir Sufi tekkesinin yönetimindeydi

⁵ John F. Keane (Hacı Muhammed Emin), *Six Months in the Hijaz: an Account of the Mohammedan Pilgrimages to Meccah and Medinah Accomplished by an Englishman Professing Mohammedanism* (Londra: Ward and Downey, 1887), s. 81.

⁶ Abdurahman Mamut Diyar, "Aksu Konişehar Maarip Tezkirisi," *Şincan Tarih Materiyalliri* (Urumçi) 24 (1988), s. 114.

ve hac sırasında burada zaman zaman Sufi ayinleri de düzenleniyordu. “Zaman zaman” dedim, çünkü Richard Burton’ın anlattıklarından, Mekke’deki Sufi tekkelerinde Ramazan sırasında nadiren zikir ayini yapıldığını biliyoruz.⁷ Keşmir Vadisi’ndeki Srinagar şehrinde Uygurlu hacıların “Yarkand Sarayı” dedikleri bir imaret daha vardı.⁸ İsmine bakıp, Doğu Türkistan’ın eski başkenti olan ve bugünkü Sincan Eyaleti’nin (Doğu Türkistan) güneyinde bulunan Yarkand (Yarkent) şehrinden gelen hacıların burada konakladığı sonucunu çıkarabiliriz. Burası Mekke güzergâhının Himalayalar kısmında bulunan kervan şehirleri arasında önde gelenlerden biriydi. Yarkand’dan başlayan hac yolu Himalayalar üzerinden Srinagar’a, oradan da Lahor, Mutlan, Karaçi ve Bombay’a uzanırdı.⁹

Osmanlılarda Sufi tekkesinin karşılığı olan, fakat Volga Tatarları için -“Kazan tekkeleri” ifadesinde olduğu gibi- hacıların konaklama yeri manasına gelen *tekke/takiyya* kelimesinden kaynaklanan benzer bir karışıklık daha sözkonusu.¹⁰ Haremeyn’de Asyahlılar tarafından kurul-

⁷ Bkz. Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah* (Londra: Tylston and Edwards, 1903), 1. Cilt, s. 86. Mekke’deki tarikatların, özellikle Doğu Hindistanlı Sufilerin etkinlikleri hakkında, bkz. C. Snouck-Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* (1931; yeniden basım, Leiden: Brill, 1970), s. 279-280.

⁸ Gunnar Jarring, *Materials to the Knowledge of Eastern Turki*, IV (Lund: C.W.K. Gleerup, 1951), s. 102, dipnot 7.

⁹ Bu hac rotası hakkında daha fazla bilgi edinmek için, bkz. T. Zarcone, “Une route de sainteté islamique entre l’Asie centrale et l’Inde: la voie Ush-Kashghar-Srinagar,” T. Zarcone (ed.), *Inde-Asie centrale. Routes du commerce et des idées, Cahiers d’Asie Centrale* içinde (Aix-en-Provence: Edisud, 1-2, 1996), s. 227-254.

¹⁰ “Couvent de derviches,” A. de Biberstein Kazimirski, *Dictionnaire arabe-français* içinde, (Kahire: 1875). Bu sözcüğün Tatarcadaki anlamına dair ay-

muş başka tekke örnekleri de mevcuttur. 1884-1885'te Mekke'de bu tekkelerden birini inşa ettiren Muhammed Mansur Işan (diğer adıyla Kirey Işan) Kazak steplerinde doğmuş, Sufizmle Buhara'da tanıştığı için büyük ihtimalle Nakşibendî tarikatına mensup, "göçebe" bir Sufi şeyhiydi.¹¹ Bişkekli Şadisan Batır'ın Mekke'de tekke kurma projesine giriştiğini, fakat sonradan bundan vazgeçildiğini de belirtelim. Sibiry'a'dan gelen Kazak hacılar için inşa edilmesi amaçlanan bu tekke herhangi bir Sufi şeyhine veya tarikata bağlı olmayacaktı.¹²

Sadozay Hükümdarı Ahmed Şah (1747-1772 yılları arasında hüküm sürmüştür) 18. yüzyılda Mekke'de Afgan hacılar için benzer bir konaklama yeri inşa ettirdi, fakat bu tekkenin tam adı veya Sufilerin kontrolü altında bulunup bulunmadığı bilinmiyor: "Mekke'de tebaasının konaklaması için bir kervansaray bir de cami inşa edilmesini emreden Ahmed Şah'ın tahsis ettiği fonla geçiniyorlar. Kervansarayda az sayıda Afgan kaldığı zamanlar, bağışın fazlası Araplara dağıtılır; bu yüzden de Araplar kalabalık Afgan kafilelerinden pek hazzetmezler."¹³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bir yıl önce Orta Asya'nın tüm

rıntılı bilgi için, bkz. Lazar Budatov, *Sravnitelny slovar Turetsko-Tatarski Nareçiy* (St. Petersburg: 1869).

¹¹ Qurbān 'Alī Khālidī, *An Islamic Biographical Dictionary of the Eastern Kazakh Steppe, 1770-1912* (ed.) ve çev. Allen J. Frank and Mirkasym A. Usmanov (Leiden: Brill, 2005), s. 78-80, 154-155 (çeviride Mekke yerine Medine denmiş [yazarın notu]).

¹² "Tekye için iane," *Tarif ül-Müslimin* (İstanbul) 21:8 (1910), s. 346. Bkz. T. Zarcone, "Les Confréries soufies en Sibérie aux XIXe et au début du XXe siècle," s. 286-287.

¹³ M. Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul and its Dependencies in Persia, Tartary and India. Comprising a View of the Afghaun Nation and a History of the Dooraunee Monarchy* (Londra: Richard Bentley, 1842), 1. Cilt, s. 280.

bölgelerinden çok sayıda hacı, Mekke'ye hac yolculuğuna çıkmaya niyetlendi. Yüz kadar Özbek'e hacca çıkma izni verildi ve Özbek hükümeti Mekke'ye, *takya* ve *musofirhona* denen iki imaret yaptırıp hacılara tahsis etti. Bu imaretlere, kafiyeledeki hacıların çoğunun geldiği Fergana Vadisi'ndeki iki şehrin isimlerinden yola çıkılarak Andican Bahçesi (*Andijon boçasi*) ve Çust Tekkesi (*Çust Takiyasi*) adları verildi. Bu olayın bazı bakımlardan eski bir geleneğin canlandırılması olduğu söylenebilir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Özbek ve Hint tekkelerini gösteren haritalarda, bu isimleri taşıyan en önemli tekkelerin, genellikle Mekke'ye çıkan yollara yakın büyük Osmanlı şehirlerinde kurulduğu görülüyor (Harita 1 ve 2). Bu şehirlerin çoğu siyasi, ticari ve dini merkezlerdi. Hac güzergâhı üzerindeki ana noktalardan biri olan İstanbul en çok sayıda tekkenin (bir Afgan, bir Kazan, üç Hint ve dört Özbek Tekkesi) kurulduğu şehirdi. Kudüs'te birer tane Özbek, Hint ve Afgan Tekkesi varken Kahire'de bir Özbek ve bir Hint Tekkesi bulunuyordu. Mekke ve Medine'de de Özbek, Hint ve Kazan tekkeleri bulunuyordu ve her iki şehir de, Hindistan'dan ve Orta Asya'dan gelen hacılara hizmet ve yardım sağlamak amacıyla oluşturulan ağa dahildi. Bu yardım ve hizmetler genellikle vakıfnamelerde (*vakfiye*) anılan bir yükümlülüktür. Örneğin, Hintli hacıların, Şam'daki Hindiler Tekkesi'nde hacılara gerektiği gibi muamele edilmediğini bildirerek tekke evkafından şikâyetçi olduğu, İstanbul'da görülen 1844 tarihli bir davanın kayıtlarına sahibiz.¹⁵

Cemaatler arasında en fazla sayıda tekkeye sahip olanlar, Ortadoğu

¹⁴ S.A. Hayitov, N.S. Sobirov ve A.S. Legay, *Khorijdagi Özbeklar* (Taşkent: Fan Neşrieti, 1992, s. 88).

¹⁵ Başvekalet Arşivi-Cevdet Evkâf (aşağıda BVCE olarak kısaltılacak), 10813 (13 R 1260/1844).

ve Türkiye'nin her köşesinde (İstanbul, Bursa, Tosya,¹⁶ Konya, Tarsus,¹⁷ Antep,¹⁸ Adana,¹⁹ Antakya,²⁰ Halep, Şam,²¹ Kudüs ve Kahire'de) kendilerine ait konaklama merkezi bulabilen Hintli hacılardı. Bunlardan bazıları Hindîler Tekkesi olarak değil, başka adlarla anılırdı (örneğin Konya'daki Söylemez Tekkesi; bkz. aşağıda). Bunun nedeni Mekke'de, Kudüs'te, Konya'nın genelinde ve diğer tüm hac yolları üzerinde, Hint cemaatlerine mensup ve aralarında bazı önemli kişilerin de bulunduğu hacıların sayısının yüksek oluşuydu. Fransız gezgin Léon Roches'a göre, Mekke'deki "Souika" mahallesi zengin Hintlilerin mekânı haline gelmişti.²²

Sadece tüccarlar değil, Kur'an'a göre ticaret ile dini ayırmalarının sakınca bulunmayan hacılar da bu grubun içinde yer alıyorlardı.²³ Hintli Müslümanlar Kudüs'te, Kuzey Afrika'dan gelenlerle birlikte, en fazla önem atfedilen cemaatti. Pek çok Hintli hacı Kudüs'e yerleşme kararı almış ve şehrin yerlisi olan Müslüman kadınlarla evlenmişti.²⁴ Fakat iki Hint Tekkesi'nin bulunduğu İstanbul'da yerleşik bir Hintli cemaatin bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedeni muh-

¹⁶ Hamza Baba tekkesi olarak anılan Tosya'daki bu tekke, Hint kökenli yaşlı bir gezgin Nakşibendî Sufi olan yeni şeyhi Hacı Mehmed Dede tarafından restore ettirildi, BVCE 9506 (3 M 1190/1776).

¹⁷ BVCE 1951 (C 1173/1759).

¹⁸ BVCE 19125 (Za 1211/1797).

¹⁹ BVCE 21766 (Ca 1142/1729), 23278 (M 1189/1775).

²⁰ BVCE 21467 (3 R 1246/1830).

²¹ BVCE 4092 (7 Ra 1214/1799); 4201 (M 1214/1799); 5717 (23 S 1214/1799); 10813 (13 R 1260/1844).

²² L. Roches, *Dix ans à travers l'Islam, 1834-1844*, s. 312.

²³ Hac'ın ekonomik boyutu ve Hintli tüccarların oynadığı rol hakkında, bkz. M.N. Pearson, *Pilgrimage to Mecca*, 6. ve 7. Bölüm.

²⁴ Y. Ben-Arieh, *Jerusalem in the 19th Century*, s. 131.

temelen, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin Hintli hacıların izledikleri güzergâh üzerinde bulunmayışydı. Şehirde birden çok Hint Tekkesi'nin bulunması da, buraların Hintlilerin uğrak yeri olduğunu göstermez; tekkelerin varlığını açıklayacak muhtemel neden, Hilafet makamının 16. yüzyıldan beri İstanbul'da olmasıdır.

Kudüs'te bulunan Batılı ve Doğulu gezginlerin belleklerinde asıl iz bırakan, sayıları zengin Hintlileri kat kat aşan Hint kökenli yoksul hacılardı. Daha 16. yüzyılda Mekke'de yoksul Hintlilerin bulunduğu biliniyor.²⁵ Yüzyıllar sonra, John Lewis Burckhardt 1829'da, Richard Burton ise 1903'te, yine bu kutsal şehirde Hintli hacıların varlığından söz edeceklerdi:

Mekke sokaklarında onlardan geçilmiyor; sokağın ortasında boylu boyunca uzanıp, dermanı kesilmiş bir halde yoldan geçenlerden sadaka dileniyorlar; cami kapılarında toplaşıyorlar; her kahvehane ve sebilde birikmiş bir gruba rastlanıyor. Hiçbir hacı, pazardan aldığı erzakın birazını dilenen Hintlilerin ısrarından kurtulamıyor.²⁶

Mekke'nin yolları, sıska vücutlu, büzüşmüş, sızlanıp duran ve türlü sefalet görüntüsü sergileyen Hintli dilencilerle dolup taşıyor; bunun tek sebebi de, bu sayede aylak aylak yaşayıp gidebilmeleri (...) Mekke ve Cidde'de hiç yoksa 1.500; el-Yaman'da ise 700-800 kadar Hintli var.²⁷

“Çoğu Surat'tan, bir kısmı da Bombay'dan gelmiş yüzden fazla

²⁵ S. Faroqhi, *Pilgrims and Sultans*, s. 132.

²⁶ John Lewis Burckhardt, *Travels in Arabia Comprehending an Account of Those Territories in Hedjaz which the Mohammedans Regard as Sacred* (Londra: Henry Colburn, 1829), II, s. 26-27.

²⁷ R.F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah*, 2. Cilt, s.185-186. Farisî hacılar hakkında, bkz. F.E. Peters, *The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 175.

Hintli aile”nin Cidde’de yaşadığını ve sadece Hintlilerin “hal tavır, kılık kıyafet ve uğraşları bakımından” şehirde kalan diğer yabancılardan ayrıldıklarını yazan Burckhardt da Hintlilerin Cidde’de ve Mekke limanındaki varlığını doğruluyor.²⁸ Taifte (Mekke yakınında) de yerleşik durumda Hintliler varmış ve buradaki küçük bir cami Hindu cemaatinin adıyla anılıyormuş: “İki küçük cami gördüm; iyi olanı Henûdların, yani Hintlilerininkiydi.”²⁹

1915-1918’de, o sıralar subay olan romancı Falih Rıfkı Atay, Medine’yi, “Asya, Afrika ve Anadolu’dan gelenlerin dilendiği pazar ve sokaklar”ını dolaşır ve bu Hintli dilencilerden birinin “yarım kalmış bir hac” olarak tanımladığı trajik hikâyesini anlatır:

İşte bu ihtiyar üç yıl önce cenneti arzulayarak oradan yola çıktı. Kendisini yalnız Bombay’a kadar götürecek tren parası vardı. Fakat Bombay ne dünyanın ucu ne de Hicaz’ın eşiğidir. Altı ay, orada sokak sokak dilendi. Birisi bir bilet sadaka etti.³⁰ Şimendiferle Haydarabad’a geçti ve altı ay Nizam Medresesi’nde kazan dibi kemirdi. Haydarabad Emiri’nin iyi bir gününe rast gelerek Cidde’ye kadar bilet sadakası aldı. Yolda iki dost edinip on gün birisinin, on gün ötekinin erzak torbasından karnını doyurdu ve nihayet Arafat’a kavuştu ve sürüne sürüne Medine’ye kadar da geldi. Artık buradan dönmeyecektir. Saçları ağarmış, yüzü eskimiş ve dişleri dökülmüştür.³¹

Sufi olsun olmasın, Orta Asyalı hacıların hepsinin mecburen İstan-

²⁸ J.L. Burckhardt, *Travels in Arabia*, 1. Cilt, s. 27.

²⁹ J.L. Burckhardt, *Travels in Arabia*, 1. Cilt, s. 154.

³⁰ Bombaylı dindar Müslümanların, fakir hacıların Cidde yolculuğunun masrafını karşılayan hayır kurumlarına yüklü miktarda bağış yaptığı biliniyordu; A.S. Morrison, *Russian Rule in Samarkand 1868-1910*, s. 93.

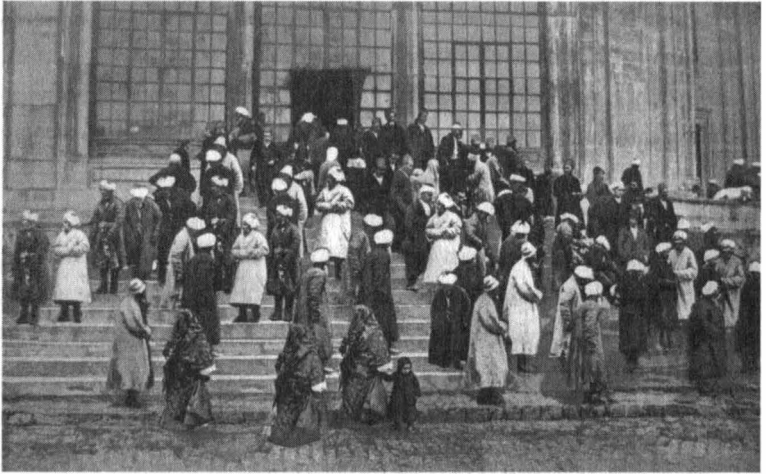
³¹ *Zeytindağı* (İstanbul: 1956. Gözden geçirilmiş yeni baskı İstanbul: Pozitif, 2004), s. 63-66.

bul'a gelip bir süre burada kalmaları şehirde ciddi miktarda Özbek, Hint ve Afgan Tekkesi olmasını açıklıyor.³² Gerçi Mekke'ye giden en önemli iki kervan her sene Kahire ve Şam'dan yola çıkıyordu; fakat Sultan'ın dini vecibe gereği yılda bir kez Mekke ve Medine'ye gönderdiği armağanları taşıyan ve Anadolu'dan geçip Şam kervanıyla birleşen bir başka kervan da İstanbul'dan kalkıyordu. Bu kervana katılmaya niyetli pek çok Orta Asyalı hacı ilk hac ayını beklemek üzere İstanbul'da toplanıyordu.³³ Bu hacıların Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde nerelerde ve nasıl yaşadıklarına dair çeşitli kayıtlar Türk gazetelerinde mevcuttur. Elimizde, 20. yüzyılın başında, geleneksel geniş cüppelerini giymiş Orta Asyalı hacıları Yeni Cami önünde toplanmış gösteren bir kartpostal da var (Resim 2). Hicaz'a Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinden gitmek bu hacılara Halife'nin şehrini (Makam-ı Hilâfet) ziyaret etme fırsatı sunuyordu. Hatta bu hacılardan şanslı olanlar, Cuma Selamlığı'nda Sultan'ın geçişini de izleyebiliyorlardı.

"Bu ecnebi dervişlerin birçokları da zengindirler. Öyle olduğu halde Mermalik-i Osmaniye'ye geldikleri vakit bir otelden evvel bir dergâh araştırırlar. Az cümle Buhara dervişleri erkân-ı tarikata son derecede riayet ettiklerinden bunların Kâbe'ye gidip hacı olmak niyetinde bulunanlar bir kere Makam-ı Hilafeti ziyaret yani cuma selamlığında olsun sevgili Padişahımızı gördükten sonra o farz öyle ifa ettiklerinden çokluk çocuklar ile beraber olduğu halde bile İstanbul'a geldikleri vakt doğru Eyüp Sultan'da (Akıl Efendi) dergâhının bir odasına inerler. Orada aylarca

³² T. Zarcone, "Histoire et Croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul", *Yeni Anadolu*, 2. Cilt, s. 153.

³³ "İstanbul kervanı" hakkında, bkz. Ignatius Muradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'Empire othoman* (Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788), 3. Cilt, s. 269, 271-272.

Resim 2. Yeni Cami önünde toplanan Orta Asyalı hacılar (İstanbul, 20. yüzyıl başı, T. Zarcone Özel Arşivi).

kalırlar eğer ailesinde bir rahatsızlık zuhur ederse ve o sene Kâbe'ye gidemezlerse senenin sonuna kadar mezkûr tekiyede misafir olurlar".³⁴

Şimdi de dil konusunu, daha doğrusu, Hicaz'da konuşulan dilleri (örneğin Arapçayı ve Osmanlıca'yı) bilmeyen Hintli şeyhlerin ve hacıların Osmanlı idaresiyle günlük ilişkilerinde karşılaştıkları sorunları gözden geçirelim. 20. yüzyılın başında Mekke'yi ziyaret eden ünlü Tatar reformist Abd el-Raşid İbrahim yalnızca Urduca ve Farsça konuşan Hintli hacıların yaşadıkları sorunları bildiriyor.³⁵ 19. yüzyılın sonunda, Konya'daki Hint Tekkesi'nin başında bulunan ve Türkçe bilmeyen Çiştî şeyhi, yöre halkıyla konuşmayı kesinlikle reddettiği için -"konuşa-

³⁴ Muhibban, Yıl 2:1 (Ocak 1911), s. 110.

³⁵ Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım*, s. 95-96, 99.

mayan” anlamında- “Söylemez” adıyla anılır olmuştu ki zamanla tekke de böyle bilinmeye başladı.³⁶ Benzer bir olay da 1840-1841’de Bursa’da meydana geldi: Hint Tekkesi’ne yeni tayin edilen şeyhin Türkçe konuşamaması, vakıflar idaresiyle ilişkilerinde sorun yaratıyordu.³⁷

Osmanlı yöneticilerinin az çok anladıkları Türk dillerini konuşan (örneğin Doğu Türkçesi ve Tatarca) Orta Asyalı hacılar iletişim sorunu yaşamıyorlardı; oysa Araplar bu dilleri de bilmiyorlardı. Robert Burton Afganların en az beş dili akıcı konuşabildiklerinden bahseder ki bu gerçekten şaşırtıcıdır.³⁸ Abd el-Raşid İbrahim de, Hindistan’da rast geldiği bir Afgan tüccarın, Türkiye’yle hiç alakası olmadığı halde, Hint gazetelerinde Hicaz Şimendiferi hakkında çıkan yazıları okuya okuya biraz Türkçe ve Osmanlıca öğrendiğini anlatıyor.³⁹

Anlatılanlara bakılırsa 1920’lerde Kudüs’teki Özbek Tekkesi’nin şeyhi olan Yakub, Arapça, Türkçe ve -ihtimal o ki- Farsçayı mükemmel konuşmakla kalmıyor, imaretinde gösterdiği konukseverliğe yaraşır biçimde, pek çok başka dili de dindaşlarıyla anlaşabilecek düzeyde veya daha iyi konuşabiliyordu. 1926 yılında imarete kalan Hintli bir konuk, tekkenin “Ziyaretçi Defteri”ne şunları yazmış:

³⁶ Yusuf Küçükdağ, “Konya’da Söylemez Zâviyesi ve Vakfiyeleri,” *İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya)* 1 (1998), s. 155-194.

³⁷ Mustafa Kara’nın hazırladığı çalışmaya göre (*Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler* [Bursa: Uludağ Yayınları, 1990], s. 215).

³⁸ R.F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah*, s. 131, 217.

³⁹ “Abdülhamid eyyamında Türkiye ile bir alakamız olmadı ve daha evvelleri de olmamış, yalnız şu son birkaç sene zarfında Hicaz Şimendifer hattı münasebetiyle Hindistan Müslümanlarının himmeti sayesinde gazete sütunlarında Türk ve Osmanlı kelimelerini öğrendik, bütün malumatımız bundan ibarettir,” Abd el-Raşid İbrahim, *Alem-i İslâm*, 2. Cilt, s. 157.

“Buhara Tekkesi’nde yedi gün kaldık ve şehirde tüm zearatları tamamladık. Rahatımızla ve sağlığımızla yakından ilgilenen Şeyh Sahib’den çok memnun kaldık. İyiliğimiz için tercüme yoluyla da olsa bizimle sohbet etti.

Aziz Rahman

Bahmand Ali

Mazar Ali (Rangun, Birmanya)

Çitagong-Bengal (Bangladeş)-Hindistan

(7 - 3 - 26)⁴⁰

Ekim 2007’de Taşkent’te düzenlenen uluslararası konferansta Haremeyn’deki Sufiler ve Orta Asyalı hacılar hakkında konuşan Hamid Algar, Sufilerin hac rotası üzerinde kurdukları Özbek tekkelerine dikkat çekmiş ve bu tekkelerde yürütülen Sufi/mistik faaliyetleri ele almıştır.⁴¹ Algar, İstanbul’daki durumu anlatırken Özbek tekkelerini işlevlerine göre ikiye ayırdı. İlk gruptakiler Orta Asyalı hacıların kalacakları kervansaraylar olmaktan çok, Sufi eğitimi verilen ortamlardı. İkinci gruptakiler ise, ibadet merkezleri değil, Haremeyn yoluna çıkmış Orta Asyalı hacılara hizmet veren tekkelerdi. Araştırmalarımın yola çıkarak, hac rotasındaki tekkelerin çoğu için -Özbek tekkelerinin yanı sıra Hint ve Kazan tekkeleri için de- Algar’ın analizinin geçerli olduğunu söyleyebilirim. Tarikat uzmanı Fransız araştırmacı Le Chatelier 1887’de, Hicaz ve özellikle Haremeyn’de kurulan Sufi tekkelerinin faaliyetlerini açıklarken “sadece Sufi merkezleri olarak iş görselelerdi bu kurumların Arap âdetleriyle ters düşebileceklerini, kalacak bir yer, bir ibadethane arayan çok sayıda hacının varlığından ötürü buraların genellikle dervişlere hizmet sunan birer konaklama yeri veya kervansaraya

⁴⁰ Özbek Tekkesi’nin “Ziyaretçi Defteri”nde yer alan İngilizce özgün metin (ÖZÖA, Kudüs, s. 75).

⁴¹ H. Algar, “Tartıq and Tariqah: Central Asian Naqshbandî and the Road to the Haramayn”.

dönüşüklerini" yazar.⁴² Le Chatelier, Mekke ve Cidde'deki Nakşibendî tekkelerinin yerli halktan çok az sayıda üyeye sahip olduklarını, Türk veya Hintli şeyhler tarafından idare edildiklerini ve kapılarını sadece hacılara açtıklarını ekler.⁴³

Yine de bazı tekkelerin hem Sufi ibadet merkezi hem de imaret işlevi gördüğünü ve Algar'ın kategorilerine bir üçüncü ara kategorinin eklenebileceğini düşünüyorum. Şeyh Muhammed Mazhar'ın Medine'de Nakşibendî tarikatına kazandırdığı ve bu tarikat hakkında yazılmış belli başlı risalelerin çevirmeni olan Tatar Muhammed Murad Remzi'nin (1854-1934) 19. yüzyılda Mekke'de kurduğu Kazan Tekkesi, bahsettiğim ara kategoriye mükemmel örnektir.⁴⁴ 1876'dan 20. yüzyılın başına kadar Haremeyn'de yaşayan Muhammed Murad, yaşamının son döneminde Tatar hacılar için bir imaret (*Tatar hacı-hânesi*) kurmaya ve kendi ifadesiyle, buranın kapıcısı (*bevvab*) olmaya karar vermişti. Şeyh,

⁴² "Les mœurs arabes s'accommoderaient peu, d'ailleurs, de l'existence de véritables couvents dans les villes saintes. Aussi les Tekkié qui s'y trouvent, ont-elles plutôt le caractère d'hôtels, de caravansérails pour les Derouich, que de monastères," (Kaldı ki sahici dergâhların varlığı Arapların ananelerine pek uygun değildi. Keza bu şehirlerdeki tekkeler, dervişler için birer ibadethane olmaktan ziyade birer konaklama yeri ve kervansaray vasfında idiler.) A. le Chatelier, *Les Confréries musulmanes du Hedjaz* (Paris: E. Leroux, 1887), s. 48.

⁴³ "Souk el-Halaya'daki Mahallat'ın yanında bulunan Nakşibendî tekkesinin o dönemki başının Şeyh el-Siddık (Şeyh Muhammed el-Hindî'nin oğlu) olduğunu belirtir. F. de Jong da Medine ve Mekke'deki tüm Nakşibendî Sufilerin Buharalı olduğunu doğrular: A. le Chatelier, *Les Confréries musulmanes du Hedjaz*, s. 159; F. de Jong, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine", s. 233.

⁴⁴ Hayatı hakkında, bkz. Butrus Ebu-Manneh, "A Note on Rashhât-ı Ain al-Hayat in the Nineteenth Century," E. Özdağ (ed.), *Naqshbandis in Western and Central Asia. Change and Continuity* içinde (İstanbul: Curzon Press, 1999), s. 61-66.

Sufi düşüncesine kalpten bağlı olduğundan ve Sufi ilkelerinden asla şaşmadığından, kurduğu imaret de Sufizm yolundan sapmadı. Muhammed Murad'ın kapıcısı olduğu Tatar imareti, üç aylık hac döneminde (Şevval, Zilkâde ve Zilhicce ayları) Tatar hacıların konaklama yeri idi. Diğer aylarda ise bir Sufi Tekkesi olarak yönetiliyor, Muhammed Murad da tekkenin şeyhi görevini üstleniyordu.⁴⁵

Bir Sufi Tekkeleri Ağı Mevcut Muydu?

Orta Asyalıların ve Hintlilerin kullandıkları bu Sufi tekkeleri ağının 19. ve 20. yüzyıllarda nasıl işlediğini ve önde gelen tekkeler tarafından temsil edilen herhangi bir merkezî otoriteye bağlı olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat arşiv kaynaklarına bakarak, bu tekkelerin bazılarının birbirleriyle yakın ilişki içinde olduklarını biliyoruz; çünkü daha önce önde gelen tekkelere mensup bazı dervişler başka coğrafyalardaki Özbek veya Hint tekkelerinin başı ya da şeyhi olarak atanmışlardır. İstanbul, Kudüs ve Bursa'daki tekkeler için bu durumun geçerli olduğu, kayıtlardan anlaşılıyor.⁴⁶ Örneğin Kuzey Türkistan'ın Harezm şehrinde

⁴⁵ "Ahir ömüründe Mekke'de bina olunmuş bir Tâtâr hacı-hânesine bevvallık gibi bir vazife ile mükellef olmuştur ki, bu da islamiyette ulema hissesine düşmüş bir zillettir. Biz de hacılar ile beraber bu zat-i muhteremin bevvallık etmekte olduğu hacı-hâne de mizafir bulunuyorduk. Filhakika ekser-i mücaverin-i Mekke-i Mükerrreme'de bu suretle temin-i maişet ederler, fakat böyle bir sanat, avam-i mücaverin için vazife olabilirse de, ulema için pek de münasebeti yoktur, lekin ne çare medar-i ta'yîş başka türlü temin olunmazsa aile sahibi bir adam bu suretle hiç olmazsa mevsimde çektiği zahmed bedelinde on ay hane kırası vermez. Şu menfaata mukabil mevsimde hacı-hâne de bevvallık eder ve şühur-i sairede tekye namıyla şeyhlik eder," Abd el-Raşid İbrahim, *Alem-i İslâm*, 2. Cilt, s. 194.

⁴⁶ T. Zarcone, "Histoire et Croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul," s. 160.

doğan Şeyh Said Can Efendi (ölm. 1899) Mekke ve Medine'deki Hintli Nakşibendî şeyhleriyle irtibat halindeydi. Sonradan İstanbul'daki Buhara Tekkesi'nin dervîşi, ardından da Bursa'daki Buhara Tekkesi'nin şeyhi oldu. Halefi Hafız Mehmed Emin Efendi de benzer yollardan geçmişti. Önce Medine'de ardından İstanbul'da yaşamış, buradaki Özbek Kalenderhanesi'nde (Eyüp) kalmış ve nihayet Bursa'daki Buhara Tekkesi'nin başına getirilmişti.⁴⁷

Sufi tekkelerini birbirine bağlayan bir başka kişi de, Pencab'ın Lahor şehrinde doğmuş Hintli bir Nakşibendî şeyhi olan Abd Allah'tır (1848/1849-1930). 1877-78'de Medine'ye gelen Şeyh Abd Allah, o dönem ünlü Hintli Şeyh Muhammed Mazhar'ın (bkz. 2. Bölüm) başında bulunduğu Nakşibendî Tekkesi'nde kaldı. Abd Allah, tasavvuf yolunda ilerlemek için beş yıl (1896-97'den 1901-1902'ye kadar) Hama'daki (Suriye) Beyt ül Geylânî adlı meşhur Kadiri Tekkesi'nde kalıp Kuzey Afrika ve Orta Asya'daki pek çok ülkeyi gezdi.

Sonunda yolu Bursa'ya düştü ve 1910'da buraya, Hindîler Tekkesi/Kalenderhanesi şeyhi olarak atandı.⁴⁸ Bir başka örnek de İstanbul'daki (Hint Tekkesi' olarak da bilinen fakat bilhassa Afganların kaldıkları) Afgan Tekkesi'nin şeyhi olan Afgan Hacı Mehmed'in durumudur. Şeyh Mehmed on yıl sonra, bu kez İstanbul'daki Hint Tekkesi'nin başı olmuştur.⁴⁹ Fakat şeyhlerin atamalarının bir merkezî otoritenin kararı

⁴⁷ Mehmed Şemsüddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, M. Kara ve K. Atlansoy (ed.) (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997), s. 301-302.

⁴⁸ A.g.y., s. 593-594. Hama Kadiri tekkesi ve Hindistan, Orta Asya, Afganistan ve Tarsus ve Kudüs'teki Afgan tekkeleri arasındaki bağlantı hakkında, bkz. Zaim Khenchelaoui ve T. Zarcone "La Famille Jilânî de Hama-Syrie (Bayt al-Jilânî)," *Journal of the History of Sufism*, 1-2 (2000), s. 67-68.

⁴⁹ Cemaleddin Server Revnakoglu, "Hindîler Tekkesi," B/66, Revnakoglu Arşivi, Divan Edebiyatı Müzesi, Galata Mevlevihanesi, İstanbul.

mı olduğu, yoksa tekkeler arasındaki kişisel ilişkilere bağlı olarak mı gerçekleştiği bilinmiyor ve daha kapsamlı bir araştırmayla ortaya konması gerekiyor.

İstanbul'daki vakıflar idaresinin 1840'ta Bursa'daki Hint Tekkesi'nde yaşanan bir sorunu çözerken İstanbul'daki (Horhor semtinde) bulunan Hint Tekkesi'ne "asitane" (merkez tekke) olarak atıfta bulunduğunu biliyoruz.⁵⁰ 1858 tarihli bir başka kaynakta, İstanbul'daki Hint Tekkesi şeyhi, tekkeyi "Dergâh-i Asitâne-yi Hindiyân" olarak anıyor.⁵¹ Bu atıf, tekkenin İstanbul ve çevresindeki, hatta belki imparatorluk sınırları içindeki Hint tekkelerinin merkezi olduğunu mu ima ediyor? Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kudüs'teki Hint Tekkesi'nin eski yöneticisinin İstanbul Horhor'daki Hint Tekkesi'nin başı olarak atandığını biliyoruz (Bkz. 3. Bölüm). Aslına bakılırsa, büyük olasılıkla Hint, Özbek ve Afgan gibi belli etnik gruplar İstanbul'da kurulmuş güçlü asitanelere sahiptiler (genellikle her tarikatın böyle bir tane asitanesi vardı). 1866'da İstanbul'daki Sufi tekkelerinin yönetiminden sorumlu olan Şeyhler Meclisi (*Meclis-i Meşayih*) adlı bir resmi devlet kurumunun meydana getirilmesiyle merkez tekkelerin işleyişi kurala bağlandı. Meclis, merkez tekkeleri diğer tekkeler üzerinde kayda değer idari güce sahip bir tür aracı kurul olarak yeniden tanımlayarak işlev alanlarını genişletti. Son olarak, 20. yüzyılın başında Şeyhler Meclisi'nin, İstanbul'daki Hint cemaatinin şikâyeti üzerine Bursa'daki Hint Tekkesi'nin başında bulunan Mehmed Nuri'yi görevinden aldığını ve yerine Hint kökenli başka bir şeyh atadığını söylemekte yarar var.⁵²

⁵⁰ Bir arşiv belgesinden (M. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 215).

⁵¹ BVCE 1263 (11 Ra 1275/1858).

⁵² Mehmed Şemsüddin, *Bursa Dergâhları*, s. 594.

2. BÖLÜM

HAC GÜZERGÂHLARINDAKİ ORTA ASYA VE HİNT SUFİ MEZHEPLERİ

Hindistan ve Orta Asya'nın kültürel, dini geleneklerini Türkiye ve Arap dünyasına taşıyan Özbek ve Hint tekkeleri, birer Türk ve Hint ileri karakoluydu. Osmanlılar, ortak bir kültürü paylaştıkları Özbeklerin tekkelerini desteklerken kültürüne iyice yabancı oldukları Hint tekkelerine aynı yakınlığı göstermiyorlardı. Özbek tekkelerinde Orta Asya dilleri konuşuluyor, çalışılıyor, hatta öğretiliyordu. Örneğin Macar Türkolog Arminius Vambery, 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da bulunduğu dönemde Doğu Türkçesi öğrenmek ve Orta Asya kültürü hakkında çalışmak üzere düzenli olarak Özbek ve Buhara tekkelerine gittiğini anlatıyor. Alman doğubilimci Martin Hartmann da aynısını 20. yüzyılda yapmıştır.¹ İstanbul'daki Özbek ve Hint tekkeleri aynı zamanda, Orta Asya ve Hint ediplerin dili olan Farsçanın öğretildiği, Farsça dini edebiyatın, şiirin ve kaligrafinin incelendiği birer merkezdi.² Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'nun farklı köşelerinde bulunan

¹ Arminius Vambery, *His Life and Adventures by Himself* (3. baskı, Londra: T. Fisher Unwin, 1884), s. 28; Martin Hartmann, "Zentralasiatisches aus Stambul," *Islamischer Orient* I (1902); M. Hartmann, *Çaghataisches. Die Grammatik ussi lisâni turki des Mehemed Sadiq* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchlandlung, 1902); T. Zarcone, "Grammaires, Dictionnaires et Littérature du Turkestan à Istanbul au tournant du siècle," F. Hitzel (ed.), *Istanbul et les Langues orientales* içinde (Paris: L'Harmattan, 1997), s. 417-423.

² Örneğin, *Indian Kalenderhâne of Bursa: Mehmed Şemsüddin*, Bursa Dergâhları, s. 591.

Özbek ve Hint tekkelerinde benzer durumların geçerli olduğu varsayılabilir; fakat elimizde bunu doğrulayacak herhangi bir belge bulunmuyor. Yine de, Kudüs'teki Özbek Tekkesi'nin, hiç değilse 19. yüzyılın ortasından itibaren, kendisi de resimli ve elyazması bir hacname kaleme alan Şeyh Raşid'in rehberliğinde elyazmaları ve kitaplara büyük ilgi gösterdiğini biliyoruz. 2003'te tekkenin kütüphanesine elyazması ve matbu üç yüz Arapça metin ve çok sayıda Farsça ve Doğu Türkçesi eser eklendi.³

Bu tekkelerde Hindistan ve Orta Asya'nın belli başlı Sufi tarikatlarının hemen hepsi (bazıları İslam'ın kurallarına sıkı sıkıya bağlı, bazıları ise değildi) temsil ediliyordu: Nakşibendî, Kadirî, Kalenderî ve Çiştî tarikatları. Çok sayıda tarikatın bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatının bunlar arasında en önemlisi olduğunu söyleyebiliriz. İkinci sıradaki Kadirî tarikatı önemini özellikle Hint ve Afgan tekkelerine borçluydu. Hindistan'daki Müslümanların rağbet ettikleri bu tarikat, Nakşibendî tarikatı karşısında gücünü yavaş yavaş kaybetmiştir. Allahabad (Gujarat) şehrinden gelen Fadıl Hüseyin (ölm. 1910) adında bir Hintli şeyhin kurup yönettiği, tipik Sufi tarikatı diyebileceğimiz Çiştîyye ise 18. yüzyılın sonunda Konya'daki Söylemez Tekkesi'nde etkindi. Fadıl'ın babası Gaffar Ali Kalender Hüseyin, Çiştî-Sabirî, Nizamî, Kadirî ve Nakşibendî tarikatlarının hepsiyle bağlantılı olduğunu iddia ediyordu. Şeyh Fadıl Hüseyin'in bir Çiştî Tekkesi' olarak kurduğu Söylemez Tekkesi sonradan Nakşibendî Tekkesi'ne dönüştü. Bu tekke zaten Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan tek tük Çiştî Tekkesi'nden biriydi ve amacı hac yolcularına, özellikle de Hintli dervişlere ve hacılara yardımda bulunmaktı. Son olarak, hac rotaları üzerindeki şehirlerin sokaklarında sık

³ Barakât, Beşir Abd el-Gani, *Fihris mahtutat el-Zaviya el-Uzbakiya fi'l-Kuds*, Kudüs: Özbek Tekkesi, 2003.

sık, amaçsızca dolaşan Hindistan ve Orta Asya Kalenderî tarikatı üyeleri bu hac güzergâhlarının bir başka ilginç boyutudur. Ancak, genellikle Nakşibendî tarikatıyla bağlantılandırılan, hatta karıştırılan Kalenderî grubunu kesin bir şekilde tanımlamak gerçekten güçtür.

Ayrıca, Mekke'deki Mevlevî Tekkesi'nin 17. yüzyılda iki Hintli Sufi tarafından idare edildiği biliniyor. Bunlardan biri, Bengal kralının oğlu olan Hindî Muhammed Dede'ydî. Mekke'ye hacca giderken Konya'da izlediği Mevlevî ayininden çok etkilenen Muhammed Dede, bu Sufi tarikatına katılmaya karar vermişti. Uzun yıllar Konya'da kaldıktan sonra Haremeyn'e gitti ve Mekke'deki Mevlevî Tekkesi'nin başına getirildi. 18. yüzyılda yazılan biyografisinden, tekkeyi ayakta tutmak ve Mekke'ye gelen Hintli hacılara yardımda bulunmak için Hindistan'daki ailesinden para yardımı aldığını öğreniyoruz.⁴ Hindî Muhammed Dede'nin ardından Mekke'deki Mevlevî Tekkesi'nin idaresine atanan Derviş Muhammed Dede ise Hint kraliyet ailesinin bir üyesiydi ve Ahmedabad doğumluydu.⁵

Nakşibendîlerin Hac Yollarındaki Nüfuzu

Hicaz, bilhassa da Haremeyn 17. ve 19. yüzyıllar arasında Nakşibendî tarikatının tarihinde çok önemli yer işgal eder. Orta Asya ve Hindistan'dan hac için gelen ve sonunda Mekke ve Medine'ye yerleşen tanınmış Nakşibendî şeyhleri, bu şehirlerde bulunan sayısız hacıyı mürit edinmişlerdir. Nakşibendî öğretisi böylece Müslüman dünyasının çok farklı, hatta ücra köşelerine, örneğin Türkiye, Endonezya ve Çin'e kadar yayılır.

⁴ Sakıb Dede, *Sefîne-yi Nefîse-yi Mevleviyân* (Kahire: Wahbiyya, 1866), 2. Cilt, s. 151-155.

⁵ A.g.y., s. 119-122.

16. yüzyılda meydana gelen sembolik denebilecek bir olayın, Mekke'ye yapılan hac ibadeti tarihinde Nakşibendî tarikatına çok önemli bir rol kazandırdığına inanıyorum. İmparator Akbar, Mekke'ye her yıl, Mısır ve Suriye kervanları benzeri bir hac kervanı, aslında bir gemi göndermeye ve imparatorluğun asilzadelerinden birini *mir hac* (hacıların başı) sıfatıyla kendi temsilcisi olarak atamaya karar vermişti. Orta Asyalı ve Horasanlı hacılar da Hint kervanına katılmak üzere çağrılmış ve hacıları Hicaz'a taşımak üzere bir imparatorluk gemisi tahsis edilmişti. İlginç bir şekilde 1576'daki ilk kervana katılan hacıların başı Nakşibendî Sultan Hoca oldu. Bu kişiye Mekke'de bir Sufi Tekkesi' (*hanegâh*) inşa ettirmesi için yüklüce para verildi. 1578'de Hint kervanının başında bu kez Hoca Ubeyd el-Allah Ahrar'ın torununun oğlu olan Hoca Yahya, yani, yine Nakşibendî tarikatından başka bir Sufi vardı.⁶ Aynı dönemde Kanuni Sultan Süleyman ve 4. Murad'ın desteğiyle Haremeyn'de başka Nakşibendî tekkeleri de kurulmuştur.⁷

Bu tekkelerin yalnızca Sufilere hizmet için mi yoksa tüm hacıları kabul eden birer imaret olarak mı kurulduğunu açıklayan hiçbir belge yok. Yine de, her iki işlevi de yerine getirdiklerini varsayabiliriz. Özbek ve Hint tekkeleri arasındaki geniş ilişkiler ağı meselesine dönersek, Sufi dergâhlarını kapsayan bir ağdan ziyade, birbirini tanıyan Sufi şeyhleri arasındaki bir ağdan söz etmek daha uygun olacaktır. Tekke tekke gezip Sufizme ilişkin tartışmalara ve ibadetlere soluk kazandıran zeki ve

⁶ Naimur Rehman Farooqi, *Mughal-Ottoman Relations. A Study of Political and Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748* (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1989), s. 113-115.

⁷ Hamid Algar, "Tartq and Tariqah: Central Asian Naqshbandî and the Road to the Haramayn", Alexandre Papas, Thomas Welsford ve Thierry V. Zarcone (ed.), *The Roads of Pilgrimages between Central Asia and the Hijaz* içinde, Berlin, Klaus Schwarz, Verlag, 2011.

eğitilmiş Sufi hacıların oluşturdukları bir başka ağ da bu ilişkileri pekiştiriyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında iki şeyhin bu rolü oynadığı görülmüyor: Buhara Tekkesi adını taşıyan İstanbul'daki Özbek Tekkesi'nin başı Süleyman Buharî (ölm. 1890) sultanın yakın dostu, Orta Asya ve diğer ülkelerdeki elçisi ve Sufi yazını konu alan çok sayıda kitabın yazarıydı. Şeyh Muhammed Mazhar bin Ahmed Said el-Hindî el-Haneftî ise (ölm. Medine, 1883) ünlü Hintli Nakşibendî şeyhi Ahmed Sirhindî'nin soyundan geliyordu ve Medine'nin en şöhretli Sufilerinden ve medrese hocalarından biriydi. "Şeyh Mazhar Medresesi" olarak bilinen medrese, şehrin en iyi İslam eğitimi veren okullarındandı.⁸ Öğrencileri arasında yalnızca Orta Asyalılar, Türkler ve Tatarlar değil, Çin'den⁹ ve Güneydoğu Asya'dan¹⁰ gelenler de vardı. Şeyh Mazhar'ın babası, Delhi'deki Müceddidî Tekkesi'nin şeyhi olan ve İngiliz işgalinden kaçıp 1860'ta Medine'de ölen Şeyh Ahmed Said'di. Onun ardından Medine'deki Müceddidi Tekkesi'nin başına geçen Şeyh Mazhar, Harat el-Aghavat'taki evlerinden üçünü Sufi tekkesine dönüştürdü ve kısa sürede meşhur olan "Ribat-i Mazhar" adlı bu yerde pek çok Müslüman'ı kendi tarikatına kattı.¹¹

⁸ Görüşü bildiren: Abd el-Raşid İbrahim, *Alem-i İslâm*, Cilt II, s. 233.

⁹ Leila Cherif-Chebbi, "L'Ahong sourd," V. Bouillier ve C. Servan-Schreiber (ed.), *De l'Arabie à l'Himalaya. Chemins croisés en hommage à Marc Gaborieau* içinde (Paris: Maisonneuve et Larose, 2004), s. 412; Eloisa Concetti ve T. Zarcone, *Sufism in Xinjiang and Inner Asia in the 19th-21st Centuries*. Ahmad Sirhindî's Maktûbât and the Naqshbandiyya (yayın aşamasında).

¹⁰ Görüş: Snouck-Hurgronje, *Mekka*, s. 288-289 ve Martin van Bruinessen, "The Origins and Development of the Naqshabandi Order in Indonesia," *Der Islam* 67/1 (1990), s. 164-168.

¹¹ Abû'l-Hasan Zayd Fârûqî Mujaddidî, *Maqâmât-i akhyâr* (Delhi: Şâh Abû'l-Khayr Akâdîmî, 1975), s. 90-91. Şeyh Mazhar'ın oğlu Abû'l Kayr (ölm. 1923) 1880'den sonra Delhi tekkesini yeniden düzenlemiş ve yeniden inşa ettirmiştir.

Şeyh Mazgar'ın Medine'deki tekkesi, bir Hint Tekkesi' olarak tanınlanmasa da, Orta Asya ve Hindistan'dan gelen, çoğu Sufi pek çok hacı burada kalıyordu. İstanbul ve Medine'deki Buhara tekkelerinin konukları arasında meşhur Tatar mollalar ve Müslüman reformistler vardı. Süleyman Buharî'nin Tekkesi'nde düzenlediği ilahiyat konulu toplantılara şeyhler de ulemalar da katılmıştır. Katılımcılar arasında, her ikisi de Nakşibendî olan meşhur Tatar reformist Şahab el-Din Mercanî (ölm. 1889) ve Abd el-Raşid İbrahim de (ölm. 1944) bulunuyordu.¹² Şeyh Mazhar'ın Medine'deki Tekkesi'ni ziyaret edenler arasında şu kişiler vardı: Ahmed Sirhindî'nin *Maktubat* ve Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin *Rashahat*'ını çeviren Tatar Murad Remzi (ölm. 1934);¹³ Şeyh Mazhar'ın Nakşibendî tarikatına bizzat kazandırdığı Abd el-Raşid İbrahim;¹⁴ hac ibadeti nedeniyle şehirde bulunan Şahab el-Din Mercanî;¹⁵ Ahmed Safâ adlı bir başka Tatar molla (ölm. 1907).¹⁶ Ortaya çıkan resim, Stefan

¹² "Shihâb al-Dîn Marjânî hakkında," Sâlih ben Thâbit 'Ubaydullîn (ed.), *Marjânî* içinde (Kazan: Ma'ârif, 1915), s. 439; Shihâb al-Dîn Marjânî, "Tarjama-yi Hâl," Sâlih ben Thâbit 'Ubaydullîn (ed.), *Marjânî* içinde, s. 137; Shihâb al-Dîn Marjânî, *Rihlat al-Marjânî* (Kazan: Tipo-litografija Nasl'dnikov' M. Chikovoij, 1897), s. 4-5; Rizaeddin Fâhreddinev, *Bolgar va Kazan Terekläre'de çağdaş Tatar dilinde yeniden yayımlanmıştır* (Kazan: Kazan Tatarstan Kitap Nâshrijaty, 1993), s. 119.

¹³ Ahmad Sirhindî'nin *Maktûbât*'ından yaptığı bir çevirinin ekinde yer alan bir metinden; bkz. Ahmad Sirhindî, *Maktûbât* (Mekke: 1899-1900), 3. Cilt, s. 189. Ayrıca bkz. Nuriya Gârâeva, "Kem ul Morad Râmzi?" *Kazan Utlari* (Kazan) 2 (1990), s. 171-175; B. Ebu-Manneh, "A Note on Rashhât-ı Ain al-Hayat in the Nineteenth Century," s. 65.

¹⁴ Abd el-Raşid İbrahim, *Alem-i Islâm*, 2. Cilt, s. 233; Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım*, s. 59, 79, 110.

¹⁵ Shihâb al-Dîn Marjânî, *Rihlat*, s. 19-20 (çağdaş Tatar dilindeki baskısı, s. 130).

¹⁶ Bkz. Muhammed Murad Remzî, *Talfih el-ekber va Talkih el-athar fî vaqai*

Reichmuth'un Medine hakkındaki şu tespitini doğruluyor: "İslam dünyasının her tarafından hacılar ve âlimleri yalnızca birbirleriyle değil, Osmanlı İmparatorluğu dünyasıyla buluşturan, önemli bir toplanma noktası."¹⁷ Merkezi Medine olan sözkonusu âlimler ağı içerisinde Asya Nakşibendî tarikatının önemli rolü olduğunu da eklemek gerek. İstanbul ve Medine'deki bu iki tekkenin, Osmanlı ve Asyalı aydınlarla ve ulemaya entelektüel, teolojik ve siyasi fikir alışverişi zemini sunduğuna şüphe yok. Tatar reform hareketinin en önemli temsilcilerinin (Abd el-Nasır el-Kursavî, Şahab el-Din Mercanî, Rida el-Din bin Fahr el-Din vd.) Nakşibendî oldukları ve Kudüs veya Mekke yolu üzerindeki tekkeler ağını kullandıkları da hesaba katıldığında bu tekkelerin Tatar reform hareketi (*cedidizm*) tarihinde de önemli rol oynadığı anlaşılıyor.¹⁸ Kendisi Sufi olmadığı halde, kendi tanımıyla "yüksek Sufizm'e ve Nakşibendî tarikatının fikirlerine açık olan Musa Cer el-Allah Bigiyef (ölm. 1949) adlı bir başka reformist düşünür, 1926'da Leningrad'dan dönerken Kudüs Özbek Tekkesi'ni ziyaret etmiş ve "Ziyaretçi

Kazan va Bulgar va muluk el-Tatar (Orenbourg: Karîmiyya wa Husayniyya, 1908), 2. Cilt, s. 474; "Mavt el-âlim, Mavt el-âlam," *El-Din va'l-âdab* (Kazan) 2:6 (1907), s. 182-184.

¹⁷ Stefan Reichmuth, "The Interplay of Local Developments and Transnational Relations in the Islamic World: Perceptions and Perspectives," A. von Kûkelgen, M. Kemper, A. J. Frank, (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the 20th Centuries* içinde (Berlin: Klaus Schwarz Verlag), s. 21.

¹⁸ Bkz. örneğin Michael Kemper, "Şihâbaddîn al-Margânî als Religionsgelehrter," M. Kemper, A. von Kûkelgen, D. Yermakov (ed.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries* içinde (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996), s. 129-165. Kudüs'teki Özbek Tekkesi'nin Ziyaretçi Defteri (ÖZÖA), s. 77.

Defteri"ne kısa bir not yazmıştı (bkz. ileride).¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kazan tekkeleri, bu ağlarla ve buralarda ikâmet eden kişilerle olduğu kadar, kısmen de olsa, ağlarla kişilerin arasındaki yoğun etkileşimle de irtibat halindeydiler. Örneğin İstanbul ve Medine'deki Kazan tekkelerinde ve Hintli Muhammed Mazhar'ın Medine'deki Nakşibendî Tekkesi'nde kalan Abd el-Raşid İbrahim, sonunda Mekke'de kendi tekkesini kurdu. 19. yüzyılın sonuna doğru (1882) Tatar Nakşibendî cemiyetinin önemli figürlerinden Şeyh Zeyn Allah'ın İstanbul'daki Kazan Tekkesi'nde bir ay kaldığını da anmak gerek.²⁰

İlgi çekici bir başka kişi de Orta Asyalı ve Doğu Türkistanlı Türklerin tarihi ve türbeleri konusunda eser veren verimli yazar, Tatar tarihçi Kurban Alı Halidî'dir (1846-1913). Kurban Alı 1897-98'de Mekke'ye giderken Kudüs'teki Özbek Tekkesi'ni ziyaret etmiş ve burada Şeyh Raşid Buharî ile tanışmıştı.²¹ 1863-64'ten beri Medine'de yaşayan ve Kurban Alı'nın anlattığına göre, burada bir medrese kurmuş olan Tatar Şeyh Abd el-Settar'ı, namı diğer "Şeyh Efendi"yi ziyaret etti. Abd el-Raşid ise, Abd el-Settar'ın medrese değil, bir Kazan Tekkesi' (takya) kurduğunu

¹⁹ Kudüs'teki Özbek Tekkesi'nin Ziyaretçi Defteri (ÖZÖA), s. 77. Bigiyef'in Sufizm hakkındaki görüşleri için, bkz. T. Zarcone, "Un aspect de la polémique autour du soufisme dans le monde Tatar, au début du XXe siècle: mysticisme et confrérisme chez Mûsâ Djarallâh Bigi," S.A. Dudoignon; Dâmir Is'haqov and Râfyq Mõhâmmâtshin (ed.), *L'islam de Russie. Conscience communautaire et autonomie politique chez les Tatars de la Volga et de l'Oural, depuis le XVIIIe siècle* içinde (Paris: Maisonneuve et Larose, 1997), s. 227-247.

²⁰ Rida el-Din bin Fahr el-Din (ed.), *Şeyh Zayn Allâh Hazratning Tarcama-yi Hâli* (Orenbourg: Tipografija Gaz. Vakt, 1917), s. 15.

²¹ Kurban Alı Halidî, Mekke'ye yaptığı gezinin seyahantamesinde bahsetmiştir; bkz. Kurban Ali Halidî, *Tavarih-i hamsa-yi şarkî* (Kazan: 1910), s. 603. Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım yaka Başıma Kelenler*, s. 68-69.

söyler.²² Aslında, yine Kurban Altı'den bir cami ve kırk bir odadan oluştuğunu öğrendiğimiz Abd el-Settar'a ait mekân aynı anda hem medrese hem de konukevi olarak işlev görebilecek durumdaydı.²³ Kurban Altı, Mekke'deki bir başka Kazan Tekkesi'nin kurucusu olan Murad Remzi ile tanıştı. Yukarıda adları anılan diğer iki Tatar Sufi gibi, Kurban Altı'de, hac rotaları üzerindeki Özbek, Hint, Afgan ve Kazan tekkeleri arasındaki bağları güçlendiren ağın etkin bir üyesiydi.

20. yüzyılın başında Kudüs'teki Özbek Tekkesi'ni yöneten Şeyh Yakub ne bir medrese hocası ne de ünlü bir Sufi yazardı. Fakat yine de, hem Kudüs'ün önde gelenleri hem de hacılar, onu bir âlim ve İslam tarihi uzmanı olarak görüyorlardı. Özbek Tekkesi' önceliği Orta Asyalılara verse de, aralarında Hintliler, Türkler ve Çinlilerin bulunduğu çeşitli milletlerden gezginlere kapılarını açıyordu; "Ziyaretçi Defteri" de bu çeşitliliği yansıtıyor. Yine de, tekkede kalan Nakşibendîler ile ilgili ayrı bir kayıt tutulmasından, bunların özel bir muamele gördükleri anlaşılıyor (bkz. ileride).

Kalenderîler ve Kalenderhaneler

Nakşibendî tarikatı mensupları dışında, hac rotaları üzerindeki en kalabalık Sufi cemaati, Sufi teşkilatlarının hiçbirine kesin bir bağlılığı bulunmayan Kalenderî gezgin derviş sınıfıydı. 19. yüzyılda bu bölgede bulunan pek çok Batılı ve Müslüman seyyah ve hacının ifadeleri, ayrıca hac yolları üzerindeki kalenderhanelerin (Kalenderîlerin konakladıkları merkezler) sayısı bunu doğruluyor. Ahmet T. Karamustafa, şaşırtıcı

²² Abd el-Raşid İbrahim, *Tarcama-yı Halım yaka Başma Kelenler* (St. Petersburg: [1905-1907]), s. 68-69.

²³ Kurban Ali Halidî, *Tavarih-i hamsa-yi şarkî*, s. 629-630.

şekilde, Kalenderîlerin ve diğer muhalif gezgin dervişlerin 13. ve 16. yüzyıllar arasında hac ibadetine riayet etmediklerini öne sürüyor.²⁴ Karamustafa bu varsayımı, gezgin dervişlerin Mekke'ye gittiklerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamasına dayandırıyor. Fakat elimizdeki belgeler bu dervişlerin hac güzergâhlarında mevcut, üstelik hâkim konumunda olduklarını söylüyor. Karamustafa, Kalenderîlerin muhalif tutumları nedeniyle reddettikleri diğer dini vecibelerle birlikte İslam'ın beş şartından biri olan hac ibadetini de yerine getirmediği çıkarımında bulunmuş olabilir. Ben tam tersine, hem içsel bir yolculuk olarak manevi açıdan hem de yollara düşmeyi kutsal bir farz addeden Sufilerin gözünde maddi açıdan hac yolculuğunun Kalenderîleri büyülemiş olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, Mücir el-Din'in yazdıklarından, Şeyh İbrahim el-Kalenderî'nin 14.-15. yüzyılda Kudüs'teki Mamilla Mezarlığı'nda çok büyük bir kalenderhane kurduğunu biliyoruz. Fakir diye anılan dervişler arasından pek çok kişi, 15. yüzyılda ortadan kalkan bu dergâhta ikamet ediyordu. Bunların bazılarının Asyalı olması ihtimali de var.²⁵ Eugène Roger adlı Fransız misyonerin 1646'da Kalenderlere rast geldiğine ilişkin sözleri, gezgin dervişlerin Kudüs sokaklarında dolaştıklarını doğruluyor.

Muhammed yolundan giden tarikat müritleri, tüm delileri, aptalları, doğuştan körleri ve ayrıca, dünyayı hakir gördüklerinin ispatı olarak yoksul bir hayat yaşamayı seçen, çıırılçıplak bir halde oradan oraya gizen kişileri evliya addeder. Kutsal topraklarda onlarla geçirdiğim zaman boyunca ve dini inançları gereği bebekler gibi andan üryan soyunan, Türklerin Kalender dedikleri kişilerle karşılaşmalarımda bunların hepsini bizzat gözlemledim. Bu Kalenderlerden biri, iffetli bir hayat

²⁴ Ahmed T. Karamustafa, *God's Unruly Friends. Dervish Groups in the Islamic Middle Period 1200-1550* (Oxford: Oneworld, 2006), s. 18.

²⁵ Mücir el-Din (15. yüzyıl), *Histoire de Jérusalem et d'Hebron*, s. 198-199.

yaşadığını göstermek için genital organlarının altına ağırlık olarak taktığı küçük parmak büyüklüğünde gümüş bir halkayla dolaşan, altmış yaşını aşkın bir adamdı.²⁶

Orta Asyalı Kalenderler kendilerini Nakşibendî veya Yesevî Sufiler olarak niteliyor ve genellikle fakir olarak tanınıyorlardı. Kalenderî mezhebi esas olarak Orta Asya ve Hindistan çıkışlıdır. Ölçülü ve şeriata bağlı Nakşibendîlik ile muhalif karakterdeki Kalenderîyeyi ayırmakta kimi zaman güçlük yaşandığından, ayrımı belirginleştirmek için bu iki tarikatın tarihsel boyutlarına değinmek gerekiyor.

Bu kafa karışıklığı muhtemelen, Nakşibendî tarikatının saygınlığından etkilenen Orta Asya Kalenderî mezhebinin, bu tarikatın kurucusu olan Baha el-Din Nakşibendî'yi kendi evliyalarından biri kabul etmesiyle başladı. Kalenderler kendilerini Nakşibendî tarikatına mensup saymaya başladılarsa da bu durum, esas Nakşibendîye tarafından kıyasıya eleştirildi. Nakşibendîliğin Müceddidiyeden önce gelen ve Ahmed Kasanî Mahdum-u Azam (ölm. 1542) önderliğindeki Kasaniyye kolu, muhalif Sufi cemaate Müceddidiyeden daha hoşgörülü yaklaşıyordu; bunların bazı Kalenderî usullerini benimsemeleri de sözkonusu karışıklığın or-

²⁶ "Les sectateurs de la Loy de Mahomet tiennent pour saints tous les fols, idiots, aueugles naiz, et tous ceux qui de leur volonté propre vivent misérablement, et qui en tout temps vont tout nuds par mépris du monde, ainfi que j'ay remarqué pendant le feiour que j'ay fait avec eux, en la Terre sainte, où j'ay veu en diuers temps des hommes que les Turcs appellent Calenders, qui font Religieux qui vont aussi nuds qu'un enfant qui fort du ventre de la mere. Entre autres vn de ceux-cy, agé de plus de soixante-ans, auoit vn anneau de fer auffi gros que le petit doigt, qu' il auoit passé à trauers la peau de deffous le membre viril: ce qu'ils font afin de faire connoître qu'ils vivent en chasteté," Eugène Roger, *La Terre sainte ou description topographique très-particulière des saints lieux et de la terre de promission* (Paris: chez Antoine Bertier, 1846), s. 251.

taya çıkmasında etkilidir. Sonuç olarak, daima muhalif bir tarikat olarak tanımlanmasına karşın Kalenderiye içerisinde bir kolun İslam'ın şartlarına son derece bağlı olduğunu ve muhalif faaliyetleri reddettiğini söyleyebiliriz.

Nakşibendî ve Kalenderî tarikatlarına ilişkin kafa karışıklığını artırdığını söyleyemesek de, onunla yakından ilişkili çok ilginç bir başka örnek var: Kaşgarlı bir Nakşibendî-Kalender olan Şeyh Abd Allah Nidaî (ölm. 1760-1761) kırk beş yıl boyunca bir gezgin derviş olarak yaşayıp üç kez hac ibadetini yerine getirdikten sonra İstanbul'a gelmiş ve Özbek Tekkesi' olarak da bilinen Eyüp'teki ünlü kalenderhanenin başına geçmişti. Fakat Nidaî, Kalenderî tarikatının en temel ilkelerinden biri sayılan ve tekkenin yöneticisi için şart koşulan bekârlığı reddettiği için görevini bırakıp kalenderhaneden ayrılmaya zorlanmıştı. Kalenderîlerin arasından ayrıldıktan sonra ise, Kaşgarî Abd Allah Tekkesi adıyla da anılan yeni bir Nakşibendî Tekkesi'nin ilk şeyhi olmuştu.²⁷

Kalenderiyenin temel ilkeleri arasında bekâr ve gezgin olma, ayrıca dilenme vardı ve tarikatın mensupları İslam'da benzeri görülmemiş biçimde, kalenderhanelerde cemaat halinde yaşarlardı. Diğer tarikatlara bağlı tekkelerde kalanlar, arada sırada veya düzenli olarak kimi toplantılara katılmak üzere gelen, genellikle evli Sufilerdi ve tekkelerde yaşamasına izin verilenler yalnızca şeyhler ve aileleriydi.²⁸ Deccan'da-

²⁷ Nidaî ve bu iki tekke hakkında daha fazla bilgi için, bkz. T. Zarcone, "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul," s. 153-157, 164-165 ve Hamid Algar, "From Kashghar to Eyüp: the Lineages and Legacy of Sheikh Abd Allah Nidaî," E. Özdalga (ed.), *Naqshbandis in Western and Central Asia. Change and Continuity* içinde (İstanbul: İsveç Araştırma Enstitüsü/Curzon Press, 1999), s. 1-15.

²⁸ Kalenderiye mezhebinden büyük ölçüde etkilenen Bektâşî ve Mevlevî dervişleri dışında; bkz. T. Zarcone, "Pour ou contre le monde. Une approche

ki Avrangabad'da yaşayan Orta Asyalı Kalendertî ve Nakşibendî cemaatine mensup Şah Haydar (ölm. 1700) hacca çıktıktan ve Etiyopya'ya yolculuk ettikten sonra, İstanbul'da bir kalenderhane kurdu. Tekke, kimilerince Divan-ı Özbek Tekkesi veya kurucusunun isminden yola çıkılarak Şah Haydar Taşkendî Tekkesi gibi isimlerle anılıyordu. Bir Farsça menakıpnameye göre bu tekkede hepsi bekâr olan kırk derviş kalıyor, İstanbul sokaklarında yiyecek dilenerek* yaşıyorlardı.²⁹ Şeyh Haydar Taşkendî'nin tekkesi konukseverlik göstermiş ve gezgin dervişlere kapısını açmıştı.³⁰

20. yüzyılın başlarına kadar, Orta Asya ve Doğu Türkistan'da bu tür pek çok kalenderhane bulunuyordu. Macar gezgin Arminius Vambery 1860'ta bunlardan bazılarını ziyaret etmiş ve anlatmıştı; Rus etnograf L. Troçkaya ise 1945'te Taşkent'teki kalenderhanenin eski sakinleri ile konuşmak gibi nadide bir fırsat elde etmişti.³¹ Hac rotaları üzerinde

des sociabilités mystiques musulmanes dans l'Empire ottoman," F. Georgeron (ed.), *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et Relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècle)* içinde (Paris: L'Harmattan, 1997), s. 21-29.

- * Bu gelenek 20. yüzyılın başında Taşkent kalenderhanesinde hâlâ geçerliydi.
- ²⁹ L. Troitskaja, "Iz proshlogo kalandarov i maddaxov v Uzbekistane," *Domusulmanskije verovanija i obrjady ve Srednej Azii* içinde (Moskova: Akademija Nauk SSSR, 1975), s. 194. Orta Asya ve Doğu Türkistan'daki Kalendertler hakkında daha geniş bilgi için, bkz. Alexandre Papas, *Mystiques et vagabonds en Islam. Portraits de trois soufis qalandars* (Paris: Le Cerf, 2010).
- ³⁰ T. Zarcone, "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul," s. 157-159; *Sufis and Soldiers in Awrangzeb's Deccan. Malfûzât-i Naqshbandiyya*, Farsça'dan çeviren Simon Digby (Oxford: University Press, 2001), s. 244-246.
- ³¹ Arminius Vambery, *Travels in Central Asia, being the Account of a Journey from Teheran across the Turkoman Desert in the Eastern Shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarkand* (New York: Harper and brothers, 1865), 9. ve 10. Bölümler; L. Troitskaja, "Iz proshlogo kalandarov i maddaxov v

bulunan İstanbul, Bursa, Şam, Kudüs ve Kahire'deki kalenderhaneler Özbek, Hint ve Afgan cemaati gibi gruplara tahsis edilmişti. Örneğin Şam'daki bir kalenderhanenin 1844 tarihli vakfiyesinde, mekânın yalnızca hacılara, bilhassa Hintlilere barınma imkânı ve yiyecek sunması şartı koşuluyordu.³² Üç ayrı kalenderhaneye sahip Bursa bu konuda çarpıcı bir örnektir: Gâr-ı Âşıkân Dergâhı olarak da bilinen Buhara Kalenderhanesi Buharalı ve Afgan gezginlere; yine Buhara Kalenderhanesi olarak anılan Tekke-i Uzbekiye Özbeklere; Hindî Kalenderhanesi ise bu ülkeden gelenlere açıktı.³³

Her iki imaretin de bu adla anıldığını ve tekkelerin Orta Asyalı ve Hintli Kalenderleri ağırladığını, hatta kalenderhane adıyla anılmayan bazı tekkelerin bile bu işlevi gördüğünü düşünsek de, bunların büyük kısmının zaman içinde Kalenderî kimliğini yitirdiğini ve genellikle Özbek Nakşibendî cemaatine ya da Hint ve Afgan Kadirî tarikatına tâbi olduğunu görüyoruz. Yine de bu kurumların bazısı Kalenderî köklerini asla tamamen terk etmedi: Kadiriye tarikatına bağlı bir Afgan kalenderhanesi olan İstanbul'daki Afgan Tekkesi ve 20. yüzyılın başında hâlâ bir kalenderhane kabul edilen Bursa'daki Hint Tekkesi' gibi yerler her iki isimle de anılıyordu.

Pek çok seyyahın düştüğü bir başka hata da, hac yolları üzerinde rast geldikleri, çoğu Hintli ve Orta Asyalı olan gezgin hacıların hepsini derviş, bilhassa Kalender zannetmeleriydi. John F. Keane (Hacı Muhammed Emin) 1887'de yaptığı gözlem üzerine gezgin "dilencilerin ve yoksul hacıların dervişlerle karıştırılmaması gerektiğini" vurgulamıştı.

Gelgelelim Keane, dervişlerle ilgili eleştirel bir yorumda bulunur:

Uzbekistane," s. 191-223.

³² BVCE, 10813 (13 R 1260/1844).

³³ Mehmed Şemsüddin, *Bursa Dergâhları*, s. 447-448.

Onlar (dervişler) ömürlerini dua ve ibadetle geçiren ve sadakalarla geçinen, evsiz barksız, gerçekten dindar dilencilerdir. Onlara kötü muamele etmek veya içlerinden birine vurmak en büyük günahlardan biridir. Mümkün olduğunca tuhaf ve dikkat çekecek şekilde giyiniyorlar, saldırgan davranıyorlar; çoğu deli taklidi yapıyor. Tılsımlı muskalar ve andaçlar, aşık kemiginden, taşlardan ve çaputlardan kolyeler taşıyan bir zenci derviş denizci dükkanında ağırlığınca para ederdi. Hepsisi de ellerinde bir değnek ve zengin fakir herkese sadaka için uzattıkları ortasından kesilmiş kabaklar taşırlar. Dilendiklerinde bu insanlara az ya da çok bir şey vermeyen kişi kötü Müslüman sayılır. Bunları iki kelimeyle tanımlamak mümkün: uyuz köpekler.³⁴

Öte yandan, bu gezgin dervişlerin gerçekten tasavvuf ehli olduğunu belirten yabancı seyyahlar ve âlimler de var. Sufizm üzerine meşhur bir kitap yazmış olan Amerikalı diplomat John P. Brown 19. yüzyılın sonunda İstanbul'daki Orta Asyalı ve Hintli kalenderlerin ayrıntılı ve tam bir tarifini yapmıştı:

İstanbul'da bu aşırı katı tarikatlardan pek azını görmek mümkün; bunlar daha ziyade Buhara'da, İran'ın bazı kısımlarında ve belki Hindistan'da bulunuyorlar. Sokaklarda sıkça rastladığımız dervişlerin hemen hiçbirisi Osmanlı tâbiyetinden değil, çoğu Hindistan ve çevresinden gelmiş. Çoğunlukla Kadirî, Nakşibendî ve Kalenderî tarikatlarına mensuplar. Keçe külahlar veya tarikatlarının takkelerini takıyor, çul çaput giyorlar; sırtlarına geçirdikleri *posteki* denen aslan, leopar postu hem palto hem de seccade işlevi görüyor. Sadaka topladıkları çanağın adı *keşkûl*; insanların gönülden veya zoraki verdikleri şeyleri bununla alıyorlar. "Ya hu!" diye selam veriyor ve pek teşekkür etmiyorlar, ediyorlarsa da

³⁴ J.F. Keane, *Six Months in the Hijaz*, s. 82. John Lewis Burckhard da aynı dervişleri çılgınlar veya "en azından delilik intibâı bırakanlar" olarak tanımlıyor, *Travels in Arabia Comprehending an Account of Those Territories in Hedjaz which the Mohammedans Regard as Sacred* (Londra: Henry Colburn, 1829), 2. Cilt, s. 27.

içlerinden. Bir ucu yarım daire şeklinde kıvrılmış *teber* denen baston biçimindeki demir alete hem başlarını veya omuzlarını yaslayıp dinleniyorlar hem de ucundaki sivri kamayı, kendilerini savunmak ve yeri geldiğinde saldırmak için kullanıyorlar. Din büyüklerinin türbelerine doğru hacca çıktıkları ve hak yolundan gittikleri düşünülmesine rağmen diğer Müslümanlardan saygı görmüyor, kendilerine verilen birkaç parça sadakayla mağdur oluyorlar. Yine de zaman zaman, sahip oldukları bilgiyle, çok akıllı ve zeki olduklarını, gezileri boyunca insanlığa dair pek çok hakikate erdiklerini kanıtlıyorlar. Hiçbir şeyleri olmadığından ve bir parça ekmekle veya onu alacak kadar parayla yetindiklerinden, diğerlerinin dünyevi hırslarına gülüp geçiyor ve bu hırsın varlığı neticeleri yeriyorlar. İşte haklarında fıkralar anlatılan ve alaycı cevapları pek çok hikâyede kussa yerine geçen mütevacı fakirler, dervişler böyle insanlardır. Ölümlüler arasında itibar kazanmaktansa, Tanrı'nın kudretinden pay almayı isterler; fakat bu gücü de kendilerinden çok başkalarının iyiliği için (bir parça saygı gösterilmesi karşılığında) harcamaya can atarlar. Gerçekten de, sermayeleri özveri ve fedakârlıktır ve söylenen o ki, kendilerine yardım eli uzatılmayan yerlerde tanışma şansı buldukları kişilere bundan bahsetmeye neredeyse hiç tenezzül etmezler. Müslüman arkadaşlarımdan, bu inanç ehillerinin hiçbir tarikata bağlı olmadıklarını veya dervişlerin izinden gitmediklerini; 'fani dünya'ya sırtlarını dönüp yalnızca 'maneviyata' adanmış 'fakirler' veya 'yoksullar' olduklarını ve yalnızca sıradan dilenciler olarak görüldüklerini duydum.³⁵

Bu metin, Kalenderleri çok ayrıntılı bir biçimde tasvir etmesi bakımından özellikle önemli. Brown bu Sufilerin simgesel ibadet gereçlerini de detaylı bir biçimde sayar: külah, aslan ve leopar postu, keşkûl ve

³⁵ Bu tasvir Brown'ın bir Mason konferansında yaptığı ve İngiltere'deki bir Mason dergisinde yayınlanan konuşmasında yer alıyor (kendisi üst dereceden Freemason'du); John s. Brown, "The Mystical Principles of Islamism; or, a Lecture on the Derviches," *Freemasons Magazine and Masonic Mirror* (19 Eylül 1863), s. 217.

teber. Isabel Burton da Şam'da, Suriye kervanını bekleyen Orta Asyalı Kalenderler hakkında aynı gözlemlerde bulunuyor:

Dervişler dolaşüyor ve insanlardan bir şeyler alabilmek için Peygamber'i övüyor veya sadakalara duayla karşılık veriyorlar. Omuzlarına ve göğüslerine kadar uzanan saçları darmadağın, dalgalı sakalları ise keçe gibi. Başlarında keçeden bir başlık veya taç; omuzlarında leopar, geyik veya ceylan postu (var); boyunlarındaki kocaman tahta kolyeler kemelerine kadar uzanıyor. (Derviş) bir su kabağı veya deniz cevizinden keşkül ya da taklidini taşıyor. Kadınlar bu çanaklara bozuk para veya ekmek parçası atıyor. Dervişler sadaka toplamak için tamtamlarla ve flüte benzer bir düdükle etrafta dolaşıyorlar.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir yazarın 20. yüzyılın ilk yıllarında kaleme aldığı İstanbul sokaklarındaki gezgin Sufilere ilişkin tarifte de aynı Kalender grubu göze çarpıyor. Yazarın bu dervişleri "Nakşibendi tarikatına mensup Rus dervişler" olarak nitelemesi de şaşırtıcı değil.

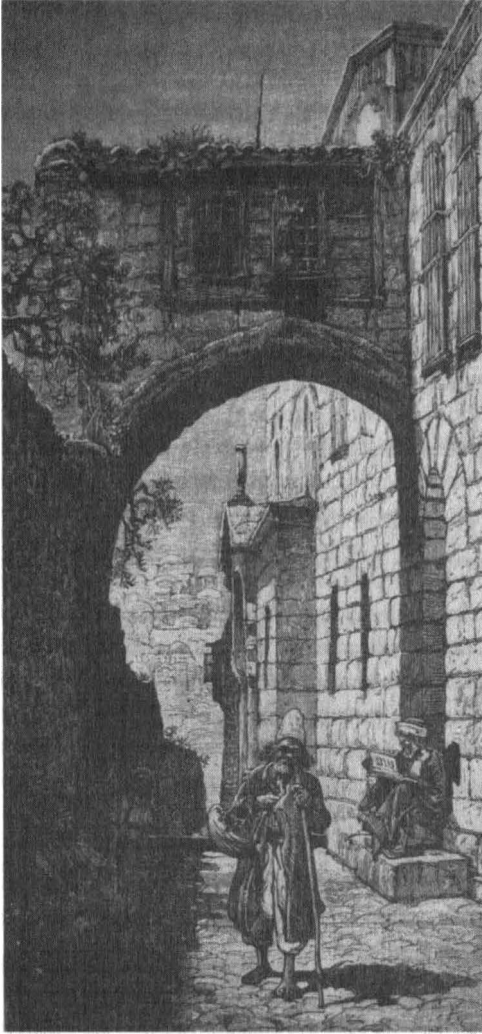
Sokaklarımızda çakı, bıçak bileyerek, tabak çanak kenetleyerek beş on para kazanmağa çalışan beyaz sarıkla, uzun hırkalılar yok mu? İşte bunların hepsi Rusyalı bir Nakşî dervişleridir. Osmanlı memleketlerine gelirler, para kazanıp yerlerine öyle giderler ve gidinceye kadar -İstanbul'da bulunanlar- Üsküdar'da Sultan Tepesinde (Özbekler) Dergâh-ı Şerifinde misafir kalıp on para masraf etmezler.³⁷

Brown ve Burton'ın Kalenderlere ilişkin tasvirleri, bu dervişlerin Türkçe ve Farsça kaynaklarındaki en eski tarihli tariflerine uyuyor ve Doğulu ve Batılı sanatçıların yaptıkları minyatürlerin veya çizimlerin doğruluğunu teyit ediyor.³⁸ 1870'lerde yapılmış olan çizimlerden bi-

³⁶ I. Burton, *The Inner Life of Syria, Palestine and the Holy Land*, s. 59.

³⁷ Muhibban, Yıl 2:1 (1911), s. 110.

³⁸ Louvres Müzesi'ndeki bir serginin katalogunda çok sayıda Türk, Farisi ve Hintli Kalender'inin resimleri bulunmaktadır (fakat katalogta yer alan açık-

Resim 3. Çile Yolu'nda bir Kalender dervişı (Harry Fenn, Kudüs, 1870, Wilson, *Picturesque Palestine* içinde, 1. Kısım, s. 24).

Resim 4. (Kalender) "Buhara dervişleri" (Mekke, 19. yüzyıl sonu, C. Snouck Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* içinde, s. 5)

rinde külahı, sopası ve sadaka topladıkları çanaklarıyla bir Kalender, Kudüs'teki Çile Yolu'nda, Özbek Tekkesi'nin yanındaki Ecce Homo Kemerî'nin altından geçerken resmedilmiş (Resim 3).³⁹

lamalar yetersizdir); *L'Etrange et le Merveilleux en terre d'Islam*. Paris, Louvre Müzesi 23 Nisan-23 Temmuz 2001 (Paris: Edition de la réunion des musées nationaux, 2001), s. 238-249. Ayrıca bkz. Hof- und Volksleben'da bulunan 17. yüzyıla ait Hintli gezgin derviş (Indische Fakire) minyatürü. Ein turkischens miniaturen Album aus dem 17. Jahrhundert, F. Taeschner (ed.), (Hannover: Orient Buchhandlung Hanz Lafaire, 1925), levha 43.

³⁹ Çizim, Harry Fenn, (1870). Colonel Wilson, *Picturesque Palestine* içinde yayımlanmıştır (New York: D. Appleton, 1881), 1. Kısım, s. 24.

Kalenderîlerin Kudüs'te bulunduklarına dair aynı dönemde yazılan bir metinde yabancı bir gözlemci de "sokaklarda gezen ve sadakalarla geçinen 'kutsal kişi'lerin mezhebi"nden bahsediyor.⁴⁰ Kalenderîlerin, genellikle Orta Asya'da Ruslar tarafından çekilmiş fotoğrafları da mevcut. *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*'nin yazarı C. Snouck Hurgronje sayesinde 19. yüzyılın sonunda Mekke'de bulunan iki gezgin dervişin fotoğrafı da elimizde bulunuyor (Resim 4).⁴¹

Resmin altında "Buharalı dervişler" yazmasına rağmen, Hurgronje'in şu tasvirde de bahsettiği gibi, kıyafetleri ve taşıdıkları kutsal objelerden, bunların Kalender olduklarını kolayca anlıyoruz:

Bu Orta Asyalı dilenci dervişler, alacalı bulacalı çaputlara sarınmışlar; başlarında keçeden yapılmış yüksek Tatar başlıkları, bir ellerinde yolda yürürken kullandıkları sopa ve metal halkaları monoton ayinlerine eşlik eden tahta çingirak, diğer ellerinde ise sadaka toplamak için tahta bir çanak veya Hindistan cevizi kabuğu taşıyorlar.⁴²

Bu tarife, kemer (veya çihiltan) olarak kullanılan bir demet uzun kahverengi sicimi de eklememiz lazım. Bir de, Snouck Hurgronje'in tahta çingirak olarak tanımladığı müzik aletinin Doğu Türkistan'da sapayı olarak bilindiğini ve bu bölgeden gelen Kalenderlere özgü olduğunu söyleyelim.⁴³ Bundan yola çıkarak, Snouck Hurgronje'in fotoğrafındaki dervişlerin Buhara ya da civarından değil de Doğu Türkistan'dan olabileceklerini varsayıyorum.

⁴⁰ Y. Ben-Arieh, *Jerusalem in the 19th Century. The Old City*, s. 131.

⁴¹ C. Snouck-Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* (1931. Yeniden basım, Leiden: Brill, 1970), s. 5.

⁴² A.y. s. 3-4.

⁴³ "Üzerinde demir dişlileri olan iki halkanın geçirildiği iki tahta çubuktan oluşan bir ritim aleti," Henry Schwarz, *An Uyghur-English Dictionary* (Washington: Washington University, 1992), s. 453.

3. BÖLÜM

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYA VE HİNT TEKKELERİ

Özbek Tekkesi

Kudüs Özbek Tekkesi, Gavâanima Minaresi (Antonia Kulesi)'nin Har-em girişinin kuzeybatısına yakın ünlü Çile Sokağı üzerindeydi (Resim 5, 6, 7); güneyinde Afgan Tekkesi bulunuyordu. Tekke 17. yüzyılın başında Osman Sufi olarak da anılan Osman Aga bin Abdal Muin adlı İstanbullu bir Sufi tarafından kurulmuştu ve bir cami ile Sufi tarikat ehline ait dört hücreden meydana geliyordu.¹ Tekke vakfiyelerinden birinde, hücrelerde kalan dört Nakşibendî'nin daima bakımlı olmak, sakal bırakmak; sigara, alkol ve uyuşturucudan uzak durmak gibi yükümlülükleri olduğu yazılı. Kayıtlarda ayrıca, "Nakşibendî tarikatı mensubu Sufilerin Kudüs'te olmadıkları dönemlerde, vakfın gelirinin *arwam*'dan (Rumî/Anadolulu; başka bir deyişle, Osmanlı Türkü) olan ve aynı niteliklere sahip yoksul Sufiler için kullanılması gerektiği belirtiliyor. Kudüs'te Osmanlı topraklarından kimsenin bulunamadığı durumlarda, vakfın yarısı gezgin Sufi tarikatından dört kişiye gitmeli; o da mümkün değilse, herhangi bir tarikattan dört Sufiye verilmeliydi".²

¹ F. de Jong'a göre, tekkenin kurucusunun adı Osman el-Buharî'dir (10 Muharrem 1133/1720 tarihli bir vakfiye nüshasından, Leiden F. Or. A. 681/2), Frederick De Jong, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine," *Studia Islamica* LVIII (1983), s. 167.

² Yusuf Natsheh, "el-Zaviyya el-Nakşibandiyya," Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand (ed.), *Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917* içinde (Lond-

Resim 5. Özbek Tekkesi'nin genel görünümü (Arka planda Kubbet-üs Sahra, © Zarcone 2006).

yazmaktadır. Bu Sufilerin hiçbirisinin o dönemde Orta Asya'dan gelmediği kesindir.

Tekkeye Özbek kimliğini kazandıran Şeyh Muhammed Salih el-Uzbekî (ölm. 1731-32) 18. yüzyılın ortalarına doğru tekkeyi genişletti ve geliştirdi. Yapı, dönemden beri Nakşibendî Tekkesi' olarak bilinir. Şeyhin 1731-32'deki ölümünün ardından, Kudüs valisi Aga Parvana-zada (ölm. 1751) onun mezarı üzerine bir kubbe inşa edilmesini emretti.

Muhammed Salih el-Uzbekî'nin ardından tekkenin başına oğlu

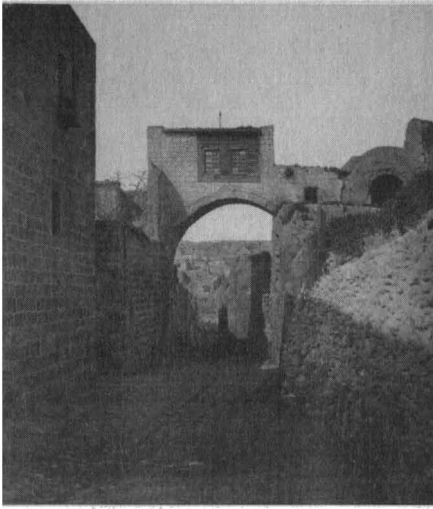

Resim 6. Çile Yolu'ndaki Özbek Tekkesi'nin girişi (© Zarcone 2006).

Şeyh Hasan geçti.³ 19. yüzyılın ortasında büyük hasar gören tekke 20. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devletinin yardımıyla restore edildi; o zamandan beri Özbek Tekkesi olarak arulıyor.⁴ Bir başka restorasyon çalışmasının masraflarını II. Abdülhamid karşıladı. 19. yüzyıl sonundan 20. yüzyıl başına kadar devam etti.⁵ 1983'te yani yaklaşık bir asır sonra

³ Arif el-Arif, *El-Mufasssal fi tarih el-Kuds* (Kudüs: el-Neşr Favzi Yusuf, Matbaat el-Kuds,) 1999, 1. Cilt, s. 499; Y. Natsheh, "el-Zaviya el-Nakşibendîya" BVCE 19418 (1258/1842).

⁴ Sultanın tuğrasını taşıyan bir kitabeden (tarih silinmiş); bkz. Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917). Ottoman inscriptions from Jerusalem and other Palestinian cities* (Haarlem: Tırkestan and Azerbaijan Research Centre, 2006), s. 143.

Resim 7. Çile Yolu'ndaki *Ecce Homo*'nun görünümü (Solda Özbek Zaviyesi, 1857, BBÖA)

tekkede önemli bir değişiklik yapıldı ve Sufilere ayrılmış olan dört oda ile birkaç başka oda yıkıldı; yalnızca Muhammed Salih'in mezarı üzerindeki kubbe ve cami ayakta kaldı.

Fakat Yusuf Natsheh'e göre "tekkenin özgün ve bilinmeyen parçalarından biri yok olup gitti".⁶ Binanın tarihi üzerinde daha fazla durmam gereksiz; çünkü Yusuf Natsheh'in binanın mimarisi üzerine yazdığı nefis makale ve Mehmet Tütüncü'nün tekkenin Osmanlı dönemine ait kayıtlarını konu alan incelemesi konuyla ilgili doyurucu bilgi sunuyor.⁷ Elimizde 1983 öncesine ait herhangi bir fotoğraf bulunmasa da, tekkenin son şeyhlerinin soyundan gelen ünlü karikatürist Baha el-Din

⁶ Y. Natsheh, "el-Zaviya el-Nakşibandiya," s. 904.

⁷ Y. Natsheh, "el-Zaviya el-Nakşibandiya," s. 904-911; M. Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917)*, s. 142-150.

Buharî (ölm. 1944)⁸ sayesinde dergâhın olağanüstü bir tablosunu burada sunabiliyoruz (bkz. ileride). Baha el-Din Buharî bu tekkede doğup büyümüş, ardından babasıyla Suriye'ye; 1982'de de Yaser Arafat'la birlikte Tunus'a gitmiş. Tekkenin tablosunu Kuzey Afrika'daki bu gönüllü sürgünü sırasında yapmış (Resim 8,9).

19. yüzyılın başından günümüze kadar, tekkenin yönetiminde daima Buharî soyundan gelen şeyhler bulundu. Bu geleneğin başlatıcısı büyük ihtimalle, hakkında bilgi sahibi olmadığımız Şeyh Hasan'dan önce gelen ve Vakiya Han'ın bir tüccarı olan Muhammed el-Buharîydi (ölm. 1810 civarı).⁹ Tekkeyi 19. yüzyıl ortasında ziyaret eden Alman gezgin Ulrich Jasper Seetzen "el-Tekkije" denen bu yerin Mescid-i Aksa civarında bulunduğunu ve uzak ülkelerden gelen Hintli derviş ve hacıları ağırlamasıyla bilindiğini yazmıştı. Seetzen kitabının yayımlandığı 1854 tarihinden birkaç ay ya da yıl önce gördüğü tekke o sırada hâlâ kullanılmaktadır; yalnız, mermer duvarlı gösterişli bir bina dışında, dergâhın geri kalanı harap haldeydi.¹⁰

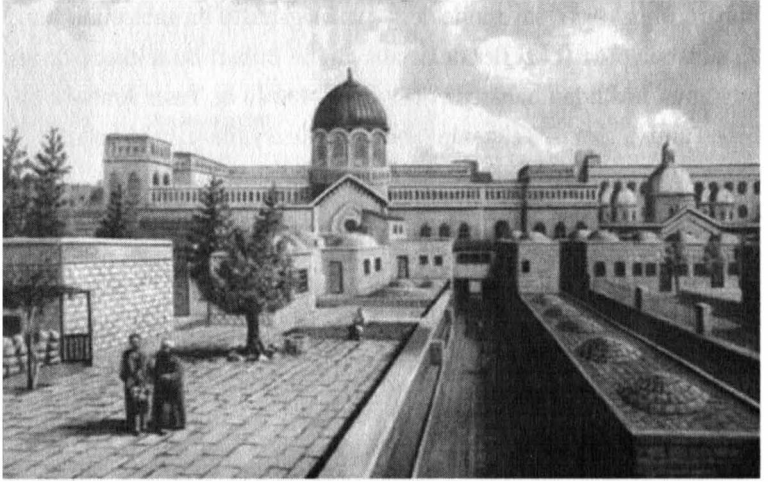
Britanya Konsolosu James Finn ise, tekkenin 1853-1856 tarihleri arasında Orta Asyalı bir şeyh tarafından yönetildiğini anlatıyor. Bu da, binanın yalnızca kısa bir süre için iskâna açıldığının göstergesi.

Finn Mescid-i Aksa yakınındaki iki yapının "Doğu'nun uzak bölgelerinden gelen Müslüman hacıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere 'bahşedilmiş haneler' veya 'dergâh'lar olduğunu; Hintli ve Tatar hacılara tahsis edildiğini" belirtiyordu. Finn ayrıca, hacılara bu dergâhlarda "üc-

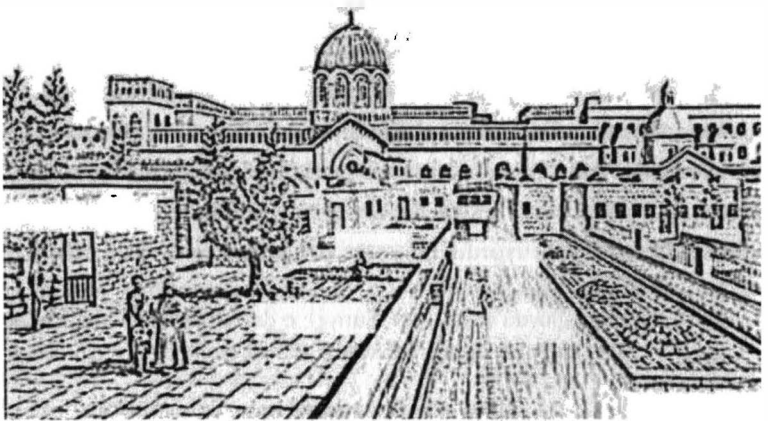
⁸ Baha, Raşid'in oğluydu (ölm. 1989, Suriye); o da Yakub Buharî'nin büyük oğluydu; 2009'un Şubat ayında Bahaaddin Buharî tarafından, sözlü olarak ifade edildi.

⁹ BVCE 19418 (1258/1842) ve 25420 (Z 1225/1810).

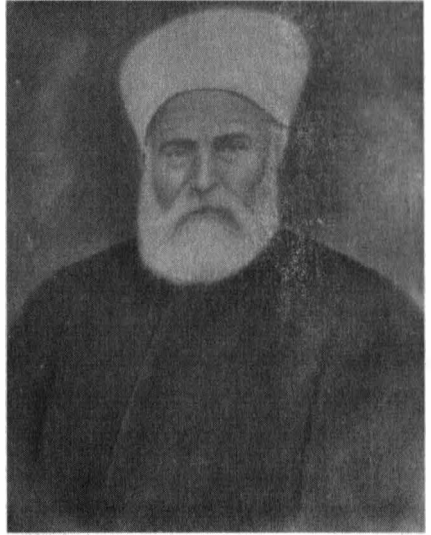
¹⁰ Ulrich Jasper Seetzen, *Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien* (Berlin: G. Reimer, 1854), 2. Cilt, s. 36.

Resim 8. Özbek Tekkesi'nin yakın tarihte çekilmiş bir resmi (Bah al-Din el-Buharî, 1993, BBÖA).

Resim 9. Özbek Tekkesi'nin bir resmi (notlarla).

Resim 10. Şeyh Raşid el-Buharî (ölm. 1919) (ÖZÖA).

retsiz olarak hem yatak hem de bir miktar yiyecek” verildiğini ekliyor. Konsolos ayrıca Tatar dergâhına “Özbekiye” adının verildiğini, burada “Özbek Tatarları”nın kaldıklarını; dergâhın şeyhinin Buharalılar soyundan geldiğini ve Farsçayı akıcı konuştuğunu da yazıyor:

“Korkunç bir fırtınadan korunmak için yanımdaki İngiliz gezgin grubuyla birlikte, bahsettiğim tekkelerin ikincisi olan Özbekiye’ye (Özbek Tatarlarının dergâhı) sığındım. İngilizlerden biri Burma’daki görevinden dönüyordu ve dergâhın yöneticisiyle Farsça sohbet etmeye başladı. Bu şeyh Buharalıydı.”¹¹

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yirmi-otuz yılı boyunca

¹¹ J. Finn, *Stirring Times*, 1. Cilt, s. 457. Arada şuna da işaret edelim: C.W. Wilson’ın 1864 tarihli Kudüs haritasında da tekkenin adı “Özbekiye” olarak geçer, *Ordnance Survey of Jerusalem 1864/5 -Harita 1/2500* (Southampton, 1866).

tekke, hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz, Türkistan'dan sürgün edilmiş Raşid el Buharî'nin (ölm. 1919) yönetiminde kaldı (Resim 10).¹² Özbek Tekkesi' günümüze kadar aynı ailenin fertlerince yönetilmiştir. Raşid'in soyundan gelenlere göre, Raşid tekkenin şeyhi olmasının yanı sıra Filistin camilerinden (?) de sorumluydu. Halen tekkenin kütüphanesinde tutulan ve ona ait olan bir elyazmasında, Ahmed Yesevi, Ali Şir Nevai, Maşrab gibi meşhur Orta Asyalı Sufi sanatçıların şiirlerinden bir seçki ve Raşid'in Mekke ve Medine'ye yaptığı hac yolculuğuna ilişkin, renkli resimli bir rapor (*hacname*) yer alıyor (Resim 11). Burada bir de, muhtemelen 19. yüzyılın sonu veya 20. yüzyılın başında gerçekleştirilen restorasyonun ardından yapılan "açılış" törenini gösteren bir çizim bulunuyor. Şeyh Abd el-Aziz'e göre, o dönemde tekkenin başında bulunan Şeyh Raşid bu çizimde, açılışa katılan Osmanlı heyetinin yanında görülüyor. Çizimin fonunda Çile Yolu'ndaki Notre Dame de Sion Ecce Homo Manastırı'nın kilisesini görüyoruz (Resim 12).¹³ Şeyh Raşid, 1919 yılında hem Afgan hem de Özbek Tekkesi'nin hak iddia ettiği alan yüzünden çıkan bir anlaşmazlık sırasında Yafa Ulu Camii'nde Afganlarca öldürüldü. Raşid'in oğlu Şeyh Yakub burayı sonradan Afganlara devretti.¹⁴

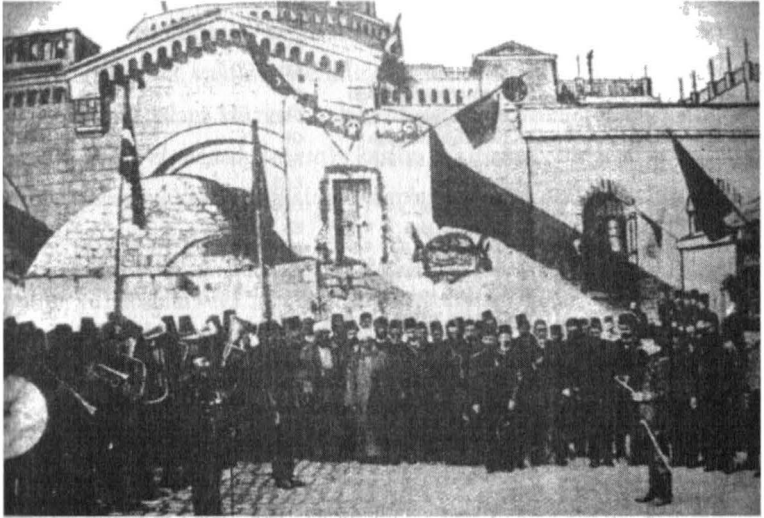
¹² Tekkenin bugünkü başı olan Şeyh Abdülaziz tarafından sözlü olarak ifade edildi (Mart 2002 ve Şubat 2009, Kudüs). Bu olayla ilgili olarak, bkz. F. De Jong, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine," s. 167-168.

¹³ Tekkenin ön cephesine asılmış olan restorasyon kitabesindeki ifadeler, sultanın tuğralarıyla birlikte aşınmış ve tarih silinmiş. Açılış törenine ait çizim ilk kez (ne yazık ki referans verilmemiş) Mustafa Kara'nın *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*'nde yer alan "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar" başlıklı makalesi içinde yayımlandı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 3. Cilt-32, s. 983).

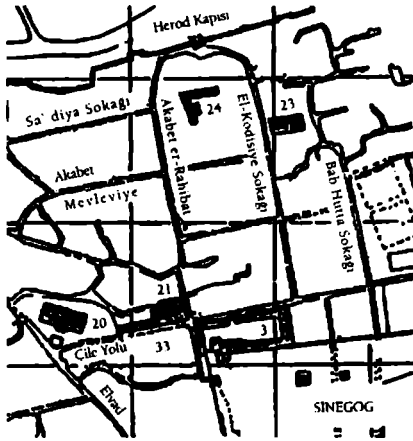
¹⁴ F. de Jong'un yorumu, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine," s. 170.

Resim 11. Şeyh Raşid el-Buharî'ye ait elyazması (ÖZÖA).

Resim 12. Özbek Tekkesi'nde bir tören sırasında Şeyh Raşid el-Buharî'yi gösteren bir çizim (19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başı, Mustafa Kara, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar içinde*, s. 983 ve ÖZÖA).

22 St. Anne Papaz Okulu	C1
23 Meymunliye Okulu	B2
24 Hindler İmaretı	B3
25 Eliyahu Hanavi Sinagogu	G4
26 Hurva Sinagogu	G4, 5
27 Tifaret İsrail Sinagogu	G4
28 Ban (Aglama Duvarı)	F3
29 El-Mahkama	E.F3
30 El-Aksa Camii	F2
31 Kubbet-üs Sahra	E2
32 El-Hançah Camii	D6
33 Özbek ve Afgan Tekkeleri	C3
34 Fransiskan Manastırı	D7
35 Hz. Davud Türbesi	16

Resim 13. “Özbek ve Afgan İmaretı” (Özbek Tekkesi) ve “Hint İmaretı” (Hindtler Tekkesi) (Bir Kudüs haritası üzerinde, 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başı, A. Arnon, *The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period* içinde, s. 20).

Raşid'in sık sık Yafa'ya gitmesi orada da Orta Asyalı nüfusun bulunmasından ileri geliyordu. Raşid, Yafa'da arazi almış ve müritlerinin toplandıkları bir tekke inşa ettirmişti. Kudüs'teki merkez tekkeye ek olarak

yapılan ve 1967'ye kadar açık kalan kurum, vakfın desteğini kaybeden aile tarafından satıldı.¹⁵

Özbek Tekkesi 19. ve 20. yüzyıllarda, özellikle yabancı gezginlerce, hacılara açık bir "Özbek ve Afgan imareti" olarak da biliniyordu (Resim 13).¹⁶ Hatta bir kaynakta "Hintli ve Tatar Müslümanlara açık han veya dergâh" olarak nitelendiğini görüyoruz.¹⁷ Tekkenin "kutsal şehirde yaşayan Hinduların kontrolünde" olduğunu bildiren Bliss, yanlış bilgi vermiş.¹⁸ Yine de tekkenin pek çok haritada yukarıda saydığım isimlerle anıldığı kesin.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Raşid el Buharî'nin ardından tekkenin yönetimini oğlu Şeyh Yakub el Buharî devraldı (1878-1956).¹⁹ Kudüs'teki medresede yetişen ve âlimler sınıfından olan Yakub İstanbul'a gitmiş ve Osmanlı ordusuna girmişti (Resim 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20).

Kudüs'e döndükten sonra tekkenin şeyhi olarak üstendiği sorumluluğun yanında, vakfın yönetimine de atandı ve el-Aksa Camii Kütüphanesi'nin ve İslam Müzesi'nin başına getirildi (*emin el-muthaf el-islâmî va Dâr kutub el-mescid el-Aksa*) (Resim 21). Saygın bir kişi ve bir âlim olarak tanınan Yakub, Filistinli Arapların en sevdikleri liderleri olan

¹⁵ Şeyh Abdülaziz tarafından sözlü olarak ifade edildi (Şubat 2009).

¹⁶ 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başına ait bir haritadan, Adar Arnon, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period" içinde, *Middle Eastern Studies* 28:1 (Ocak 1992), s. 20, 46.

¹⁷ J.T. Barclay, *The City of the Great King or Jerusalem as it is, and as it is to be* (Philadelphia: James Challen, 1858), s. 452 ve s. 430'daki harita.

¹⁸ F.J. Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine*, s. 255. Bu hata Y. Ben-Arieh tarafından tekrar edilmiş, bkz. *Jerusalem in the 19th Century. The Old City*, s. 163.

¹⁹ İstanbul'daki evkaf yönetiminin gönderdiği, Yakub'un babasının ardından tekkenin vakfının yöneticisi olduğunu doğrulayan 1333/1918-1919 tarihli bir fetva mevcuttur (ÖZÖA).

**Resim 14. Şeyh Yakub el-Buharî
(Osmanlı subay üniformasıyla, ÖZÖA)**

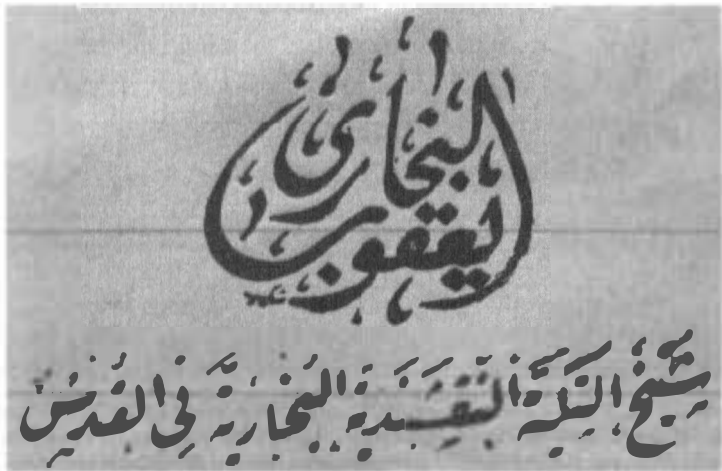
**Resim 15. Şeyh Yakub el-Buharî
(Yeğenleriyle birlikte, ÖZÖA).**

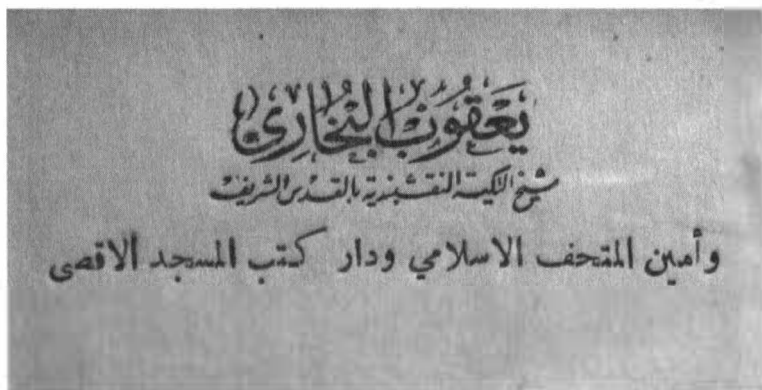
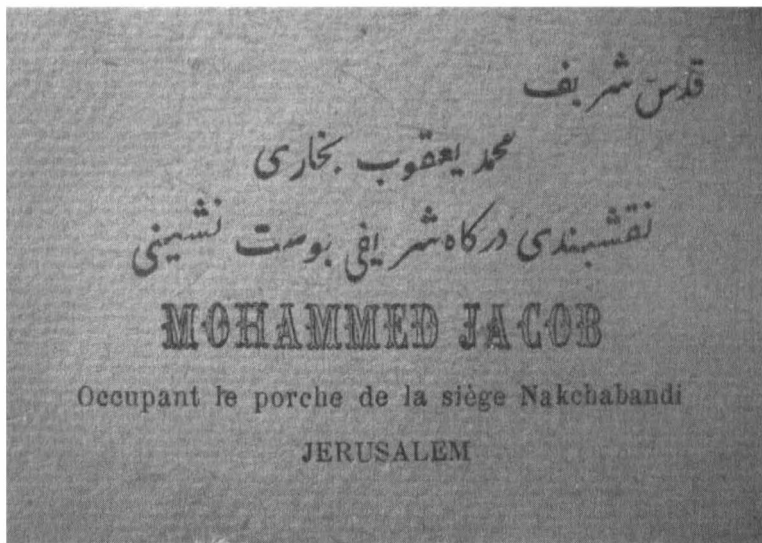
Resim 16. Şeyh Yakub el-Buharî (1927, ÖZÖA).

Resim 17. Şeyh Yakub el-Buharî (Özbeklerin geleneksel uzun kaftanını (*chopon*) giymiş, ailesiyle birlikte, ÖZÖA).

Resim 18. Şeyh Yakub el-Buharî'nin nişanının bulunduğu mektup kağıdı (ÖZÖA).

Resim 19. ve 20. Şeyh Yakub el-Buharî'nin kartları. Birincisinde Türkçe ve Fransızca, Sufi olarak mertebesi bildirilmiş ("Nakşibendî dergâh-i şerifi postnişini" ve "occupant le porche de la siége Nakhabandi"). Diğerinde Arapça olarak el-Aksa Camii İslam Müzesi ve Kütüphanesi'nin yöneticisi olduğu belirtilmiş (ÖZÖA).

Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî ile yakındı; onunla birlikte Kudüs ve Yafa'daki tüm önemli dini ve hatta siyasi toplantılara katılıyordu.²⁰

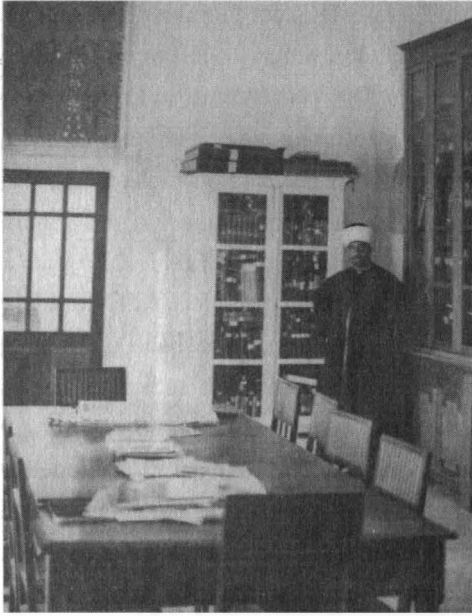
Ayrıca Filistin'de etkin olan Müslüman Kardeşler adlı hareketin kurucularından biriydi (*Harakat el-ihvan el-Muslimîn*).²¹ Tekkenin arşivlerinde Yakub'un 1928'de Yafa'daki bir toplantıda, 1931'de düzenlenen Kudüs İslam Kongresi'nde ve Hintli Müslümanlarla yapılan bir toplantıda çekilmiş fotoğrafları bulunuyor (Resim 22). Yakub ayrıca müftüyle birlikte Nebi Musa festivalinin düzenleyicileri arasında da yer alır (bkz. ileride). Elimizde tekkenin âdetleri ve ibadetleri hakkında bazı bilgiler bulunuyor: Tekkede ve Yafa'daki ek binada gerçekleştirilen esas törenler zikir ayinleriydi. Zikir ayini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pek çok Özbek Tekkesi'nde, örneğin İstanbul'daki Sultantepe Tekkesi'nde yapılan geleneksel bir törendi.²² Özbek Tekkesi'nde hacılara ve misafirlere sadece erkekler tarafından pişirilen et, kuru üzüm ve havuçla yapılan meşhur Özbek pilavı ikram edilirdi.

Ardından tekkenin camiinde zikir ayini yapıldı (Şeyh Yakub "zikir halkası" terimini kullanırdı). Şeyh Abd el-Aziz'in anlattıklarından ve Şeyh Yakub'la yapılmış ve gazetede yayımlanmış bir röportajdan, Şeyh Yakub ve Şeyh Musa'nın zikir ayinini nasıl idare ettiklerini ayrıntılarıyla

²⁰ Bu müftü hakkında, bkz. Philip Mattar, "The Role of the mufti of Jerusalem on the Political Struggle over the Western Wall, 1928-29," *Middle Eastern Studies* 19:1 (Ocak 1983): s. 104-118.

²¹ Mûsa al-Shahabî, "al-Zâwiyya al-Naqshbandiyya al-Uzbakiyya al-Bukhâriyya fî'l-Quds," *al-Quds*, 22 Eylül 1998, s. 28 ve Şeyh Abdülaziz tarafından sözlü olarak ifade edildi, Şubat 2009.

²² Doktor İltur, "İstanbul'daki Turkistanlıların bir Camiasi," *Yaş Türkistan* 43 (1933), s. 22; Grace Martin Smith, "The Özbek Tekkes of Istanbul," *Der Islam* 57 (1980), s. 134.

Resim 21. Şeyh Yakub el-Buharî (el-Aksa Camii Kütüphanesi'nde, ÖZÖA).

biliyoruz.²³ Musa'nın oğlu olan Abd el-Aziz'in törendeki görevi caminin bir köşesine küçük bir lamba (*el-misbah*) yerleştirmek ve törene katılanların her birine 13'er tane küçük taş dağıtmaktı (katılımcılar azsa taş sayısı 21'e çıkıyordu). Yerde oturan katılımcılar yanlarına konan taşları, zikir ayininde tekrar edilen sırayı (*Allâh, Subhânallâh, estagîrullâh, lâ ilâhe illallâh* vb.) belirlemek ve saymak üzere bir noktadan diğeri-

²³ Tekkenin arşivlerinde korunan bir gazete kupürü (yazarı Mahmud el-Kattal, *Filistin Gazetesi*); Arif el-Arif'in Kudüs tarihine ilişkin kitabından (1961) alıntı yapıldığından, tarihi belirtilmeyen belgenin 1961'den sonra yayımlandığı anlaşılıyor.

Resim 22. Şeyh Yakub el-Buhari (Hint Müslüman delegasyonu ile birlikte, ÖZÖA).

Resim 23. Şeyh Yakub el-Buhari (Bir grup Orta Asyalı hacı ile birlikte, 1943 civarı, ÖZÖA).

ne taşıyordu. Şeyh Yakub lambanın ışığının kısık olması gerektiğini ve Nakşibendî zikrinin diğer Sufi tarikatlarındakilerden farklı olduğunu bilhassa belirtiyor.

Söylediğine göre, zikir ayininde tekrar edilen sözler neredeyse duyulmayacak kadar alçak sesle söyleniyor (*la yekad yekun masma*). Şeyh Yakub'un Nakşibendîlerde zikrin sessiz olduğunu açıkça söylememesi ve ayini tanımlarken “hafî”, yani “sessiz” ifadesini kullanmaması dikkat çekici.

1920'lerde Sovyet sınırının kapatılmasının ardından tekkeye gelen Orta Asyalı hacıların sayısı büyük ölçüde düştü; tekke buna bağlı iki sebepten dolayı gücünü yitirdi. İlki, İngiliz manda rejiminin vakfa yönelik politikası ve Batı Şeria'nın Ürdün tarafından ilhakının yarattığı sonuçlardı. Özellikle Altı Gün Savaşı'ndan sonra ve Doğu Kudüs'te İsrail'in varlığını dayatmasıyla, tekkenin finans kaynakları kurudu. Hacılara her gün ikram edilen yiyeceğin temini giderek zorlaştı ve zikir ayinleri haftada bir kez yapılır oldu.

Geleneksel tören ritüeli ve zikir ayinleri Şeyh Yakub'un ardından tekkenin başına geçen oğlu Şeyh Musa döneminde de devam etti, fakat onun 1973'teki ölümünün ardından sona erdi. Tekkenin zayıflamasına yol açan ikinci sebep ise, burada ikamet eden çok sayıda dervişin ve Orta Asyalının Filistin'i terk etmesine yol açan Altı Gün Savaşı'ydı. Gidenlerin çoğu Ürdün'e yerleşti (Resim 23, 24).

1919-1973 yılları arasında yönetimi elinde tutan Musa'nın döneminde tekke, ya “Nakşibendîler Tekkesi” ya da bugün olduğu gibi, “Buharalı Nakşibendîler Tekkesi” olarak biliniyordu. Kudüs'teki medresede yetişen ve âlim mertebesine erişen Şeyh Musa 1935'te Mısır'a gitmiş ve eğitimine el-Ezher Camii'nde devam etmişti. 1939 yılında Kudüs'teki medresede Arapça ve İslam ahlakı dersleri veren Musa, ardından Ra-

Resim 24. Skandar (Zaviyede yaşıyan ve Şeyh Yabub'a hiz-met eden Orta Asyalı bir der-viş, şeyhin yeğenleri ile birlik-te, ÖZÖA) Resim 1. Sema dönen Mevlevi derviş (F. H. Lalaise, Kudûs, 1834, T. Zarcone Özel Arşivi).

Resim 25. Şeyh Musa (Ailesi ile birlikte, ÖZÖA)

mallah, Beytullahim ve Eriha'daki şeriye mahkemelerinde kadı olarak çalıştı.²⁴

Musa'nın ölümünün ardından tekkenin işleyişinin sekteye uğramasının nedeni esas olarak, oğlu Abd el-Aziz'in 1970-1990 yılları arasında ABD'de yaşamasıydı. Abd el-Aziz artık ailesiyle birlikte tekkede oturuyor (Resim 26). Günümüzde tekkede nadiren zikir ayini yapılıyor ve bina "Nakşibendî Tekkesi Camii" adıyla esasen cami işlevi görüyor. Şeyh Abd el-Aziz 2000'de Nakşibendî zikir ayini ve '*hatme-i haccân*' hakkında 6 sayfalık bir kitapçık hazırladı; bu meşhur dua şöyledir: "Hadha el-kitâb yahtavî ala adkâr tarîka el-Nakşibandiyya el-ilmiyya" (yyy). Şeyh 2003 yılında, yerel ulemanın yardımıyla tekkenin kütüphanesinde muhafaza edilen elyazmaları katalogunu yayımladı (179 başlık).²⁵ Fakat kütüphanede, kataloga alınmamış çok sayıda Farsça ve Türkçe elyazması ve sayısız kitap bulunuyor.

Osman Aga bin Abd al-Muin (17. yüzyıl)
(...)

Muhammed Salih el-Uzbakî (ölm. 1731-32)

Hasan, yukarıda adı anılan şeyhin oğlu

(...)

Muhammed al-Buhârî (ölm. 1810 civarı) Hasan

(...)

Raşid el-Buhârî (ölm. 1919)

Yakub Raşid el-Buhârî (1878-1956)

Musa Yakub el-Buhârî ²⁶ (1919-1973)

Abd el-Aziz el-Buhârî

²⁴ Şahabî, "el-Zaviya el-Nakşibandiya el-Uzbakiya el-Buhariya ft'l-Kuds," s. 28 ve Şeyh Abdülaziz tarafından sözlü olarak ifade edildi, Şubat 2009.

²⁵ Başır Abd el-Gani Barakat, *Fihris mahtatat el-Zaviya el-Uzbakiya ft'l-Kuds*.

²⁶ İş nedeniyle Suriye'de yaşayan, Yakub'un büyük oğlu Raşid, tekkenin yönetimini üstlenebilecek durumda olmadığından babasının yerini almadı; Şahabî, "al-Zâwiyya al-Naqshbandiyya al-Uzbakiyya al-Bukhâriyya ft'l-Quds," s. 28.

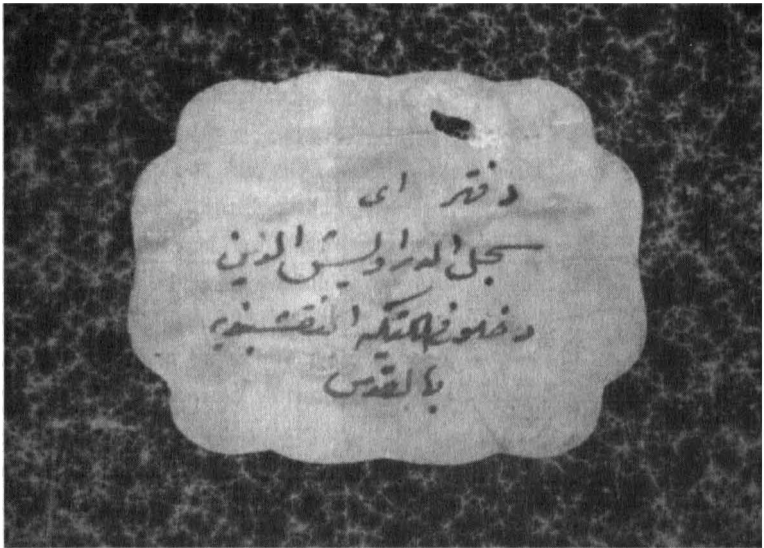
Resim 26. Şeyh Abd el-Aziz (Özbek Tekkesi'nin günümüzdeki yöneticisi, ÖZÖA).

Dervişlerin Kayıtları

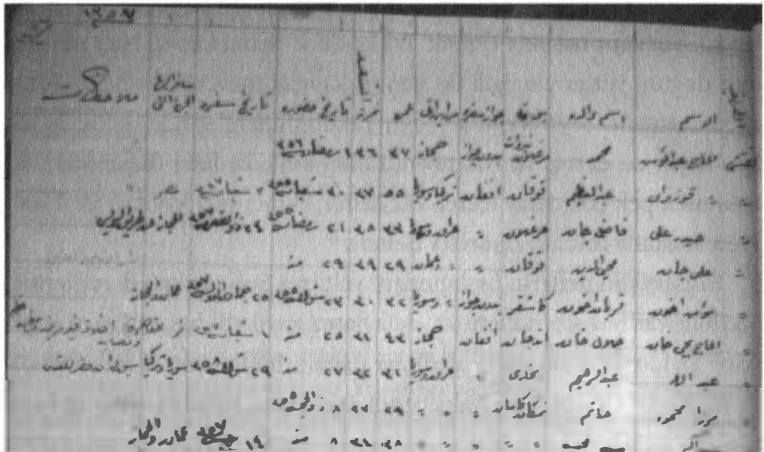
20. yüzyılın başında Özbek Tekkesi'nde ikamet eden hacı nüfusunun doğum yerleriyle ilgili iki yararlı kaynak mevcut. Birincisi, 1911-1956 arasında (Şeyh Raşid ve Şeyh Yakub dönemlerinde) tekkede kalan, hepsi de derviş ve Nakşibendî olan binlerce hacı (Resim 27, 28) hakkında pek çok detay içeren bir defter. İkinci veri kaynağı ise 1909-1933 arasında tutulan Ziyaretçi Defteri.²⁷

Bahsettiğim defterin başlığından, yalnızca Sufi tarikatı dervişlerine, özellikle de Nakşibendîlere ait detayların kaydedildiği açıkça görülüyor: "Daftar sicil el-derviş aladhina dahalu fil-Takiyat el-Nakşibendî-ye bil-Kuds" (Kudüs'teki Nakşibendî Tekkesi'ne gelen dervişlerin kayıt

²⁷ Her iki belge de Özbek Tekkesi'nin arşivlerinde korunuyor (ÖZÖA).

Resim 27. “Daftar sicil el-derviş aladhina dahalu fil-Takiyat el-Nakşibendiye bil-Kuds”un kapağı (Kudüs'teki Nakşibendi Tekkesi'ne gelen Dervişlerin kayıtları, ÖZÖA).

Resim 28. Dervişlerin kayıtlarından bir sayfa (ÖZÖA).

defteri).²⁸ İstanbul'daki Özbek Tekkesi'nde bulunan ve 1905-1906'dan 1922-1923'e kadar tutulmuş benzer belgeyi hesaba katarsak bunun Kudüs'teki Özbek Tekkesi'ne has bir uygulama olduğunu söyleyemeyiz.²⁹ Fakat İstanbul'daki Özbek Tekkesi'nde, Kudüs'tekinden farklı olarak, yalnızca Sufi şeyhlerinin değil, tekkede kalan tüm hacıların isimlerinin deftere işlendiğini görüyoruz. Aslında Şeyh Yakub'un "derviş" sözüne yaptığı vurgu bir belirsizlik yaratıyor; zira şeyh bir röportajında tekkede kalan tüm hacıların "derviş" olarak nitelenebileceğini söylüyor.³⁰ Tekke sakinleri olarak yalnızca Nakşibendî Sufilerin kayıtlarına yer verilmesinin açıklaması da bu olmalı. Bu kişilerin hepsinin gerçek Nakşibendîler olması kesinlikle mümkün değil; 4-10 yaşları arasındaki çocukların bile "Nakşibendî" olarak kaydedildiğini vurgulayalım.

Özbek Tekkesi'nde kalan dervişlerin kaydı, Sufi ziyaretçilere ilişkin pek çok ayrıntılı bilgi içeriyor. 1911-1959 arasında tutulan kayıtlarda ziyaretlerin en yoğun olduğu dönemlerin 1911-1915 (773 ziyaretçi), 1924-1927 (405 ziyaretçi), 1933-1934 (102 ziyaretçi) ve 1935-1938 (448 ziyaretçi) arası olduğu görülüyor. Buna karşılık 1915-1923 arasında yalnızca 224 ziyaretçi kaydedilmiş; 1918'de sayının 7 olmasının nedeniyse Birinci Dünya Savaşı. 1911-1938 arasındaki dönemde yıllık ziyaretçi sayısının ortalama 86 olduğunu görüyoruz. 1939 (yılda ortalama 50 ziyaretçi) ve özellikle 1947 sonrasında (yılda ortalama 17), ziyaretçi sayısında korkunç bir düşüş yaşanıyor.³¹

²⁸ İki cilt: 1. Cilt: 1330/1911-1912'den 1356/1937-1938'e; 2. Cilt: 1342/1923-24'ten 1959'a.

²⁹ Bu sicil ayrıntılı olmasa da G.M. Smith tarafından incelenmiştir, "The Özbek Tekkes of Istanbul," s. 131-132.

³⁰ Şahabî, "el-Zaviya el-Nakşibandiya el-Uzbakiya el-Buharîya fî'l-Kuds," s. 28.

³¹ Tekkenin 1911-1915, 1924-1928 ve 1938-1959 yıllarındaki ziyaretçilerinin tam listesi için bkz. Ek

Sicillerde listelenen bilgiler şunlar: Nakşibendî hacıların adları, baba adları, doğum yerleri, uyrukları, tekkeye geliş ve ayrılma tarihleri, nereden geldikleri ve bir sonraki durakları. Sicile kaydedilen hacıların Nakşibendî olup olmadıklarının not edildiği bir kısım da mevcut. Sicil kayıtlarında ayrıca hacının ailesine ait daha ayrıntılı bilgilere yer veriliyor: lakabı, karısı ve oğullarıyla birlikte seyahat edip etmediği ve hac yolunda ya da tekkede konakladığı sırada ölmesi durumunda ölüm tarihi vb. Bazı isimlerin önünde ya da arkasında dini (kari, hafız, molla, damulla, ulema) veya Sufi (ihsan, şeyh, hevace [khwaja], halife) sıfatlar bulunduğunu görüyoruz. Toplam sekiz hacıya tekkenin “kapıcı”sı (*bevvab el-takya*) olması için teklifte bulunulduğu bilgisine dahi yer verilmiş.³²

Bu sicilde adı geçen Nakşibendî dervişlerinin neredeyse tümü Orta Asya’dan, bilhassa Maverâünnehir (Özbekistan) ve Doğu Türkistan’dan (Sincan) gelmiş. Bunların çok büyük kısmı Orta Asya’daki Fergana Vadisi’nde bulunan Andican, Margilan, Hokand, Namangan ve Oş şehirlerinden. Buhara, Semerkant, Taşkent, Hucand, Şahrhanlık şehirlerinden gelen sayısız hacıya karşılık Katta-Kurgan, Kulab, Kiva, Ürgenç, Aşkabat ve Türkistan’dan gelenlerin sayısı çok düşük. Çok sayıda Doğu Türkistanlı (Kaşgar, Hotan, Yarkent, Kusal, Aksu ve Yengisar şehirlerinden) da sicilde kayıtlı. Bazı hacıların geldikleri şehrin adının yanına, genellikle şehrin civar köylerinin adları da eklenmiş ki bu, hacının nereden geldiğini kesin biçimde gösteren bir kayda ulaşmamızı sağlıyor. Bu noktadan hareketle, “Buhara” isminin mutlaka hacının gel-

³² 1939-40’da Margilanlı Muhammed Osman bin Muhammed Sayyid, 1941’de Hokandlı Turdi Ali bin Muhammed Mumin, 1944’te Andicanlı Kul Muhammed bin Hacı Akın Bardî, 1948’de Hotanlı Abd el-Rahman bin Anvar ve 1953’te Afgan Iskender bin Osman (bkz. Ek).

diği şehir olmadığını, kastedilen yerin genellikle Maverâünnehir'de bir yer olduğunu söyleyebiliyoruz. Kayıtlarda Buhara şu şehirlerle birlikte de anılmış: Gicdivan, Karatekin, Karshi, Darvaz ve Belh. Bu durum, sicilde belirtilen başka bazı büyük şehirler için de geçerli: Andican (Hakan, Bazar Kurgan, Mullak Başı); Margilan (Altın-Arık, Baytun, Şaban, Kuva); Hokand (İsfara, Kasim Badan, Baytun, Baş Arik, Kahan Kas, Kışlak, Guraş-Arık, Bakvar); Namangan (Tuş, Kasan, Nuslik), Oş (Aravan, Tarban, Nurkat); Hutan (Karakas) ve Kiva (Çibay?, Şacay, Şaban). Günümüzde Hicaz'daki Özbek cemaatinin üyeleri kendilerini genellikle Türkistanlı, Buharalı, Özbek, Kokandlı veya Margilanlı olarak tanımlarlar; bu durum, Orta Asyalı hacıların büyük kısmının ve hatta sonradan sığınmacıların da, kayıtlara yansıdığı üzere Buhara bölgesinden ve Fergana Vadisi'nden geldiklerini doğruluyor.³³ En kalabalık topluluğun Fergana cemaati (Andicanlılar, Margilanlılar, Kokandlılar ve Namanganlılar) olduğunu ve onu Buharalıların takip ettiğini bildiren Cidde'deki Rus konsoloslугuna göre, bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar sürdü.³⁴

Mısır Bahriye ve Karantina Sıhhiye Meclisi'nin 1909, 1926, 1929 ve 1930 tarihlerindeki Mekke hacını inceleyen raporu, Cidde'den gemiyle Hicaz'a gelen hacıların yaşadıkları yerler hakkında hayli detaylı bilgi sunuyor.³⁵ 1909 yılında hac rotalarındaki en geniş topluluklar olan Hintli, Cavalı, Rus, Mısırlı, Sudanlı, Suriyeli ve Anadolu cemaatlerinin ardından Buharalı hacı grubu geliyordu. 1929'da ise hacca gelen Buha-

³³ Bayram Balci, "La communauté ouzbèke d'Arabie Saoudite: entre assimilation et renouveau identitaire," *Revue Européenne des Migrations Internationales* 19:3 (2003).

³⁴ V.I. Jarovoj-Ravskij, "Palomnichestvo (hazh) ve Mekku i Medinu," s. 136.

³⁵ Doctor Duguët, *Le Pèlerinage de La Mecque au point de vue religieux, social et sanitaire* (Paris: Rieder, 1933), s. 25-27, 253.

ralı sayısı Afganlarınkinden çok daha azdı. Fakat 1930'da aniden artan Buharalı hacı sayısı, Cavalı, Mısırlı, Hintli, İranlı, Yemenli ve Senegal-
lilerin ardından altıncı sıraya yerleşmiş. Bu değişimler 1918-1928 yılları arasında Rusya ve Orta Asya'daki durumu yansıtıyor; zira Bolşevik Devrimi sırasında Müslümanlar yaşadıkları bölgeleri terk etmiş, Sovyet yönetimi altındaki bölgelerde İslam'ı silme politikası yürütülmüş, Sovyet sınırının 1920'de kapanmasının ardından kıtlık yaşanmıştı. Bu son olayın etkileri Özbek Tekkesi'nin sicillerinde açıkça gözleniyor. Pek çok Orta Asyalı (üç bin kişi) 1920'de Afganistan'a yerleşen Buhara Emiri'nin peşinden gitti ve kalabalık bir başka grup da Doğu Türkistan'a ya da Sincan'a göçtü (1927'de Sincan'da Fergana Vadisi'nden gelen on bin mülteci bulunuyordu).³⁶ 1929'da Cidde'ye gelen Buharalı sayısının çok az olduğu söylenir; Nakşibendî kayıtlarına işlenen ziyaretçiler arasında Buharalıların bulunmayışı da bunu doğruluyor. Basmacı Ayaklanması'ndan sonra Fergana Vadisi'nden bir toplu göç yaşandığını; pek çok ailenin evini, toprağını satıp Hicaz'a yerleşme niyetiyle hac yoluna çıktığını ve geri dönemediğini de belirtmek gerekiyor.³⁷

Sicilde kayıtlı olan Nakşibendîler arasında, Türk dünyasının başka bölgelerinden gelenlerin sayısı çok azdı. Örneğin Afganistan'dan gelen-

³⁶ Daniel Balland, "La Diaspora des Turcs de Basse Asie centrale soviétique au XXe siècle," *Bulletin de la section de géographie* 82 (1978), s. 28-33; Soshana Keller, *To Moscow, not Mecca: The Soviet Campaign against Islam in Central Asia, 1917-1941* (Westport, CN - Londra: Praeger Publishers, 2001), s. 204-205; Marco Buttino, *La Rivoluzione capovolta. L'Asia centrale tra il crollo dell'impero zarista e la formazione dell'URSS* (Napoli: l'Ancora del Mediterraneo, 2003), s. 417-419; S.A. Hayitov, N.S. Sobirov ve A.S. Legay, *Khorijdagi Özbeklar*, s. 7-10.

³⁷ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar* (Ankara: İlahiyat Vakfı Yay., 1999), s. 277-278.

ler yalnızca üç kişidir; bunların biri Herat'tan, biri Afgan Türkistanı'ndaki Mezar-ı Şerif'ten, diğeri ise Belucistan vilayetinden gelmiştir. Kayıtlarda bunlardan başka, iki Kazan Tatarı'nın, İstanbul ve Konya'dan üç Türk'ün isimlerine rastlanıyor. Orta Asya doğumlu olup da Ortadoğu ve Hicaz'da yahut Taif, Cidde, hatta Irak'ta ve Hindistan'da yaşayan Nakşibendî hacıların isimlerine kayıtlarda rastlanması şaşırtıcıdır. Örneğin, Suudi pasaportuyla Cidde'de yaşayan İsmail İbrahim Türkistanî tekkeyi 1957'de; yine Suudi pasaportuyla Taifte ikamet eden Damulla Abid'in oğlu Akbar Mahdum ise 1958'de ziyaret etmiş. Sicilde ayrıca, çok sayıda Orta Asyalının Taife yerleştiğini doğrulayan kayıtlar var. Buna ek olarak, Frederick de Jong'a göre, o dönem Mekke, Medine ve Cidde'de bulunan Nakşibendî şeyhlerinin Buhara doğumlu olduklarını da belirtelim.³⁸

Sicilde belirtildiği kadarıyla, Nakşibendî hacıların pasaportları (veya yolculuk belgeleri) ile ilgili çarpıcı tuhaflıklar sözkonusu. Örneğin 1924 sonrasında Fergana Vadisi'nden ve Rusya'nın Orta Asya bölgesinden (Buhara, Semerkant) gelen hacıların çok azı Rus (Rus, Urusi), çoğu Afgan pasaportu taşıyordu. 1924 öncesinde, bu grupların pasaportlarında Rus, Buharalı veya Emir (Buhara Emirliği olabilir) ya da Osmanlı (Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan pasaportlarda) ifadesine, ayrıca "Özbek" ismine rastlanıyor. Doğu Türkistan'dan gelen Nakşibendî hacıların Çin (Chini, Sini) pasaportu taşıdığı da görülüyor. Hotanlı bir tanesinin ise İngiliz (İnglizi) pasaportu bulunuyor. Bunların dışında Türk (Turki), Suudi, Iraklı; çok az sayıda Pakistanlı (Bakistani) veya Filistinli hacı da mevcut. İlk Türk pasaportunun 1925 yılında görüldüğünü ve

³⁸ Frederick de Jong, "Les Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe," A. Popovic ve G. Veinstein (ed.), *Les Ordres mystiques dans l'islam. Cheminements et Situation actuelle* içinde (Paris: EHESS, 1985), s. 233.

Osmanlı pasaportunun yerini aldığını da not düşelim. Az sayıda da olsa, genellikle Kiva ve Ürgenç'ten (Orta Asya'nın uzak batısı) gelen bazı hacıların İran pasaportu taşıması da ilginç bir bilgi. Bunun yanında, hac rotasında yolculuk yapan pek çok hacının pasaport sahibi olmadığını (*bidûn-i jawâz*) da belirtmek gerek. Çok sayıda mültecinin Fergana'daki ve Orta Asya'nın başka kısımlarındaki memleketlerini terk edip Afganistan'a yerleşmiş olmaları, Afgan pasaportu taşımalarını kısmen de olsa açıklıyor. Tekkeyi iki veya üç kez ziyaret eden bazı hacıların birden çok ülkenin pasaportunu taşıdıkları da biliniyor. Örneğin bunlardan biri üç ayrı ziyaretinin birinde Afgan, birinde Filistin, birinde de Suudi pasaportuyla tekkede kalmış. 1956-57 yıllarında tekkeye gelen tüm ziyaretçiler Hicaz'a yerleşmiş ve Suudi pasaportu almış kişiler. 1953 yılına ait bilgilerden, Cidde, Mekke ve Taif'te on yedi bin Türkistanlı (Orta Asya ve Sincan'dan gelmiş) mültecinin bulunduğunu, hatta Taiftekilerin bir Türkistan mahallesi kurduklarını öğreniyoruz.³⁹

Mekke'nin yüzyıllarca uluslararası bir ticaret merkezi olmasının ardındaki neden, İslam'ın ticari ve dini faaliyetin birleştirilmesinde bir çelişki veya sakınca görmemesidir. Hicaz'daki tüccar topluluğunun çok büyük kısmı Arap değildi; bunlar arasından öne çıkanlar ise Hintliler, Türkler, Cavalılar ve Buharalılardı. 1850'lerde Cidde'deki baş tüccar ve sonra da Hicaz'ın en güçlü bankeri olan Hintli Müslüman Faray Yusr'un vilayet yönetimine yüklü miktarda borç verdiği biliniyor.⁴⁰ Bu

³⁹ B. Balcı, "La communauté ouzbèke d'Arabie Saoudite: entre assimilation et renouveau identitaire." Alexandre Popovic "Sur les Récits de pèlerinage à La Mecque de musulmans yougoslaves (1949-1972)" başlıklı makalesinde, Yugoslav hacıların 1949'dan beri, Buharalı hacıların (ya da sakinlerin) sayısında bir artış gözlemlediklerini yazar (*Studia Islamica* 39 [1974], s. 133).

⁴⁰ Nurtaç Numan, "Mekke Emirleri ve Hicaz'da Osmanlı İdaresi, 1840-1908" (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2006), s. 15, 70.

sebeple, tekkede kalan pek çok Orta Asyalının ve Hintlinin kendisini tüccar (*tacir*) olarak nitelemesi şaşırtıcı değil . Örneğin Sincan'daki Gulca ilinden gelen Yusuf bin Yakub 1909'da kaldığı tekkenin Ziyaretçi Defteri'nde "Yulduz Şirkati" adlı işletmenin çalışanı olarak kayıtlı. David Brower, Orta Asyalı hacıların "yaşadıkları yerlerden kalkıp kutsal topraklara gelişlerinin tek gerekçesinin dini inançlar olmadığını" belirtiyor. Brower, 1911'de Fergana Vadisi'nden gelen Sart (Türk) hacı nüfusunun toplumsal sicilini çıkaran Çar yanlısı bir gözlemciye göre hacca gidenlerin üç grupta toplanabileceğini ekliyor: "hacca gittikten sonra daha çok müşteri kazanacaklarını düşünen tüccarlar, hacca giderek itibar kazanacağını hesap eden cemaat önderleri ve Nakşibendî hareketine katılmanın yolunu arayan mollalar."⁴¹

Bu ilişkiden yola çıkarak tekkenin 1947 yılı kayıtlarında yer alan, kimi dini kimi de dindışı faaliyetleriyle ilginç birer profil sunan Sufilerin bazılarını analım:

- Seyyid Muhammed Said el-Şeyh Muhammed el-Medeni, Hicaz doğumlu, Şangay'da yaşayan eski bir tüccar
- el-Hac Abd el-Cabbar, Doğu Türkistan'dan gelme, Vahabî âlimlerinden ve Hicaz'da yaşayan bir müderris
- Seyyid Karam Ali el-Hindi, Hindistan'daki Rabita el-Islamiyye'nin üyesi
- Şeyh Muhammed Salih Fadıl Tunusi el-Magrabi, "Hicaz'da meşhur âlim"
- Seyyid el-Hac Muhammed, namı diğer Tura Can, Hicaz'da yaşayan Buharalı âlim

⁴¹ D. Brower, "Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in the Russian Empire," s. 580.

- Seyyid Muhammed el-Akabi el-Marakeşi, Marakeş Sultanı'nın emir subaylarının eski şefi (reis divan el-Sultan el-Marakaşi), Mısırlı alimlerden, Kahire'de yaşıyor ve el-Gülşenî Tekkesi'nde (meşhur bir Halvetî Sufi tekkesi) ikamet ediyor

- Seyyid Abd el-Alim el-Sıddıki, Hintli âlim ve Hindistan'daki Rabîta el-Islamiyye'nin üyesi

- el-Hacı Hafız Mekki el-Buharî, Tarsuslu meşhur bir tüccar

Özbek Tekkesi'nde 1911'den itibaren tutulan bu derviş kayıtları (*Defter Sicil el-derviş*), Şeyh Yakub'un bağlı bulunduğu Sufi tarikini gurur ve inançla sahiplendiğinin, tüm tarikat ehli kardeşlerine büyük saygı duyduğunun bir göstergesi. Şeyh Yakub'un, düzenli olarak zikir ayinleri düzenleyerek ve muhtemelen tarikatın öğretisini geleneksel sohbet yoluyla aktararak Nakşibendî konukseverliğini geliştirdiğini biliyoruz. Ayrıca, tekkenin, birbirinden farklı Nakşibendî tarikatı üyelerine bir etkileşim ortamı sağlayarak ister istemez İslam ve Sufizme ilişkin düşüncelerin paylaşım aktarıldığı bir mekân haline geldiğini de belirtmek gerek. Tekkenin kütüphanesinde Sufizm üzerine çok sayıda kitabın bulunması, Şeyh Raşid ve oğlu Yakub'un Sufi araştırmalarına ilgi duyduklarını gösteriyor. Bu kitaplar arasında, Nakşibendî tarikatının en önemli isimlerinden biri olan, Fergana Valisi'nden gelme Sufi yazar ve şair Sirac el-Din'in (ölm. 1910) oğlu Salahaddin'in mührünü taşıyan, Hüseyin Vaiz Kâşifî'nin kaleme aldığı, Nakşibendî ilkelerine ilişkin *Raşahat Ayn el-Hayat* başlıklı klasikleşmiş risalenin bir elyazması da bulunuyor.⁴² Bu elyazmasının Raşid'e bizzat Türkistanlı şeyh tara-

⁴² Bu figür hakkında daha fazla bilgi için, bkz. T. Zarcone, "Sufi Lineages and Saint Veneration in Twentieth-century Eastern Turkestan and Xinjiang," *The Turks* içinde (Ankara: Yeni Türkiye, 2002), s. 534-541 ve E. Concetti ve T. Zarcone, *Sufism in Xinjiang and Inner China in the 19th-21st Centuries*.

findan sunulmasının anlamlı ve sembolik bir jest olduğunu düşünüyorum (kendisi gibi Sufi ve edip olan birine verdiği bir armağan olması bakımından).

Ziyaretçi Defteri

Özbek Tekkesi'nin 1909-33 yıllarını kapsayan Ziyaretçi Defteri'nin sunduğu bilgiler yalnızca tekke'de kalan hacılarla sınırlı değil. Kayıtlar arasında Kudüs'ün başka yerlerinde yaşayıp da Şeyh Yakub'u ziyaret edenlerin isimlerine de rastlanıyor. Tekkenin misafir ve ziyaretçileri yalnızca Orta Asya'dan değil, Asya'daki Müslüman coğrafyanın her yanından gelen hacılardan oluşuyor. Batı'daki Müslüman topraklarından (Mağrip, Mısır gibi) gelen az sayıda hacıya karşılık, ziyaretçilerin çok büyük kısmı Batı Türkistan (Buhara, Semerkant, Taşkent, Andican, Namangan, Hucand, Celalabad, Kurgan Tepe ve Akmesicid) ve Doğu Türkistan'dan (Kaşgar, Turfan, Gulca, (Kona Turpan) gelir; bazıları Tataristan (Kazan, Ufa, Astrakan), Rusya (Moskova, Leningrad) ve Afganistan şehirlerindendir (Ketta, Kabil, Herat, Peşaver). Türkiye'den (Konya, Bursa, İstanbul) gelenlerin sayısı pek az. Ziyaretçi Defteri'nde Hint Yarımadası'ndan (Bombay, Karaçi, Ahmedabad, Luknov, Haydarabad, Madras, Çitagong, Ravalpindi, Bangalor, Puna, Bareyli, Kalküta, Seylan Adası) ve Birmanya'dan (Rangun) gelen hacılara ilişkin de çok sayıda kayda rastlanır. Fakat Endonezya Yarımadası (Mingkapur/Minangkabau, Cakarta) ve Çin (Şangay, Pekin) gibi Uzakdoğu topraklarından gelen hacıların sayısı azdır. Son olarak biri Britanya Doğu Afrikası (Mombasa) biri de Güney Afrika'dan (Johannesburg, Durban) olmak üzere Afrika'dan iki ziyaretçinin, Meksika'dan da bir kişinin kaydına rastlıyoruz. Ziyaretçilerin deftere yazdıkları kısa notlar, birbiri-

ne oldukça benziyor (adları, geldikleri yerler, tekkede geçirdikleri gün sayısı türünde kısa bilgiler). Bazılarında ise hacının mesleği, Kudüs'te gördüğü yerler ve Asya üzerinde takip ettiği güzergâh hakkında daha fazla bilgiye yer veriliyor. Notlar pek çok farklı dilde yazılmış: Orta Asyalılar Doğu Türkçesi, Farsça ve bazen de Arapça yazarken Hintliler Hintçe veya Urduca'yı kullanıyorlar. Malay, Burma dillerinde ve Çince yazılmış notlar da mevcut.

Nakşibendî kayıtlarından, 1923-1940 arasında, hac ibadetini tamamlayan hacıların Kudüs'e Mekke'den geldiklerini; Orta Asya'dan yola çıkanlarınsa iki yol izlediklerini anlıyoruz: Biri İstanbul ve Anadolu'dan, diğeri ise Bağdat üzerinden geçiyor. Defterde ayrıca hacıların takip ettikleri yollara ilişkin kısa açıklamalar da bulunuyor. Örneğin 1932'de Kaşgar'dan yola çıkan Kaşgarlı bir tüccar kafilesi Keşmir ve Himalayalar üzerinden Hindistan'a ulaşmış, gemiyle Basra'ya geçmiş, Irak'ı baştan başa kat edip Şam'a, oradan da Kudüs'e varmış.⁴³ Orta Asyalı bir hacı ise 1912-13'te Kudüs'e İran (*Iranistan*) ve Şam üzerinden geldiğini yazmış.⁴⁴

Ziyaretçi Defteri'ni imzalayan Müslümanların çoğu Sufi değil, hac ibadetini yapmak için memleketlerinden gelen Müslümanlardı (imamlar, Kur'an müderrisleri, medrese hocaları); fakat aralarında bazı tanınmış Müslümanlar da vardı. Bunlardan biri, 1926 yılında, hem Mekke'ye giderken hem de oradan dönerken Şeyh Yakub Buharî'yi iki kez ziyaret eden ve yolculuğu konusundaki yardımları için ona şükranlarını sunan, modern Tataristan tarihçilerinin çok iyi bildikleri Tatar reformist Musa Carullah Bigiyef'tir (Resim 29).⁴⁵ 1933 yılı kayıtları arasında, Yuehua ad-

⁴³ Ziyaretçi Defteri, s. 124.

⁴⁴ Ziyaretçi Defteri, s. 24.

⁴⁵ Ziyaretçi Defteri, s. 77.

lı Çin gazetesinin redaktörü, Çinli Müslüman (Çince'de Hui, Türkçede Tungan) Zao Zenzu'nun notuna rastlıyoruz. Nota göre Zao Zenzu, "Dört Büyük İmam (*ahong*)" diye anılan gruplardan birinin üyesi ünlü Çinli alim (*ahong/akhund*) Abd el-Rahim Ma Songting'e (1895-1992) Mısır'a yaptığı keşif yolculuğunda refakat ediyormuş. Şeyh Yakub onları Kudüs'ün ileri gelenleriyle tanıştırmış (Resim 30).⁴⁶ 1935'te ise Çin Müslüman Birliği'nin temsilcisi Muhammed Süleyman Yin Kuangi, Şeyh Yakub tarafından ağırlanmış, fakat ismi Ziyaretçi Defteri'ne işlenmemiş.⁴⁷ Son olarak, Buhara şeyhülislamlarından Molla Muhammed el-Baka Hoca'nın 1913'te tekkede kaldığı sırada yazdığı bir nota rastlıyoruz.

Sufi ziyaretçiler arasında Türkiye, Batı ve Doğu Türkistan ve Hindistan'dan gelen birkaç *işan*'ın (Orta Asya'da şeyh yerine kullanılan sözcük) ve *havace*'nin (genellikle Sufilere özgü ruhani aristokrasinin üyeleri) adıyla karşılaşyoruz. Konya'daki Mevlevî tarikatının üstad-ı azamı (*çelebi*) Mehmed Baha el-Din Veled (1867-1953), tekkenin Ziyaretçi Defteri'nde notu bulunan en saygın misafirlerden biridir. 1915'in Eylül ayında Kudüs'te bulunup tekkeyi ziyaret edişinin nedeni Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanyalılara karşı çarpışan derviş taburunu (*Mücahidin-i Mevleviye Alayı*) komuta etmesidir. Notunda Mevlevî serpuşunun işareti bulunuyor (Resim 31).

⁴⁶ Ziyaretçi Defteri, s. 132. Çinli Müslümanların yazdıkları Çince metinleri çeviren meslektaşım Harnada Masami'ye (Kyoto Üniversitesi) teşekkür ederim. Ma Songting hakkında bkz. Françoise Aubin, "Islam on the Wings of Nationalism. The case of Muslim Intellectuals in the Republic of China," S.A. Dudoignon, H. Komatsu ve Y. Kosugi (ed.) *Intellectuals in the Modern Islamic World. Transmission, Transformation, Communication* (Londra: Routledge, 2006), s. 260.

⁴⁷ *el-Camia el-Arabiyya*'ya göre, bkz. 6 ve 7 Mayıs 1935, V.V. içinde "Musulmano cinese onorato a Gerusalemme" *Oriente Moderno* 15 (1935), s. 253-254.

بسم الله الرحمن الرحيم
 محمد و آله و اصحابه و سلم
 و السلام

حر - محمد صوگنده عالم اسلامك اذكار مؤتمركلرینه
 ساجتم ده - صر قاهره مؤتمریله ملكه مكرمه مؤتمركلرینه
 ساجتم ده - فی سبیل الله محمد صر اولوب - من غیر
 اختیار قدس شهرینه نازل اولدم - الله یعقوب
 حضرت تریك بو یوكجه مقلینه كوروب - هم ده الله
 یعقوب - حضرت تریك اجتهادله حر كتم یوللری آخولوب
 ۱۹۲۶ نه ایوت ۱۸ ده جمعه كوت - ویش یوللكلر
 ملكه طریقینه حر كت ایدیم . تكرار عودیت
 اتمك آرزوسیله - الشیخ یعقوب - انند و حضرتان
 شككاتم عرض ایتوب - بسم الله ذی خیر
 ده متوجیه اولدم .
 دائمی آدومه سم له نین غراده حق جلاله

Ленинград Вронітская ۱۶
 Leningrad Бронницкая ۱۶
 кв. ۲۱

Муса Бигеев

Маскха Большая
 татарская ۲۴

77 Муса Бигеев

能從信爾斯伊有品，手完海四。家一下天
 九一廣西平一十月十年一三一奇運。之行安
 大聖將長表亭松同隨日六十月二年三三
 新制能信，做，茶者長仙士耶蒙，域聖新新
 聖則，靈靈靈的儲為他在梳下街北街且並，先
 聖城即斯部士至仙我，去才下勝仙能得直何
 預袖領域，靈傳無得指的確思，省長，日西互在
 者書於者做著，現將仙能法英從走者長師夫
 者長法名者與日二間與在計，得指電油不無
 是便，者故如靈項形能現可，惟這冷政
 政隔，同之至下，者阿之神精靈的商斯伊
 下靈紀的之持，明於靈有，三人第一是便
 世道若長，者是和士耶於現謝說，用即，東
 區民為里於市，印，人於於市
 之長我抗熱北

عبدالله الصديق جابريه البشير

انا المؤمنون اخوة

سبحه الكريم ماسردين

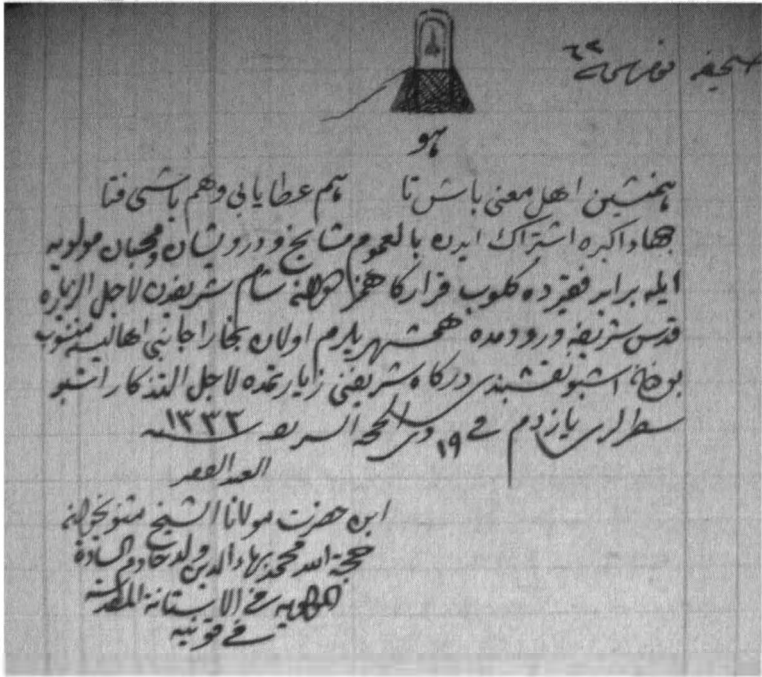
1933/2/17

YUEH HUA MAGAZINE

عنوان 1

20, TUNG SE PAI LAO

PEIPING, CHINA.

Resim 31. Mehmed Baha el-Din Vele'd'in Ziyaretçi Defteri'ne yazdığı not (1915, ÖZÖA).

Allah (Hüve/Huvva)

"Mâna ehliyle düş, kalk ki hem atâ ve ihsan elde edesin, hem de fetâ olasın."⁴⁸

Şeyhlerin, Cihad-i ekbere iştirak eden bil'umum meşayih ü dervi-şân ü muhibbân-i Mevleviye ile beraber fakir de gelip karargâhımız (...) Şams-i şeriften liecl ül-ziyara Kudüs-i şerife vardım da hemşehri-

⁴⁸ Çeviren Vele'd İzbudak, Şark-İslâm Klasikleri: 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, C. 1, b:7 i 711 -ç.n.

lerim olan Buhara canibi ehalisine mensup bulunan işbu Nakşibendî Dergâh-ı şerifini ziyaretimde liecl el-tezkâr işbu satırları yazdım fi 19 Zilhicce ül-şerife sene 1333 (28 Ekim 1915).

el-Abd ül-fakır

ibn Hazret-i Mevlâna el-Şeyh Mesnevihân

Hüccetüllâh Mehmed Bahâüddin Veled Hadimu'l-sadat el-Mevleviye fi'l-asitane el-mükeddese fi Konya⁴⁹

Kayıtlarda Tataristan, Türkiye, Orta Asya ve Hindistan'dan gelen, aşağıda adını anacağımız Sufilerin kısa notları da yer alıyor:

- 1920-21: Tekkeye iki oğluyla birlikte gelen, Orenburg'daki Yangi Karali Köyü'nden Şeyh Molla Hasan el-Din bin Molla Tuhfat Allah el-Nakşibendî el-Halid⁵⁰

- 1920-21: Akmescit'teki (Kokand) Tilikul Camii'nin imamı Ahmed İşan veya Ahmed Halife Nakşibendî⁵¹

- 1924: Bursa'daki Nakşibendî Tekkesi'nden Şeyh Süleyman Servi⁵²

- 1926: Sumatra'dan gelen Derviş Zekeriya Minkabavî⁵³

- 1927-28: Rampur ve Delhi'den gelen bir Çiştî-Kadirî olan Muhammed Alî⁵⁴

- 1927: Nakşibendî ve Çiştî tarikatlarına mensup Abd el-Kahhar (geldiği şehri belirtmemiş)⁵⁵

- 1930-1935 civarı: Uttar Pradeş'teki meşhur Bareyli Hanegâhı'na

⁴⁹ همنشین اهل معنی باش تا / هم عطا پای و هم باشی فتا Hû

Ziyaretçi Defteri, s. 64.

⁵⁰ Ziyaretçi Defteri, s. 8.

⁵¹ Ziyaretçi Defteri, s. 9.

⁵² Ziyaretçi Defteri, s. 72.

⁵³ Ziyaretçi Defteri, s. 75.

⁵⁴ Ziyaretçi Defteri, s. 86.

⁵⁵ Ziyaretçi Defteri, s. 79.

(Niyaziyya Hanegâhı) bağlı bulunan ve Nizamî Sufi cemaatinden olduğu sanılan Muhammed Nakî Mahbub Nizamî.⁵⁶

Ziyaretçi Defteri'nde adı geçen dervişlerin tamamının Nakşibendî veya Kadiri ve Çiştî tarikatlarının mensubu olduğu görülüyor. Defterde tek bir Kalenderî Sufinin bile kaydı bulunmuyor. Bunun iki sebebi olabilir: Öncelikle, bu muhalif tarikatın dini gelenekleri Nakşibendî tarikatına zıttı; ikincisi, Kalenderî mezhebi, 1927 yılında Sovyet yönetimi tarafından resmen yasaklanmasından itibaren Orta Asya topraklarından silinmeye başlamıştı.⁵⁷ Maoist yönetime bağlı Sincan'da da 1949'dan sonra baskı altına alındı; fakat Hindistan'da varlığını sürdürdü.

Ziyaretçi Defteri'ndeki bazı notlardan, 20. yüzyılda Şeyh Yakub'un tekkede kalan pek çok Sufi dervişin ya da hacının rehberi olduğunu ve onları Kudüs'teki bazı kutsal mekânlara götürdüğünü öğreniyoruz. Ayrıca, Çile Yolu'nu uygun bir açıdan gören tekkede kalanlar, Nebi Musa festivali sırasında tarikatların geçit alaylarını buradan izleyebiliyorlardı.⁵⁸

Kudüs'e ilk defa geldiğimi belirtmekten büyük kıvanç duyuyorum. Burada Şeyh Yakub el-Buharî Şeyh-i Takkiya Buharî Nakşibendî'nin konuğu olarak bulunuyorum. Şeyh Sahib bana her türlü imkânı sundu ve Kudüs'teki tüm kutsal mekânları gezdirdi. Ziyaretim boyunca beni konuğu olarak ağırladı, hoş tuttu, yanımdakilere ve bana evini açtı.

⁵⁶ Ziyaretçi Defteri, s. 136.

⁵⁷ S. Keller, *To Moscow, not Mecca: The Soviet Campaign against Islam in Central Asia, 1917-1941*, s. 138.

⁵⁸ 1948 öncesinde, tören alayı Haremüşşeriften yola çıkar ve Hıttı Kapısı ile Çile Yolu'ndan geçerek Bab al-Asbat'a doğru yürürdü; bkz. F. J. Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine*, s. 268; E. Aubin Boltanski, "Le Mawsim de Nabî Mûsâ: processions, espace en miettes et mémoire blessée. Territoires palestiniens (1998-2000)," s. 74.

Şeyh Sahib mükemmel bir insan ve Kudüs tarihi ve genel İslam tarihi hakkında çok bilgili. Yeni ziyaretçilerin hepsi için iyi bir rehber ve misafirperver bir ev sahibi.

5 Mayıs 1929

Mir Hüseyin (...) Han

Yalpur Yagirdor

Tando-Muhammed-Han

Haydarabad Mahallesi, Sindh⁵⁹

Nakşibendî Tekkesi'nde Şeyh Yakub el-Buharî ile 4 gün kaldım ve neredeyse evimde gibi rahat ettim. Şeyh geleneksel İslam misafirperverliğine uygun olarak, beni rahat ettirmek, ziyaretimi ilginç kılmak için bizzat özen gösterdi. Şeyh eski sıcaklık ve içtenliği modern fikirler ve usullerle birleştiriyor. Ona hayranlık duydum. Kudüs ziyaretlerinde rahat etmek isteyenlere onunla görüşmelerini öneririm.

12 Mart 1932

Haşmetullah Han

Golagang, Luknov

(Keşmir Eyaleti emekli Veziri)⁶⁰

Şeyh Yakub iyi bir ev sahibi ve şehrin kutsal mekânları hususunda yetenekli bir rehber olmasının dışında, başka konularda da hacıların yardımcısıydı. Örneğin Şeyh Yakub, 1932-1933'te tekkede on gün kalan bir grup Kaşgarlı hacıyı, Haramüşşerif ziyaretinin ardından Kudüs Müftüsü'yle tanıştırmıştı.⁶¹ Vaktiyle tekkede kalmış, İslam âleminin her köşesinden ziyaretçilerin yolladığı kartlardan oluşan müthiş bir kolek-

⁵⁹ Bu metnin orijinali İngilizcedir, Ziyaretçi Defteri, s. 92.

⁶⁰ Bu metnin orijinali İngilizcedir, Ziyaretçi Defteri, s. 122.

⁶¹ Ziyaretçi Defteri, s. 128.

Resim 32. Çinli hacı Abd Allah el-Sıddık Cau-Bin el-Bakinî tarafından Yakub el-Buharî'ye Pekin'den gönderilen kart (ÖZÖA).

siyona sahip olması şaşırtıcı değil.⁶² Bu kartlardan birinin üzerinde iki Çin mabedinin fotoğrafı bulunuyor; kartı imzalayan ve Şeyh Yakub'a gönderen Abd Allah el-Sıddık Cau-Bin adlı bir Hui (bu kişinin adı Ziyaretçi Defteri'nde "Pekin'den Abd Allah el-Sıddık Jâû-Bin el-Bakinî" olarak geçiyor) (Resim 32). Kartların büyük kısmı Hindistan'dan gelmiş; bir tanesinin üzerinde Delhi'deki Sultan Nizameddin el-Evliya adlı meşhur Çiştî velinin türbesinin resmi bulunuyor.

Şeyh Yakub, geldikleri yer ister Orta Asya, ister Hindistan, isterse Çin olsun tüm hacılara dostluk ve konukseverlikle yaklaştığı için komşu Kudüs Hint Tekkesi'yle de yakın bağlar kurmuştu. Hatta Ziyaretçi Defteri'ndeki notların biri, esasında Hindî Tekkesi'nde kalıp da Şeyh Yakub'u ziyarete gelen bir Hintli hacı tarafından yazılmış. Özbek Tek-

⁶² ÖZÖA'da muhafaza ediliyor.

kesi'nde kalan bir Hintlinin kaleme aldığı bir not, Şeyhin Hintlilere ayrıcalıklı davrandığını gösteriyor:

21 1931

Bu akşam tekkeye gittim ve Şeyh Yakub Buharî'nin (okunmuyor) ve Hintlilere çok dostane davrandığı izlenimini edindim.

Adem Şerif
Emekli İstasyon Müdürü
Bangalor, Hindistan⁶³

Başka bir metin, Yakub'un zaman zaman onun tekkesinde değil, Hint Tekkesi'nde kalan Hintlilere dahi yardımda bulunduğunu işaret ediyor:

Kudüs'teki Hindî Tekkesi'nde kaldığımız süre boyunca bize her türlü yardımda bulunan Şeyh Yakub Sahib'e şükranlarımızı sunuyoruz.

28 Mayıs 1933

Cayaball Abd el-Han
Lakdaval, Karaçi⁶⁴

Kayıtlarda, Hint Tekkesi'nde kalan başka bazı hacıların, örneğin "Hint dervişleri"nden (*min derviş el-Hunûd*) Belucistan'daki Ketta'dan Musaci İsaci'nin, Madras'tan Hacı Muhammed Zuhur Allah'ın ve Ahmedabad'dan Hacı Rahmat Allah'ın 1933-34'te Şeyh Yakub'u ziyaret ettiğine dair ifadelerle de rastlanıyor.⁶⁵

O dönemki nüfus sayımına göre, bir Kudüs haritasında tanımlan-dıkları şekliyle "Özbek ve Afgan imareti" ve "Hint imareti" 19. yüzyıl

⁶³ Bu metnin orijinali İngilizcedir, Ziyaretçi Defteri, s. 113.

⁶⁴ Bu metnin orijinali İngilizcedir, Ziyaretçi Defteri, s. 141.

⁶⁵ Ziyaretçi Defteri, s. 142, 154.

sonu ve 20. yüzyıl başında Kudüs'e gelen hacıların en fazla kaldıkları konukevleriydi ve Kuzey Afrika'dan gelen hacıların kaldığı Ebu Med-yen İmaret'i ile Hristiyan imaretlerinden çok daha fazla rağbet görüyorlardı. Özbek ve Hint tekkelerinin bu haritada, Kudüs'teki anıtlar, patrikhaneler, manastırlar, Hristiyan imaretleri ve şehrin en önemli okul ve sinagogları arasında sayılması da itibarlı olduklarının bir başka göstergesi.⁶⁶ Bir Kuzey Afrikalı Müslüman'ın 1932'de Ziyaretçi Defteri'ne yazdığı nottan, tekkenin bir ruhani merkezden çok bir "konuke-vi", şeyhin de "yönetici" olarak görüldüğüne dair ilgi çekici bir bilgi ediniyoruz:

Bugün, tekke adıyla bilinen Nakşibendî konukevini ziyaret etme ve yöneticisiyle şahsen tanışma mutluluğuna eriştim; yanımdakilerle birlikte pek hoş karşılandık. Mekânın işleyişini gözlemledim (bu kısım okunmuyor), nasıl yönetildiğine dair herhangi bir fikir öne süremiyorum. Fakat mekânın düzeni ve temizliği yönetimin başarısının göstergeleri. Bize gösterdiği hüsnü kabulden dolayı yöneticisine müteşekkirim.

4 Eylül 1932

(...) Kayr Durban water
Güney Afrika⁶⁷

Rus Devrimi'nin ardından, Tatar ve Orta Asyalı yüzlerce insanın komünist rejimden kaçıp Türkiye ve Ortadoğu'ya iltica etmesiyle ve 1945-1950 arasında, Çin Devrimi'nden kaçan Uygur mültecilerinin Çin Türkistan'ından gelmeleriyle birlikte Ortadoğu'daki Özbek tekkeleri yeniden ilgi görmeye başladı. Kudüs, Kahire ve İstanbul'daki Özbek tekkeleri, bu mülteciler için hem bir ev hem de kültürlerini yaşattıkları bir merkez oldu ve böylece işlev değiştirdi; bunlardan bazıları ise dev-

⁶⁶ Arnon, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period," s. 20, 38, 46.

⁶⁷ Ziyaretçi Defteri, s. 129.

rim karşıtı hareketlerin merkezine dönüştü.⁶⁸ 1938'de Kahire'deki Türkistan Tekkesi'nin Doğu Türkistan şehitleri için düzenlediği törende Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını savunan gruplar Çin Halk Cumhuriyeti aleyhinde konuşmalar yaptılar. Törene katılanlar ve konuşmacılar arasında Kafkasyalılar, Orta Asya ve Doğu Türkistan Türkleri ve ayrıca Hintliler vardı.⁶⁹ Türkistan Türk Genç Birliği ise, Orta Asya'dan sürgün edilenler arasında eski gelenekleri canlandırmak amacıyla, 1933'te Üsküdar'daki Özbek Tekkesi'nde bir etkinlik düzenledi. Kudüs'teki Özbek Tekkesi, İkinci Dünya Savaşı'na dek Orta Asya'dan gelen siyasi mültecilerin ve hareketin üyelerinin toplantı yeri idi; Şeyh Yakub da Türkistan milliyetçi çevreleriyle yakın ilişki içindeydi.⁷⁰ Örneğin, tekkenin kütüphanesinde, eksik olsa da, şu yayınların koleksiyonları bulunuyor: *Yaş Türkistan* dergisi (Paris'te yaşayan Kazak sürgün Mustafa Çugay Oğlu tarafından yayımlanıyordu) ve Ortadoğu ve Hicaz'a sürülen Orta Asyalıların dergisi olan *Milli Türkistan* (Veli Kabum Han tarafından yayımlanıyordu).⁷¹ Kütüphanede, Bugur'dan bir Doğu Türkistanlının yazdığı Uygur dili grameri kitabı ve Adana'da yaşayan bir

⁶⁸ Bkz. T. Zarcone "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul." s. 152-153; F. De Jong, "Les Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe," s. 224.

⁶⁹ "Misir'da Şarkî Turkistan Şahidlerini İslav Tuplantisi," *Yaş Turkistan* (Paris) 109 (1938), s. 34-36.

⁷⁰ Doktor İlder, "İstanbul'daki Türkistanlıların bir cemiyesi," *Yaş Türkistan* 43 (1933), s. 22-26.

⁷¹ F. de Jong, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine," s. 171-170; F. de Jong, "The Naqshbandiyya in Egypt and Syria. Aspects of its History and Observations Concerning its Present-day Condition," M. Gaborieau, A. Popovic, and T. Zarcone (ed.) *Naqshbandis. Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order* içinde (İstanbul: Isis Press, 1991), s. 593-594.

Türkistan derneğinin bildirisi gibi, Türkistanlı mültecilere ait pek çok başka yayına da rastlanıyor.⁷²

1930'larda, Orta Asya'dan neredeyse hiç kimse Mekke'ye hacca gitmiyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Hicaz'a yolculuk yapan Orta Asyalı çok az sayıdaki hacının çoğu da Sovyet hükümetince görevlendirilmiş temsilcilerdi (yılda 18-20 kişi).⁷³ Örneğin, 1953'te Mekke dönüşü Kahire'ye uğrayan 18 kişilik küçük bir hacı kafilesine ilişkin şu bilgilere rastlıyoruz: Kahire'deki Sovyet elçiliği, Mısır'da bulundukları süre boyunca sadece iki defa, o da Mısır Müftüsü'yle görüşmeleri için otelden çıkmalarına izin vermişti ve bu ziyaretler sırasında bile Sovyet istihbaratı tarafından göz hapsinde tutulmuşlardı. Aslında bu hacılar Sovyet hükümetince 1943'te kurulan Özbekistan ve Kazakistan Dini Nazırlıklarının resmi temsilcileriydi. Aralarında, Sovyet yönetimi altındaki Orta Asya'nın en ünlü İslami figürlerinden biri olan, Nakşibendî şeyhi İşan Babahan bin Abd el-Macid Han'ın oğlu ve 1943-1989 arasında Orta Asya'daki Müslüman cemaatini yöneten "kızıl müftü"nün soyundan gelen Kadı Diya el-Din Babahov da bulunuyordu.⁷⁴ Bu olay, Orta Asyalı bir Nakşibendî şeyhinin yeni hac güzergâhlarını bütünüyle farklı bir şekilde izleyerek yolculuk edişini yansıtıyor.

⁷² B. Hayit, *Islam and Turkestan under Russian Rule*, s. 118, 174-175.

⁷³ "Sovyet Hacıları Mısır'da" *Tarih Dünyası*, 1:3 (Ekim 1953), s. 132-133. Ayrıca bkz. Şems el-Din Han bin Diyaddin Han bin İşan Babahan, *El-Müfti Diyal-din Han va turatu el-fikri* (y.y.: El-İttihad- el-Sufiyati, SSCB, 1986), s. 66.

⁷⁴ "Sovyet Hacıları Mısır'da" *Tarih Dünyası*, 1:3 (Ekim 1953), s. 132-133. Ayrıca bkz. Şams el-Din Han bin Diya el-Din Han bin İşan Babahan, *El-Muftı Diya el-Din Han va turathu el-fikrî* (yy: El-İttihâd el-Sûfiyâtı, USSR, 1986), p. 66.

Özbek Tekkesi ve Nebi Musa Festivali

Tatar tarihçi Kurban Alı 1897-1898'de oldukça yoğun ve yorucu bir Kudüs gezisi yapmış ve bu sırada Yakub'un babası Şeyh Raşid Buharî ile tanışmıştı.⁷⁵ Kurban Alı, seyahatnamesinde hac ibadetine, tarihine ve Kudüs'te gördüğü kutsal anıtlara, örneğin Haramüşşerif ve Kubbet-üs Sahra, el-Aksa Camii ve Süleyman Tapınağı'na (*Sardâb Suleyman*) geniş yer ayırmış. Musa'nın meşhur türbesi gibi, şehrin çevresindeki peygamber ve evliya türbelerine yaptığı ziyaretleri de anlatmış.⁷⁶ Özbek Tekkesi'nin şeyhleri onlarca yıl sonra, hem yılın en önemli Müslüman etkinliği olan hem de güçlü bir milli yönü bulunan Nebi Musa festivaliyle yakından ilgilenmektedirler. Yabancı gezginlerin festival hakkında yaptıkları tasvirlerden, törene rağbet gösterildiğini; tarikatlarının sancaklarını taşıyan ve "kılıç dansı" (*sayf va'l-turs*) yapan Sufi grupların da kafiyelede yer aldığını öğreniyoruz.

On binlerce Müslüman erkek, kadın ve çocuk Ömer Camii'nde toplanıyor ve davullar ve zillerle yapılan garip bir müzik eşliğinde Aslanlı Kapı'dan geçip Eriha'ya giden yoldan aşağıya yürüyordu. Onlara hem piyade hem de süvarilerden oluşan bir bölük eşlik ediyordu. Süvarilerin bir kısmı deveye binmişti. Kafiyelede güçlü bir dini heyecan hakimdi. Erkekler dans ediyor, diğerleri ellerini çırpıyor ve hep birden bağırıyorlardı. (...) Belden yukarısı çıplak üç derviş kılıç dansı yapıyordu. Kılıçlarla çıplak vücutlarına korkunç acı veriyormuş gibi görünüyorlardı; ara sıra birileri sırtlarına tırmanıyor, onlar da kılıçlara yaslanıyorlardı. Başından sonuna, iğrenç bir cehalete ve rezalete şahit olduk.⁷⁷

⁷⁵ Kurban Alı Halidî'nin Mekke seyahatnamesi; bkz. Kurban Ali Halidî, *Tevârîhi hamsa-yi şarkî*, s. 603.

⁷⁶ *Tavârih-i hamsa-yi şarkî*, s. 603-612.

⁷⁷ A.E. Breen, *A Diary of my Life in the Holy Land* (Rochester N.Y.: John s. Smith, 1906), s. 503.

Özbek Tekkesi'nin arşivinde Müftü Emin el-Hüseyni, Şeyh Yakub ve şehrin önde gelenleri ile birlikte, pek çok Sufi şeyhini ve sancaklar taşıyan Müslüman askerleri Kubbet-üs Sahra önünde, tören alayının başlama noktasında gösteren eski bir fotoğraf (İkinci Dünya Savaşı öncesi) bulunuyor.

Tören kafilesi baş müftü ve Kudüs Valisi gibi dini ve siyasi seçkinleri, Şeyh Yakub'un büyük hürmet gördüğü Sufi şeyhleri grubu ile birlikte Kudüs'ün saygın Müslüman ailelerini temsil eden diğer resmi delegeleri içeriyor. Tekkenin arşivinde tutulan diğer fotoğraflar Ecce Homo Kemerinin altından geçen, aralarında kılıç dansı yapan Müslümanların da

Resim 33. Nebi Musa kafilesinin Kubbet-üs Sahra'nın önünden ayrılışı. Fotoğrafta Kudüs Müftüsü, Şeyh Yakub el-Buharı, Kudüs ve civar bölgelerde yaşayan şeyhler ve dini liderler, sancak taşıyan Müslüman askerler (İkinci Dünya Savaşı öncesi, ÖZÖA).

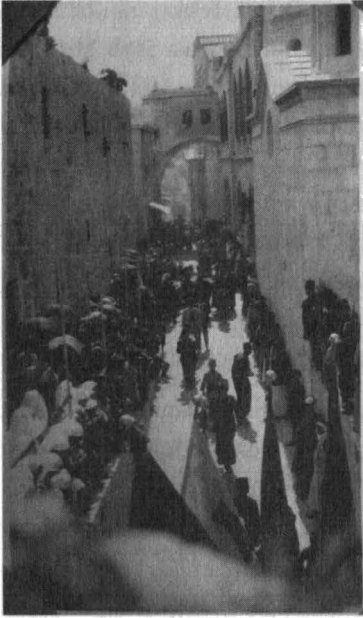
bulunduğu Nebi Musa tören alayından ve Özbek Tekkesi'nin önünden çekilmiş (Resim 33, 34, 35). Şeyh Abd el-Aziz, babası Şeyh Musa'nın da bu dansı yapanlardan olduğunu anlatıyor.⁷⁸ Nebi Musa festivaline ilişkin gözlemleri 1947'ye kadar, çeşitli kaynaklarda görmek mümkün.

Afgan Tekkesi, el-Zaviya el-Afganiya

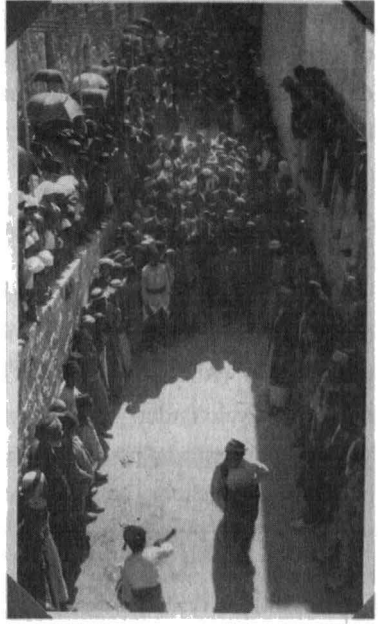
Yukarıda açıklandığı gibi, Kudüs'teki Afgan Tekkesi, yine burada bulunan Özbek Tekkesi'yle az çok ilişki içindedir. "Afgan" terimi, bugün "Peştun" (Abdalı/Durrani ve Gilzai aşiretleri) adıyla bilinen Kuzey-batı Sınır Eyaleti'nden geniş bir etnik grup için kullanılıyordu. Fakat 18. yüzyılın başında, bu bölgeden gelen pek çok farklı halk da Peştun olarak adlandırılıyor; Hindikuş'un güneyinden Beluciler, Farisiler ve Hintliler, ayrıca Maverâünnehir (*Küçük Türkistan, Turkistan-i saghir*) olarak bilinen bölgeden veya Afgan Türkistanı'ndan Türkmenler, Özbekler ve Farisler (Tacik) gibi grupların tümü için "Afgan" adı kullanılıyordu. Başlarında sırasıyla Horasan ve Kandaharlı şeyhlerin bulunduğu İstanbul ve Kudüs'teki Afgan tekkeleri de bu çeşitliliği yansıtıyordu. Bu bölgelerden gelen hacılar genellikle, Peştunların köklerinin dayandığı, bugünkü Afganistan-Pakistan sınırı üzerinde yer alan Süleyman bölgesine atıfla "Süleymanî" olarak tanınıyorlardı.

Orta Asya ve İstanbul'da Süleymanî cemaatinden hacılarla karşılaşan pek çok gezgin, bunların birden fazla dili mükemmelen konuştuklarını belirtir. Bu topluluğa mensup Şeyh Abd el-Vahab bin Yunus

⁷⁸ Bu dans hakkında bkz. Th. van Tichelen, *Land and Volk in Palestina* (Brüj: J. Houdmont- Carbonez Philip de Goede Laan, 1909), s. 37-38; Bear Tamoari, "Two Ottoman Ceremonial Banners in Jerusalem", S. Auld ve R. Hillenbrand (ed.) *Ottoman Jerusalem* içinde, 1. Cilt, s. 317-323.

Resim 34. Nebi Musa kfilesi (Özbek Tekkesi'nin yanında Çile Yolu'ndaki Ecce Homo Kemer, ÖZÖA)

Resim 35. Nebi Musa kfilesinin Kudüs'teki Aslanlı Kapı'dan geçişi (ÖZÖA)

el-Süleymanî ile tanışmış olan Burton, onu “beş dili akıcı konuşabilen, türlü badireler atlatmış ve seyahatlerine ilişkin pek çok anı biriktirmiş, bir tür kozmopolit” olarak niteliyordu.⁷⁹ 1910 yılında, Tatar kökenli Abd el-Raşid İbrahim, Hindistan'da Hicaz gemisini beklediği sırada bu Afgan topluluğundan çok kişiye rast gelmişti ve bunlardan biri olan Rahim Bakş ile Hindistan-Hicaz yolculuğu sırasında birlikte yolculuk

⁷⁹ R.F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah*, 1. Cilt, s. 130-131.

etmişti. Abd el-Raşid, Mekke'de de Belh şehrinden gelen, Nakşibendî tarikatına mensup bir başka Afgan'la karşılaşmıştı.⁸⁰ Fakat Hicaz halkı içinde, pek çokları, Süleymanîleri hilebaz ve cahil kişiler olarak görüyor ve eleştiriyordu:

Mekke'ye Afganistan'dan gelen ve kötü üne sahip pek çok kişi var. Gerçek Afgan olmalarına veya İran, Süleymanî bölgesi, Ceyhun Nehri civarı ve Belucistan topraklarına sınırdaş olan ülkede yaşayan öteki ırklardan gelmelerine bakılmaksızın, hepsi de Süleymanî adıyla anılıyor. Bir Arap, Süleymanî adını, yanına "harami" lakabını eklemekten asla anmıyor. Bu kapsamlı terim Bedeviler için kullanıldığında, bunların üstlenmekten gurur duyacakları "katil ve hırsız" anlamlarına gelirken, Süleymanîler için çok daha olumsuz manada kullanılıyor.⁸¹

Fransız Doktor Duguet 1933'te, Orta Asyalılardan ve Hintlilerden farklı olarak, herhangi bir konsolosluğun korumasına tabi olmayan bu hacılar ve benzerleri için "Farisler ve Afganlar hac ibadetinin gezginleridir." der.⁸² Aynı dönemde, bir Türk gazeteci İstanbul'da 25 Afgan hacıyla karşılaşarak şaşkına döner. Bu grup, İran, Gürcistan ve Batum üzerinden yaptıkları uzun yolculuğun ardından Karadeniz'e varıp gemiyle İstanbul'a gelmiştir ve önce İskenderiye'ye ardından Mekke'ye gitmeyi planlamaktadır. Bu gazeteci, Mirza Şems el-Din ve Hacı Akbar adlı iki kişinin ülkelerinde meşhur olduklarını belirtiyor.⁸³ Yukarıda bahsi geçen, 19. yüzyılın sonunda Afgan ve Orta Asyalı hacıların en sık kullandıkları güzergâhlardandır.⁸⁴

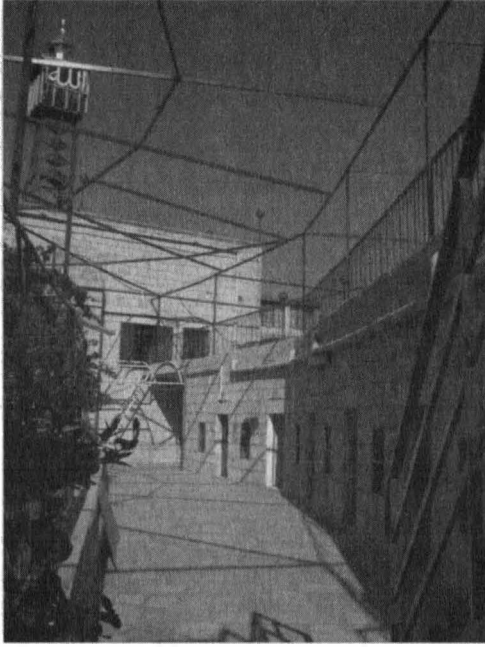
⁸⁰ *Âlem-i Islâm*, s. 156-160, 210.

⁸¹ John F. Keane (Hacı Muhammed Emin), *Six Months in the Hijaz*, s. 74.

⁸² Docteur Duguet, *Le Pèlerinage de La Mecque*, s. 23-24.

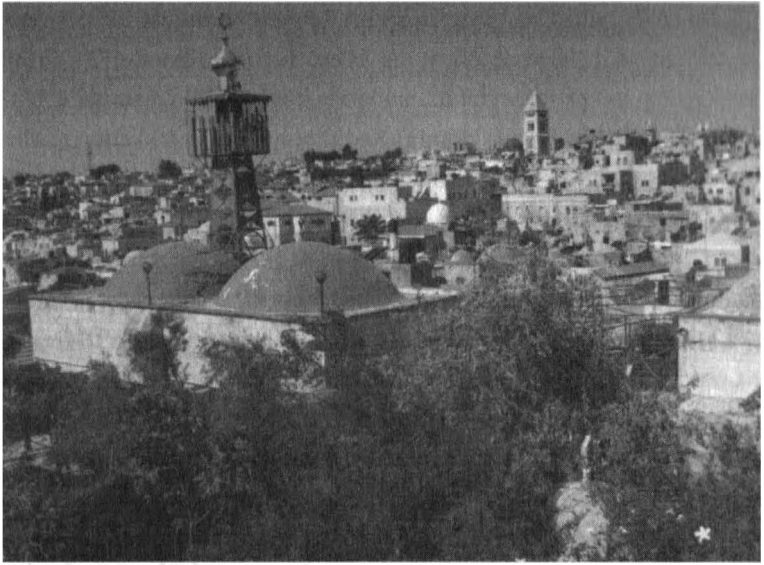
⁸³ *Yeni Gün* (İstanbul) (7 Nisan 1931), s. 4.

⁸⁴ 19. yüzyılın sonuna doğru, Buharalı Rahm el-Allah Vazih (1817-1895) benzer bir güzergâhı takip etmiş ve yolculuğunu ayrıntılı bir biçimde anlatmış: Rahmat Wâzih, *Savanih el-masalih va farasih el-mamalik* (Duşanbe: Izdatelstvo Doniş, 1986).

Resim 36. Afgan Tekkesi'nde yoksullara ayrılan hücreler ve cami (© Zarccone 2006)

Bugün Afgan Tekkesi olarak bilinen tekke 17. yüzyılın ilk yarısında, esasında Özbek Tekkesi'ne ait arsa üzerine inşa edilmişti. Mekân o dönemde Afgan hacılara veya dervişlere değil, Kadiri tarikatına bağlı Sufilere ayrılmıştı. 1633 yılı vakfiyesinde, tekkenin, tarikata adını veren Şeyh Muhyiddin Abdülkadir Geylani'ye bağlı Kadiri dervişlerinin hayrına bağışlandığı belirtiliyor. Tekkenin kuruluş (1633) kitabesinde bu Sufi veliden “pirimiz ve efendimiz, âlimlerin piri, evliyalar sultanı” olarak bahsediliyor. Vakfiyede ayrıca tekke binasının çeşitli bölümlerinde Kadiri tarikatının yoksul mensuplarına ayrılmış on bir hücre de anılıyor

Resim 37. Afgan Tekkesi (cami ve bahçe, © Zarcone 2006)

(Resim 36, 37).⁸⁵ Tekkenin doğu tarafında “Osman Bey el-Sufi el-Masrı yurtları” olarak bilinen birkaç bina, kuzeyinde ise yine Osman Bey’in bağışladığı Nakşibendî Tekkesi bulunuyordu.

Kudüs’teki Osmanlı Valisi Muhammed Paşa’nın, Sufilerin koruyucularından ve Kadirî Tekkesi’nin bağışçısı olan kızı, 1615’te Nakşibendî Tekkesi’nin kurucusu olan Osman Sufi ile evlenmiş; bu evlilik vesilesiyle iki tekkenin geleceği birbirine bağlanmıştı.⁸⁶

⁸⁵ Y. Natsheh, “el-Zaviya el-Kadiriya,” S. Auld ve R. Hillenbrand (ed.), *Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917*, s. 917-926.

⁸⁶ Tekkenin haritaları Y. Natsheh, “el-Zaviya el-Kadiriya,” s. 922-923’te mevcut. Dan Bahat, *A Selection of Ottoman Structure in the Old City of Jerusalem* (Kudüs: Open University of Israel, 1990), s. 33.

18. ve 19. yüzyıllar boyunca Kadiri Tekkesi Kadirlere hizmet verir ve tekkeye ait belgelerde Afgan dervişlerden bahsedilmez. 1731 tarihli bir kayıttan, tekkenin şeyhinin, hakkında bilgi sahibi olmadığımız Muhammed Salih bin el-Şeyh Hilmi el-Kadiri olduğunu ve tekkenin o tarihlerde hâlâ “Kadiri Tekkesi” olarak adlandırıldığını öğreniyoruz; 1776-77 tarihli başka bir belge de bu adlandırmayı doğruluyor.⁸⁷ 19. yüzyılda hazırlanan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kadiri tekkeleri listesinde buranın adı “Şeyh Yusuf Asitanesi (merkez tekkesi)” olarak geçiyor ve burada da Afgan dervişlerin varlığından söz edilmiyor.⁸⁸ Oysa tekke daha o dönemde konukseverliğiyle meşhurdur; zira hacılardan bir tanesi “Haramüşşerif'in yanında bulunan Sidi Abd el-Kadir Camii” olarak tarif edilen ve Kadiri Tekkesi olduğu hemen anlaşılan yere davet edilir.⁸⁹

Kadiri medresesinde kalan Afgan Süleymanî dervişlere her gün ekmek ve zeytinyağı verilmesini emreden vakıf kararından (1809-1810), 19. yüzyılın başında Kudüs'te Afgan dervişlerin bulunduğunu biliyoruz.⁹⁰ Meşhur Abd el-Gani el-Nabulisi tarafından daha 17. yüzyıl sonunda adı anılan bu medrese, Medrese el-Gadiriyya ile karıştırılmamalıdır.⁹¹ Nabulisi'nin (kendisi Kadiri tarikatı mensubudur) medresede ağırlanmış

⁸⁷ BVCE 15600 (Ş 1143/1731); 17537 (17 N 1190/1776-77).

⁸⁸ T. Zarcone, “Un document inédit sur les tekke kadiri de l'Empire ottoman et du monde musulman au XIXe siècle,” J.-L. Bacqué-Grammont and R. Dor (ed.), *Mélanges offerts à Louis Bazin* içinde (Paris: IFEA-L'Harmattan, 1992), s. 275-283.

⁸⁹ “On me donna pour logement la mosquée d'un saint nommé Sidi Abdelkader, situé à côté du Haram ou temple musulman,” *Voyages d'Ali Bey el Abbassi en Afrique et en Asie pendant les années 1803, 1804, 1805, 1806 et 1807* (Paris: s. Didot l'Aîné, 1814), 3. Cilt, s. 129.

⁹⁰ Bu belgenin AZÖA'da tutulan bir kopyasından.

⁹¹ Bu medreseye ilişkin daha fazla bilgi için, bkz. Arif el-Arif, *El-Mufasssal fi tarih el-Kuds* (Kudüs: el-Neşr Favzi Yusuf, Matbaat el-Kuds, 1999), 1. Cilt, s. 253.

olması, bu mekânın hem bir eğitim kurumu hem de konukevi olduğunu gösteriyor. Yine Nabulîsî'nin bahsettiği Kadirî Tekkesi'nin, aynı adı taşıyan medrese-tekkeye denk düştüğüne de şüphe yok.⁹²

Afganların büyük kısmının tekkede yalnızca 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında kaldıkları görülüyor. Bir yabancı gözlemciye göre, Özbek Tekkesi ile Kadirî Tekkesi "Afgan ve Özbek imareti" olarak işlev görüyor ve bu adla anılıyordu.⁹³ Çok sayıda Afgan'ın burada kaldığının ilk göstergesi budur. Ne yazık ki tarih düşülmemiş olan, fakat muhtemelen 19. yüzyıl sonuna ait vakıf belgesinden, tekkede kalanların çoğu Afgan dervişleri (*Afgāniyân deraviş fukaraları*) olmasına rağmen, buranın hâlâ Kadirî tarikatıyla bağlantılı bir tekke sayıldığını biliyoruz. Tekkenin şeyhinin vakıf idaresine yazdığı bir dilekçe ve dilekçe olan belgede, Afgan dervişlerin su sıkıntısı çektiğinden ve hacıların abdest almak için ve içme suyu olarak yağmur suyu kullandıklarından bahsediliyor. Şeyh dilekçede, şehir yönetiminden o güne kadar sağlamadığı su hizmetini tedarik etmesi talebinde bulunuyor. Mektup tekkede kalan tüm dervişlerin ve şeyhleri el-Hacı Muhammed Afgani Kandahari'nin imzasını taşıyor.⁹⁴ 1906-1907 tarihli bir başka belgede, Suriye'nin Hama şehrindeki Kadirî tarikatının başı Şeyh Abd el-Cabbar tarafından Sufi icazetiyle ödüllendirilen Fayd-i Resûl bin Gulam Resûl el-Afgani, tekkenin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki şeyhi olarak tanıtılıyor.⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudûs'teki hâkimiyetinin son yıl-

⁹² Nabulîsî risalesinden "al-Haqqıqa," bkz. Abdul-Karim Rafeq, "Ottoman Jerusalem in the Writings of Arab Travellers," S. Auld ve R. Hillenbrand, *Ottoman Jerusalem* içinde, 1. Cilt, s. 66-67.

⁹³ Arnon, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period," s. 20, 38, 46.

⁹⁴ BVCE 1492 (yyy)

⁹⁵ *el-Sacara el-Kadiriyya* (Şam: Matbaa el-fayha, 1906-07, bir örneği Leiden Kütüphanesi'nde mevcut, Ar 4555); bkz. F. de Jong, "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine," s. 170, dipnot 4; "Les

larında, tekkenin şeyhlerinden olan Alî Abd el-Kadir el-Başah, Osmanlı Devleti tarafından tekke için tahsis ettiği bütçeyi şahsi ihtiyacı için kullandığı ve köylülere faizle borç verdiği gerekçesiyle “şer’i mahkeme” tarafından yargılanmış. Mahkeme belgelerinden, Alî Abd el-Kadir el-Başah’ın okuma yazma bilmediği halde şeyh atandığını öğreniyoruz.⁹⁶

1919’da Özbek Tekkesi’nin başı Şeyh Raşid’in, yukarıda bahsettiğim gibi, hem Afgan hem de Özbek Tekkesi’nin hak iddia ettiği arsa yüzünden çıkan kavga sırasında Yafa Ulu Camii’nde Afganlarca öldürülmesi de Afganların tekkedeki mevcudiyetlerinin bir başka delili. Ancak şaşırtıcıdır, Frederick Jones Bliss adlı bir İngiliz gezgin 1912’de Afgan hacılar, özellikle de Afgan dervişler için Kudüs’te hiç imaret olmadığını yazıyor. Bliss, “Kudüs’te tekkeleri bulunmayan Kadiri tarikatı mensuplarından yoksul olanların, Haramüşşerifte bulunan, zikir ayinleri veya ibadetler için ayrılmış, sancak ve müzik aletlerinin saklandığı odalarda kaldıklarını” ekliyor.⁹⁷

Bu kurumun 20. yüzyılın ortalarına doğru Afgan Tekkesi adıyla anılmaya başladığı görülüyor. Y. Natsheh durumu şu sözlerle açıklıyor: “(Tekke) Kudüs’te bulunan Afgan ziyaretçilere ve hacılara konaklama hizmeti sunuyordu ve bu işlevini vakıf belgelerinde belirtilen yükümlülüklerden ziyade gelenek uyarınca sürdürüyordu.” Natsheh ayrıca tekkenin Kudüs’teki Afgan cemaatinin kimi üyeleri için sürekli barınma hizmeti verdiğini de ekliyor.⁹⁸ Özbek Tekkesi’nde kalan Afganlar

Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe,” s. 216, 239.

⁹⁶ Yitzhak Reiter, “The Administration and Supervision of Waqf Properties in 20th Century Jerusalem,” Faruk Bilici (ed.), *Le Waqf dans le monde musulman contemporain, XIXe-XXe siècles* içinde (İstanbul: Institut Français d’Etudes Anatoliennes, 1994), s. 171.

⁹⁷ Frederick Jones Bliss, *The Religions of Modern Syria and Palestine* (Edinburg: 1912), s. 255-256.

⁹⁸ Y. Natsheh, “el-Zaviya el-Kadiriya,” s. 920.

da vardı ve 1953'te bunlardan biri olan Heratlı Iskender bin Osman, Özbek Tekkesi'nin kapıcısı (*bevvab*) oldu.⁹⁹

Tekkenin son şeyhleri Gazneli Abd Allah Rahm-dil (1979) ve halen tekkenin başında bulunan, oğlu Abd el-Kerim el-Afganî'dir. 1967 ile 1996 arasında binanın dış cephesine takılan üç kitabede "Afgan Tekkesi" adı görülüyor. Abd el-Kerim el-Afganî'nin Kadirî mezhebinden ayrıldığını ve tekkeyi Alevî Sufi tarikatına bağladığını bildiren 1996 tarihli kitabe özellikle ilgi çekici. Abd el-Kerim el-Afganî tekkeyi şöyle adlandırıyor: "Afgan Tekkesi Vakfı/Alevî Sufi Tariki/Afgan Tekkesi Mescidi/sene Hicri 1043 (1633)."¹⁰⁰

Şadılî tarikatının bir alt kolu olan Aleviyye, Cezayir'den gelen ve Ahmed el-Alevî'nin (ölm. 1934) müridi olan Muhammed el-Hilali tarafından 20. yüzyılın sonunda Filistin'e sokuldu. Müritlerin oluşturdukları bazı gruplar Gazze, Yafa ve Kudüs'e gönderildi. Tarikatın Kadirî Tekkesi'ndeki toplantısını düzenleyen Abd el-Kerim el-Afgani, 1978'den beri tarikatın Kudüs'teki temsilcisi. Abd Allah Rahm-dil'in 1979'daki ölümünün ardından, pek çok Afgan, o tarihe kadar olduğu gibi, yalnızca Kadirî tarikatına mensup bir kişinin tekkeyi yönetebileceği gerekçesiyle Abd el-Kerim'in tekkenin yöneticiliğine aday gösterilmesine itiraz etti.¹⁰¹ Bugün tekkede düzenli olarak Şadılî-Alevî toplantıları yapılıyor; şeyhin tarihî evinin duvarlarında Şeyh el-Alevî'nin bir portresi ve tarikatın silsilesi görülüyor.

⁹⁹ "Derviş Kayıtları" ÖZÖA.

¹⁰⁰ Bu kitabeler hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Y. Natsheh, "el-Zaviya el-Kadiriya," s. 920. F. de Jong, "Les Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe," s. 220-221.

¹⁰¹ F. de Jong, "Les Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe," s. 220-221.

Resim 38. Hint Tekkesi'nin ana kapısı (1924 HZÖA).

Hindîler Tekkesi, el-Zaviya el-Hunûd

Eski şehrin Herod Kapısı (*Bab es-Sahira*) yakınındaki Hint Tekkesi, sözlü geleneğe göre, Çiştî tarikatının meşhur üstad-ı azamı Hintli Sufi Baba Farid Şakarganj tarafından 13. yüzyılda kurulmuş (Resim 38).¹⁰² Fakat bu iddiayı destekleyen ne bir belge ne de Baba Farid'in biyografisinde Kudüs'e veya Mekke'ye gittiğine dair bir iz var. Menkıbelere göre, Hintli veli, hiçbir zaman Bağdat'ın batısına geçmemiş.¹⁰³ Oysa sözlü

¹⁰² Taysir Jabbara, *el-Muslimûn el-hunûd fî kadiyyat filistîn* (Ramallah: Dar el-Şuruk, 1998), s. 57.

¹⁰³ Bkz. Halik Ahmad Nizami, *The Life and Time of Shaikh Farid-ud-Din Ganj-i*

geleneye göre, bir caminin yanında bulunan iki küçük oda, Kudüs ziyaretini sırasında Baba Farid'e sunulmuş ve onun şehirden ayrılmasının ardından hem odalar hem de cami Kutsal Şehri ziyaret eden Hintli hacılar için hac mekânına dönüştürülmüş. Bu mekân o zamandan itibaren "Faridah Tekkesi" olarak anılmış, bugün ise "Hindîler Tekkesi" adıyla biliniyor (Resim 39, 40).¹⁰⁴

Aslında Kudüs'teki bir Hint Tekkesi'nin bahsi ilk kez, Mucir el-Din'in 15. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı "Kudüs ve Hebron Tarihi"nde (*El-Üns el-celil fi tarih el-Kuds va el-Halil*) geçiyor. Mucir el-Din el-Aksa Camii'nin Aslanlı Kapısı'nın (*Bâb al-Asbât*) dışında yer alan bir Hint Tekkesi'nden bahsediyor ki bu tarif bugün Herod Kapısı'nda (*Bab es-Sahira*) bulunan Hint Tekkesi'ne uyuyor. Fakat Mucir el-Din ne yazık ki bu yer hakkında çok az bilgi vermiş:

"Hindîler Tekkesi, Bâb al-Asbât'ın dışında. Eski bir yer. Hint cemaatinin ocağı olmadan ve onların adıyla anılmaya başlamadan önce, ilk döneminde Rifâî fakirlerine aitmiş."¹⁰⁵

Bu kayıтта Baba Farid'in efsanevi Kudüs ziyaretinden söz edilmiyor. Verilen bilginin şaşırtıcı yönü, bu Hint Tekkesi'nin, Rifâî tarikatına bağlı dervişlerin (*fakir*) yurdu olarak bilinmesi. Bu Hintli fakirlerin gerçekten Rifâî olup olmadıklarını belirlemek çok kolay değil, fakat gezgin Hintli dervişlerin özellikle Kalenderlerin ayinleri ile Arap gezgin İbn-i

Shakar (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1987), s. 29.

¹⁰⁴ T. Jabbara, *el-Muslimûn el-hunûd fi hadiyyat filistîn*, s. 57; "History of the Indian Hospice" (Kudüs: Hindî Tekkesi, [2004], yayımlanmamış fotokopi).

¹⁰⁵ "La Zâvieh des Indiens (el-Honoud)—en dehors de la Porte des Tribus. Elle est ancienne. Affectée d'abord aux faqîrs Réfâîtes elle devint ensuite la résidence de la Communauté des Indiens et fut connue sous leur nom," *Histoire de Jérusalem et d'Hebron. Fragments de la chronique de Moudjir-ed-dyn*, s. 167.

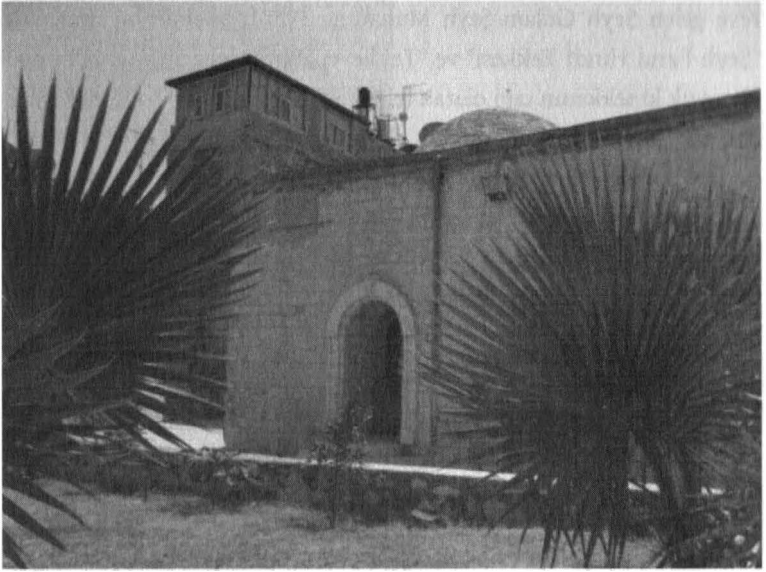
Resim 39. Hint Tekkesi'nin kapısı üzerinde yer alan "Tekke el-Hindiyye" kitabesi (© Zarcone 2009).

Battuta'nın gösterdiği gibi Arap Rifaflerin (veya Ahmedîlerin) ayinleri arasında benzerlik bulunmasından yola çıkarak Mücir el-Din'in yanlış olduğu çıkarsamasında bulunabiliriz.¹⁰⁶

Tekkenin kuruluşunu bildiren kitabede, adı "Zaviya el-Hunûd" olarak yazılmış (Hintlilerin Tekkesi: Arapçada "Hind" in (Hintli) çoğul hali Hunûd'dur), fakat üst kısmı ne yazık ki bozulmuş ve tarih okunmuyor. Fakat kitabenin 18., en erken 17. yüzyıla ait olduğu anlaşılıyor.¹⁰⁷ Baş-

¹⁰⁶ Ibn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta* (Cambridge: Hakluyt Society, 1962) 2. Cilt, s. 274-275.

¹⁰⁷ HZÖA'da tutuluyor.

Resim 40. Hint Tekkesi'nin iç avlusu (© Zarccone 2006).

ka belgelerde yer alan kanıtlardan, 1712'de "Bab es-Sahira" civarındaki bir tekkenin Hintli gezginleri ağırladığını biliyoruz; burası tam olarak bugünkü Hint Tekkesi'nin bulunduğu yere denk geliyor.

Kayıtlarda ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bu Hintlilere resmi yardımında (sürre) bulunduğu bilgisi yer alıyor.¹⁰⁸ 1799'a gelindiğinde tekkenin (Farsçada tekke için kullanılan *hanegâh* sözcüğüyle niteleniyor), hakkında bilgi sahibi olmadığımız Şeyh Şahbaz Hindî tarafından yönetildiği ve onun adıyla anıldığı anlaşılıyor. 1834'te tekkenin başı, Multanlı (Hindistan'daki Sind Eyaleti) Şeyh Hasan Multanî'nin ardından bu gö-

¹⁰⁸ BVCE 23034 (R. 1124/1712).

reve gelen Şeyh Gulam Şeyh Muhammed'dir.¹⁰⁹ Tekke bu dönemde "Şeyh Farid Hindî Tekkesi" ve "Tekke-yi Hindî" adlarıyla da bilinir.¹¹⁰ Ne yazık ki tekkenin tam olarak hangi tarikat silsilesine bağlı olduğuna dair bir işaret veya ifade mevcut değil; fakat 1849'da tekkeden "Kalendarlere mahsus Hint yurdu" (Hindî Kalenderhanesi) olarak bahsediyor ve başında, hakkında bilgi sahibi olmadığımız Şeyh Abd Allah Efendi'nin bulunduğu belirtiliyor.¹¹¹ 19. yüzyılın sonunda, şehrin diğer tekke-leriyle birlikte, Hindîler Tekkesi de genellikle bir "Hint İmareti" olarak bilinmeye başlıyor ve daha yukarıda da görüldüğü gibi, sık sık Afgan ve Özbek tekkeleriyle karşılaştırılıyor.¹¹²

James Finn'in Britanya'nın Kudüs ve Filistin Konsolosu olduğu 1853-1856 yılları arasındaki dönemle ilgili olarak tekke hakkında daha fazla bilgiye sahibiz; zira tekkede veya Kudüs'te yaşayan Hintli dervişlerin pek çoğu, Britanya tabiiyetinde bulunduklarından Konsolosluk'un otoritesine bağlılar. Finn, yoksul Hintli dervişlerin kendisinden yardım istediğini yazıyor. Bu dervişlerden biri hakkındaki ifadeleri şöyle:

Sonrasında Seyid Meer Ali adında paçavralar içinde (Britanya vatandaşı) bir derviş, ziyaretiyle beni şereflendirdi. Bu kişi pek çok Doğu dilini konuşabiliyordu ve Farsça kaleme aldığı bir dilekçe sundu. Burada kendisini "Majestelerinin ayağının tozu" olarak tanımlıyordu. Bu ifade bu tür dilenciler arasında yaygındır ve Sadi aynı sözleri, *Gülistan*'ındaki dervişlere söyletmiştir. Biz Arapça sohbet ettik (Resim 41).¹¹³

Finn Hint Tekkesi (*tekiyeh*) ve sakinleri hakkında da şunları yazmış:

Sık sık Hintli sivil ve askerî memurlara eşlik ettim (pek çoğu Kudüs'ten

¹⁰⁹ BVCE 23034 (I 124/1712); 20962 (C 1214/1799).

¹¹⁰ BVCE 23698 (S 1250/1834).

¹¹¹ BVCE 23948 (Z 1265/1849).

¹¹² A. Arnon, "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period," s. 20.

¹¹³ J. Finn, *Stirring Times*, 1. Cilt, s. 457-458.

Resim 41. Muhtemelen hepsi Hindistan'dan gelen "dilenci dervişler" (19. yüzyıl ortaları, George Williams, *The Holy Land, Historical, Topographical, and Antiquarian Notices of Jerusalem* içinde, 1. Cilt, s. 405).

geçiyordu) ve Majestelerinin Hintli tebaasının konukseverliğini yakından gördüm; nargile, kahve ve şerbetlerini tattım. Farsça veya Hintçe konuşan konuklar asma çardağının gölgesinde rahatça oturup Haram-müşşerif'teki mabedleri seyrediyorlar. Burada kalanların büyük kısmı Pencaplı Müslümanlar; fakat aralarında Bengal'liler de var. Konuklardan biri, Hint Dergâhı sakinleri arasında bir Rajput (prens) olduğunu keşfetmiş ve tavırlarından hiç de hazzetmemiş."¹¹⁴

Hindliler Tekkesi'nin 20. yüzyılın ilk yirmi-otuz yıllarında son Sufi şeyhi Abd el-Rahman Riyazi el-Din Babür bin Riyazi el-Hind bin Nazir el-Din (ölm. 1881-1966, İstanbul) adında bir Kadiri şeyhiydi (Resim 42).

İlginç bir kişi olan Abd el-Rahman Hindistan'da Britanyalılara karşı savaşmış, bu nedenle sürgün edilmişti. Bağdat'a gidip ünlü Numani-

¹¹⁴ J. Finn, *Stirring Times*, 1. Cilt, s. 457.

Resim 42. Şeyh Abd al-Rahman Riyazi el-Din (ölm. 1966, Revnakoglu Arşivi, İstanbul).Arşivi).

ye Medresesi'nde, ardından Mısır'da el-Ezher'de eğitim aldıktan sonra Kudüs'e geldi ve Hint Tekkesi'nin başına geçti.¹¹⁵ Bu zatın Hindîler Tekkesi'nin yöneticisi olduğu, hakkında bilgi sahibi olmadığımız Abd el-Celil el-Afgani el-Kadirî el-Hanefî el-Nakşibendî tarafından Nisan 1912'de kendisine verilen icazetnamede de belirtiliyor; bu icazetname Abd el-Rahman'a Kadirî tarikatının tam üyeliğini ve ayrıcalıklarını sunuyordu.¹¹⁶ İcazetnamede el-Seyyid Mustafa Hasan Salim el-Deccani

¹¹⁵ Cemaleddin Server Revnakoglu, "Hindîler Tekkesi," B/66; Zafer Hasan Aybek, "Hindîler Tekkesi," *Tarih Mecmuası* 7 (Temmuz 1977), s. 96

¹¹⁶ Halidî Kütüphanesi'nde (Kudüs) saklanmış olması gerektiği halde, orada

ve el-Hacı Abd el-Hamid Afganî adlarındaki iki başka Sufinin de imzaları bulunuyor. Şeyh Abd el-Rahman'ın adı adres formunda küçük değişikliklerle geçiyor: Abd el-Rahman ibn Riyad bin Nuddar el-Dihlavî el-Hindî. İcazetnamede adları bulunan Afgan dervişlerinin Kadirî Tekkesi'nin cemaatinden mi, yoksa Kutsal Şehrin tekkelerinden birinde geçici bir süreyle kalan Sufi hacılardan mı olduklarını tespit edemiyoruz. İcazetnameden öğrendiğimiz, bu Afgan Sufilerin bağlı bulundukları Kadirî kolunun, Abdülkadir Geylânî soyundan gelen biri tarafından 14. yüzyılda kurulan, Suriye'nin Hama şehrindeki Beyt-ül Geylânî adlı eski ve güçlü bir Kadirî Tekkesi'yle bağlantılı olduğu. Silsiledeki son halka, Hüseyin Efendi Salim el-Deccanî el-Haneft el-Halvetî el-Kadirî'nin (*müftü el-sedat el-hanefiye* olarak takdim ediliyor) müritlerinden olan, hakkında bilgiye sahip olmadığımız Şeyh Abd el-Kadir Ebu Riba el-Deccanî.¹¹⁷ Bu kol, Hz. Davud türbesinin geleneksel yöneticisi olan ve Nebi Musa kafilesinde onun sancağını taşıyan Deccani ailesine bağlıydı. Başka kaynaklardan, Beyt-ül Geylânî'nin Hindistan'la pek çok koldan ilişkili olduğunu ve Kadirî öğretisini çok sayıda Hintli ve Afgan dervişe aktardığını da biliyoruz. Şeyh Abd el-Rahman hem Afgan Kadirîlerin hem de Beyt ül-Geylânî'nin, Deccani ailesinin gözetimi altındaki Kudüs kolunun müridiydi. Ayrıca, Abd el-Rahman'ın piri olan Abd el-Celil Culnur'un, Nakşibendîyenin Müceddidî koluna bağlı pek çok Hintli ve Afgan Sufi gibi hem Kadirî hem de Nakşibendî olması da ilginçtir.

Şeyh Abd el-Rahman Kudüs'teki Türk ordusunu desteklemiş ve Os-

bulamadığım bu diplomanın bir kopyasını temin eden Prof Donald S. Little'a teşekkür etmek istiyorum. Bu belgenin tarifi için bkz. Donald S. Little ve A. Üner Turgay, "Documents from the Ottoman Period in the Khālidī Library in Jerusalem," *Die Welt des Islams* XX, 1-2 (1980), s. 60.

¹¹⁷ Bkz. Z. Khenchelaoui ve T. Zarcone "La Famille Jilānī de Hama-Syrie (Bayt al-Jilānī)."

Resim 43. Şeyh Nazır Hasan Ansârî (ölm. 1951, Ürdün Kralı Abd Allah ile birlikte, HZÖA).

manlıların Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra, İngilizlerin şehri işgal edeceğinden korkup 1918'de Türk birlikleriyle şehri terk ederek İstanbul'a yerleşmişti. Fakat 1918-1923 arasında İstanbul'u ellerinde tutan İngilizler tarafından yakalanıp hapse atıldı. Salıverildikten sonra Horhor'daki Hindîler Tekkesi'nin son şeyhi olarak atandı. On- dan önceki şeyh Hacı Mehmed (İstanbul'daki Afgan Tekkesi'nin önceki şeyhi) savaş sırasında askere alınmıştı. Abd el-Rahman, Sufi tekkelerin 1925'te Kemalist rejim tarafından kapatılmasına dek bu tekkenin başın- da kaldı; sonrasında karargâhların çeviri bürolarında çalıştı.

1966'da kendisiyle tanışmış olan Server Revnakoglu, şeyhin bir din alimi (*hakiki fazıl*) ve gerçek bir tasavvuf ehli (*ehl-i hal*, *ehl-i kemal*) oldu- ğunu belirtir.¹¹⁸

¹¹⁸ C.S. Revnakoglu, "Hindîler Tekkesi"; Z.H. Aybek, "Hindîler Tekkesi," s. 96.

Şeyh Abd el-Rahman'ın 1918'deki kaçıının ardından Kudüs'teki Hindî Tekkesi Sufi kimliğini yitirdi ve hacıların ve konukların kaldığı basit bir konukevi olarak kullanılmaya başladı. 1922'de Kudüs'teki ibadet türlerini ve ibadethaneleri denetlemek üzere İslam Yüksek Konseyi kuruldu. Tekkenin başına geçmesi için çağırılan Şeyh Nazır Hasan Ensari (1885-1951) Saharanpur'da yaşayan bir Hintliydi, fakat Sufi değildi (Resim 43). Nazır Hasan'dan sonra görevi devralan oğlu Muhammed Munir Ensari 2009 itibarıyla halen imaretin başında.¹¹⁹ 20. yüzyılın ortalarından beri Hint hükümetlerinden mali yardım alan tekke, hacılara ve ziyaretçilere hizmet sunan bir konukevi olmasının yanında "Hint Kültür Merkezi" işlevi de görüyor.¹²⁰

Bu tekkenin tarihi için bkz. T. Zarcone, "Histoire et Croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul," s. 172-171.

¹¹⁹ Muhammed Münir Ensari ve oğlu Nazır Ensari Şeyh Abd el-Aziz tarafından sözlü olarak ifade edildi (Kudüs, Nisan 2002 ve Mayıs 2006); ayrıca bkz. T. Jabbara, *el-Muslimûn el-hunûd fî kadiyyat filistîn*, s. 57-59 ve "History of the Indian Hospice."

¹²⁰ T. Jabbara, *el-Muslimûn el-hunûd fî kadiyyat filistîn*, s. 59.

SONUÇ

Vardığım sonuçları birkaç paragrafta özetleyebilirim. İlki ve en önemlisi; ilk Vehhabî devletinin temellerinin atıldığı yıllardan sonra, 19. yüzyılın başından beri ve özellikle 1924'ten sonra başa geçen üçüncü Vehhabî devletiyle birlikte, Kudûs hac tarihi içinde yeni bir rol kazandı ve türbe ziyaretlerinin ve Sufi tekkelerinin yasaklanmadığı tek şehir haline geldi. Vehhabîlerin, Hicaz'da özellikle kubbeli türbeleri yıktıkları; pek çok tekkeyi kapattıkları (bunların Şeyhleri kaçtı); şarkı söylemeyi, müziği, her türlü tasviri ve Sufi törenlerini yasakladıkları biliniyor. 1924'te Mekke'deki Ebu Cabal Kubeys'te bulunan, pınarıyla tanınan Endonezya Nakşibendî Tekkesi Nakşibendî-Halidî yıkıldı ve Şeyh kaçmak zorunda bırakıldı. Sufizm yine de çok az da olsa bazı yerlerde gizli bir biçimde varlığını sürdürdü. Ertesi yıl, iki Hintli hacı Hacıya'nın türbesinde dua ettikleri için, cezası beş dolarlık kefalet olduğu halde, ölüm cezasına çarptırıldı.¹ Buna karşılık, Kudûs'te ve çevresinde, peygamberlerin ve sahabelerinin türbelerindeki ibadetler ve Sufilerin törenleri kesintiye uğramadan sürdü. Nebi Musa türbesine yapılan anma yürüyüşü İkinci Dünya Savaşı sonrasında politik nedenlerle durdurulsa da, 1998'den beri çok etkin biçimde düzenleniyor.² Ayrıca, Hicaz'daki tarikatların zayıflaması neticesinde, Kudûs'un, Sufizm açısından koruyucu rolü pratik olarak değilse de sembolik olarak güçlendi.

¹ Mark J.R. Sedgwick, "Saudis Sufis: Compromise in the Hijaz, 1925-40," *Die Welt des Islams* 37:3 (1997), s. 360-364.

² E.A. Boltanski, "Le Mawsim de Nabî Mûsâ: processions, espace en miettes et mémoire blessée. Territoires palestiniens (1998-2000)," s. 59-80.

Bu arada 1925'te, Vehhabîlerin Mekke'yi almalarından bir yıl sonra Kemalist hükümet tüm tekkeleri kapattı ve türbelerde ibadeti yasakladı. Bunun neticesinde, İstanbul'daki ve Türkiye'nin geri kalanındaki tüm Özbek, Afgan ve Hint tekkeleri kapatıldı ve inanç merkezi kimlikleri ellerinden alındı. Yine de bazıları Rusya'dan gelen hacılar ve mülteciler için ikametgâh olarak kullanıldı. Ayrıca Vehhabîlerin başa geçmesi İstanbul, Mekke ve Kudüs'ü birbirine bağlayan Sufi merkezlerinin oluşturduğu gayri resmi ağa bir son verdi. Aynı dönemde, Mekke'ye giden hacıların sayısı, Sovyetler Birliği'nin 1920'de sınırlarını kapatmasının ardından azalmaya başladı. Özbek Tekkesi'nin Derviş Sicili ve Ziyaretçi Defteri "geleneksel hac" denebilecek etkinliğin son bilgilerini içeriyor. Kayda geçen bu hac yolculuğu, Asya ve Anadolu üzerinden Hicaz'a kervanlar veya trenlerle yapılan ve hacı/Sufi ikametgâhlarında verilen molalarla sık sık kesilen, uzun ve yorucu bir yolculuğu işaret ediyor. 1940 sonrasındaki kayıtlarda yer alan pek çok hacı ülkesine dönemedi ve sürgünde kaldı. Şeyh Yakub el-Buharî'nin 1956'daki ölümüyle Orta Asyalıların Kudüs'e yaptıkları haccın ve özellikle Sufi kardeşliğinin tarihinde yeni bir sayfa açıldı: mevtu âlim, mevtu âlem...

1911-1915 / 1924-1928 / 1938-1959 YILLARINDA ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Kaynak: “Defter Sicil el-derviş aladina dahalu fil Takiyat el-Nakşibendîye bil Kuds” (Kudûs'teki Nakşibendî Tekkesi'ni ziyaret etmiş olan dervişlerin kaydı), ÖZÖA.

Notlar

Özbek Tekkesi'nde birkaç kez kalan hacılar için ilk tarih ilk gelişi, ikincisi ise son ziyareti gösteriyor. Hacıların büyük kısmının taşıdığı “Hacı” unvanına, o kişinin adıyla bağlantılı olduğu veya kişinin adı olduğu durumlar hariç, buradaki listede yer verilmedi.

Özellikle tekkeyi ikinci kez ziyaret edenler ve söyledikleri yaşları ilk ziyaretlerinin yıllarıyla uyuşmayan kişilerin yaşları konusunda bir karışıklık var.

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

ADI	BABAADI	DOĞUM YERİ	UYRUĞU	YAŞI	TARİH
Abd Akhun	Sirk	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli (Hitaî)	25	1912-13
Abd al-Cabr		Kaşgar			1946-47
Abd al-Can	Kabil	Namangan Tuş	Türk	50	1949-50
Abd Allah Kul	Usta Murad	Buhara		29	1911-12
Abd Bey	Mustafa	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		49	1914-15
Abd Bey	Kerim Bey	Semer kant	Afgan	46	1937-39
Abd el-Alim Sıddıki		Hind			1946-47
Abd el-Azim	Abd el-Hamid	Buhara Şirvat	İraklı	11/13	1925-27
Abd el-Azim	Molla Abd el-Nazar	Buhara Karatakin	Filistinli	66	1938-39
Abd el-Azim	Molla Akhun	Andican (Fergana Vadisi)	İraklı	40/46	1924-27
Abd el-Aziz	İslam	Margilan (Fergana Vadisi) Altın-Arık	Afgan / Suudi	40/46	1941/1947-48
Abd el-Aziz	Muhammed Gazi	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	29	1937-39
Abd el-Aziz	Molla Muhammed Sabir	Buhara		59	1914-15
Abd el-Aziz	Selim	Andican (Fergana Vadisi)	Suudi	40	1933-34
Abd el-Baki	Alim Bak	Buhara		67	1914-15
Abd el-Baki	Zakir Can	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	35/41	1941/1945-46
Abd el-Baki	Muhammed	Kusar (Azerbaycan)		44	1942

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Abd el-Bazım	Muhammed Abdurrahim	Oş Aravan		27/37	1937-38
Abd el-Cabbar	Abd el-Rahman	Margilan	Çinli	32/33	1925-27
Abd el-Cabbar	Abd el-Rahman	Margilan	Çinli / Rus /Filistinli	56	1955-56
Abd el-Cabbar	Hoca Nazar	Kiva			1955-56
Abd el-Cabbar	Molla Mevla Nazar	Margilan		22	1914-15
Abd el-Cabbar	Şah Ali	Türkistan		71	1914-15
Abd el-Cabbar	Tursun Muhammed	Semerkant	Hintli	36	1926-27
Abd el-Ehad		Muhammed Emin	Buhara	İmam Kazi Han	35
Abd el-Ehad	Molla Şems el-Din	Margilan	(Fergana Vadisi)	30	1914-15
Abd el-Fettah	Aşur	Margilan (Fergana Vadisi)		18	1925
Abd el-Gaffar	Molla Mir Fadil	Hucand (Tacikistan)/ Buhara	İraklı	64	1926-27
Abd el-Gaffar Hoca	Osman	Margilan (Fergana Vadisi) Şaban		10	1924-25
Abd el-Gaffur	Abd el-Settar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		45	1912-13
Abd el-Gaffur	Baki Akhun	Kaşgar		46	1912-13
Abd el-Gaffur	Hüseyin		Kaşgar		35
Abd el-Gaffur	Muhammed Sadık	Namangan	İraklı / Çinli	31/37	1924-27
Abd el-Gaffur	Mir Kurban	Hucand (Tacikistan)	Çinli	28/30	1937-39

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Abd el-Gaffur	Nasir Can	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	52/53	1943-45
Abd el-Gani	Abd el-Gaffur	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	37	1941
Abd el-Hafız	Molla Abd el-Nazar	Buhara Karatakin	Filistinli / Rus / Afgan	59/64	1938-40
Abd el-Hafız, Kari	Muhammed Ali	Namangan			1955-56
Abd el-Hak, Kari	Abd el-Kerim	Oş Aravan	Suudi	40	1945-46
Abd el-Hak, Kari	Abd el-Samed	Kaşgar			1949-50
Abd el-Hak, Kari	Muhammed	Andican (Fergana Vadisi)	Iraklı	83	1953-54
Abd el-Hakim	Osman Can	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		40	1925
Abd el-Halim	Abd el-Baki	Kusar (Azerbaycan)		31/33	1945-46
Abd el-Hamid	Emin	Kaşgar	Çinli	64	1944-45
Abd el-Hamid	Muhammed Eyüp	Buhara Şirvat	Iraklı	45/47	1925-27
Abd el-Hamid Mahdum	Ahmad Ali Mahdum	Andican			1953-54
Abd el-İslam	Muhammed	Kabil	Buhara	30	1911-12
Abd el-Kadir	Ata Bey	Namangan		49	1912-13
Abd el-Kadir	Han Muhammed	Şahrhan		42	1914-15
Abd el-Kadir	Maksud	Kaşgar		22	1911-12
Abd el-Kadir	Muhammed Fadıl	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		25	1914-15

Abd el-Kadir	Molla Hasan Bey	Hucand (Tacikistan)		32	1914-15
Abd el-Kadir	Kari Said	Buhara	Emir	37	1911-12
Abd el-Kadir	Kasım	Kaşgar		26	1912-13
Abd el-Kadir	Rüstern	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Rus	29	1914-15
Abd el-Kadir	Sad el-Din	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		35	1914-15
Abd el-Kadir	Sadık	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		25	1925
Abd el-Kadir	Şems el-Din	Kaşgar		24	1924
Abd el-Kadir	Usta Muhammed Muy	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	35	1914-15
Abd el-Kadir İbrahim Türkistanî	İbrahim Türkistanî	Mekke	Suudi	50	1957
Abd el-Latif		Buhara Karatakin			
Abd el-Latif	Abd el-Raşid	Margilan (Fergana Vadisi)	Osmanlı	57/59	1924-27
Abd el-Latif	Abd el-Raşid	Margilan (Fergana Vadisi)	Türk	69/71	1925
Abd el-Latif	Abd el-Raşid	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Türk	80/82	1925
Abd el-Latif	Muhammed el-Kazi	Irak			1955-56
Abd el-Macid Bik	Mirza Bik	Taşkent		54	1911-12
Abd al-Mahmud	Abd el-Baki	Buhara		19	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Abd el-Makdur	Tahir	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		44	1955-56
Abd el-Menat	Hus Muham-med	Türkistan		32	1914-15
Abd el-Mümin	(?)	Kaşgar		39	1911-12
Abd el-Mümin	Muhammed	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	32	1943
Abd el-Mümin	Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi) Beysun		37	1937-38
Abd el-Mümin	Muhammed Kul	Buhara Beysun	Afgan	32	1926-27
Abd el-Mümin	Molla Şakir Akhun	Margilan (Fergana Vadisi)	Çinli	68/72	1944-47
Abd el-Mümin Can	Zakir Can	Margilan (Fergana Vadisi)		41	1954-55
Abd el-Resul	Abd el-Raşid	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		52	1914-15
Abd el-Resul	Akuşkur Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		25	1914-15
Abd el-Resul	Sıddık	Hucand (Tacikis-tan)		78 (397)	1925
Abd el-Rezzak	Abd el-Cabbar	Semerkant	Afgan	41/42	1933-34
Abd el-Rezzak	Halil Bey	Margilan (Fergana Vadisi) Altın-Arık	Türk	55/64	1933-36
Abd el-Rezzak	Molla Ata Bey	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		33	1912-13
Abd el-Samed	Abd Allah	Oş Tarban	Çinli	27/34	1940/1947-48

Abd el-Samed	Devletyar Sufi	Andican (Fergana Vadisi)		38	1912-13
Abd el-Samed	Mirza Rahm el-Allah	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Isfara	İraklı / Su-udi	15/38	1925-1941
Abd el-Sami	Molla Abd el-Minan	Oş Aravan		40	1937-39
Abd el-Settar	Abd el-Kerim	Margilan (Fergana Vadisi)		24	1911-12
Abd el-Vahab	Abd el-Rahman	Taşkent		30	1914-15
Abd el-Vahab	Muhammed Salih	Margilan (Fergana Vadisi) / Andican (Fergana Vadisi)	Hintli	52/53	1925-27
Abd el-Vahab	Taş Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi) Şaban	Afgan / Su-udi	59/60	1937-38
Abd el-Vahid	Abd el-Celil	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	42	1914-15
Abd el-Vahid	Molla Muhammed Akhun	Oş	Rus	50	1912-13
Abd el-Veli	Sab Nazar	Taşkent		22	1914-15
Abid	Muhammed Mahmud Buharî Işan	Kaşgar	Suudi	45	1957
Abid b. Maksud	Molla Fahr el-Din	Namangan	Hintli	55	1925
Adil	Akhun Madhun	Kaşgar	Çinli (Hitai)	38	1911-12
Adil	Muhammed Emin	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		31	1914-15
Adilcan	Abd Allah	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	30	1938-40

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Adina Murad	Ay Muham-med	Karshi (Özbekis-tan)		33	1925
Ahmed	Abd el-Halik Muhammed	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli	31	1940
Ahmed	Abd Allah	Kaşgar		25/26	1925-27
Ahmed	Abd Allah	Kaşgar		20	1941
Ahmed	Abd Allah	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		30	1911-12
Ahmed	Abd Allah	Taşkent	Rus	23	1924
Ahmed	Abd Allah	Kusar (Azerbay-can)	Rus	30	1951-53
Ahmed	Ahmed	Kusar (Azerbay-can)		39	1944-45
Ahmed	Ekrem	Hucand (Tacikis-tan)	Suudi	26	1937-38
Ahmed	Ali	Uzbek	Osmanlı / Iraklı	23	1924
Ahmed	Ata Can	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	48	1912-13
Ahmed	Hakim	Semer kant	Rus	68	1924
Ahmed	İbrahim	Kaşgar		92	1912-13
Ahmed	İrkaşi	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	39/47	1934-35/ 1938-39
Ahmed	Muhammed	Kaşgar	Çinli (Hitai)	22	1912-13
Ahmed	Muhammed	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		21	1914-15
Ahmed	Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi)	Hintli	14	1925-27
Ahmed	Muhammed	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli	30/32	1940

Ahmed	Muhammed Said	Kaşgar Aksu	Çinli	32	1924
Ahmed	Muhammed Tavzat	Kaşgar		32	1911-12
Ahmed	Molla Emin	Margilan (Fergana Vadisi)		47/48	1938-39
Ahmed	Molla İshak	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	29/30	1924-25
Ahmed	Molla Tayib	Gulca (Yining)		40	1914-15
Ahmed	Kadir	Kaşgar		18	1924
Ahmed	Kasım	Aksu (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		30	1925
Ahmed	Rahm el-Allah	Kaşgar		36/37	1925-27
Ahmed	Yoldaş	Margilan (Fergana Vadisi)	Suudi	67	1945-47
Ahmed (Ahmed Kul)	Molla İshak	Margilan (Fergana Vadisi)		43/49	1936-39
Ahmed Akhun	Abd el-Kadir	Kaşgar		18	1924
Ahmed Akhun	Muhammed el-Baki	Kaşgar	Çinli (Hitai)	50	1912-13
Ahmed Ali	Molla Ömer Rak	Namangan	Rus	46	1924
Ahmed Ali	Yoldaş Bey	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	50	1925
Ahmed Can	Sayr Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		35	1911-12
Ahmed Can	Muhammed Sadık	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	50/69	1933-34/ 1949-50
Ahmed Can	Muhammed Sıddık	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	38	1926-27

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Ahmed Can	Usta Artık	Margilan (Fergana Vadisi)		22	1914-15
Ahmed Efendi		İstanbul			1953-54
Ali Can	Muhiddin	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	29/32	1936-37/1939-40
Ali Muhammed	Abd el-Kahhar	Andican (Fergana Vadisi) Hakann	Afgan	60	1940
Alim Can	Nur Muhammed	Hucand	Afgan	38	1938-40
Alim Can	Muhammed Hasib	Oş	Türk	40	1952-53
Allah	Muhammed Rahim	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		34	1942
Arab	Sefer Bey	Buhara	İrakilı	41	1926-27
Arif	İzzat	Kazan	Rus	19	1914-15
Arif	Mirza Bey	Semerkant		35/36	1911-13
Arif	Kulak Bey	Buhara		36	1914-15
Arif	Mahsum	Namangan			1951-52
Arif Can	Muhammed Zahid	Margilan (Fergana Vadisi)		29	1914-15
Artık Bey	Turdi Hoca	Andican (Fergana Vadisi)		65	1912-13
Artık Muhammed	İskender	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		64	1912-13
Arz Muhammed		Kiva (Özbekistan) Çibay		52	1945-46
Asım	Kasım	Andican (Fergana Vadisi)	Türk	59/60	1949-50
Aşrak (?)	Kerim Bey	Andican (Fergana Vadisi)		73	1912-13

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Aşur	Abd el-Vahid	Kusar (Azerbaycan)		37	1944-45
Aşur	Ahmed Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitaf)	17	1912-13
Aşur	İsmail	Kaşgar		65	1911-12
Aşur	Karam Bey	Kaşgar		35	1911-12
Aşur	Kara Kul		Margilan (Fergana Vadisi)		48
Aşur	Kul Muhammed	Andican (Fergana Vadisi)		34	1914-15
Aşur	Sad Allah	Buhara		60	1914-15
Aşur	Turdi Akhun	Kusar (Azerbaycan)		25	1912-13
Aşur Abd Allah	Abd el-Vahid	Kaşgar	Çinli	24/25	1941-42
Aşur Ali	Abd el-Rezzak	Margilan (Fergana Vadisi)		30	1914-15
Ata Can	Muhammed Kerim	Kiva (Özbekistan)	İranlı	56	1925
Ata Muhammed	Ata Allah	Mezar-ı Şerif (Afghanistan)		36	1955-56
Atan Can	Aşur Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi)	İrakilı	40	1925
Ayneddin	Necmeddin	Mezar-ı Şerif (Afghanistan)		33	1955-56
Azam Can	Hoca Muhammed	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		28	1925
Azam Hoca	Aziz Hoca	Margilan (Fergana Vadisi)			1925
Azim Can	Usta Muhammed Şakir	Margilan (Fergana Vadisi)		20	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Baba Kulak	Mir	Semerkant		25	1925
Baba Murad	Baram Kul Bey	Buhara		62	1912-13
Baba Murad	Rahm el-Allah	Buhara Karshi (Özbekistan)	Suudi	64	1958
Baba Nazar	Ali Nazar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	59/63	1936-37/1943
Baba Rahim	Mirza Rahim	Andican (Fergana Vadisi)		26	1911-12
Baha el-Din	Osman	Kaşgar		24	1925
Bahr Muhammed	İş Muhammed	Kuni Tapa	Afgan	41	1926-27
Baki	Şerif	Kaşgar		36	1911-12
Baki Can	Zakir Can	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	40/42	1951-52
Balta Bey	Muhammed Ömer	Margilan (Fergana Vadisi)	Iraklı	47	1925
Balta Bey	Taş Bey		Namangan	35	1914-15
Baltukmak	Zakir Bey	Namangan		60	1912-13
Barkut Hoca	Seraceddin Hoca	Buhara	Emir	21	1914-15
Batir Ali	Bakwan Bey	Andican (Fergana Vadisi)	Iraklı	49	1926-27
Bavva	Nar Ali	Margilan (Fergana Vadisi)		40	1925 (Ashqabad)
Bay Baba	Usta Hüseyin Bey	Margilan		40	1912-13
Bazar Bey	Car Bey	Hokand		22	1914-15
Bazar Vay	Artık Vay	Andican			1949-50
Behram	Abd el-Kerim	Buhara		35/36	1924-25
Behram Hoca	Mirkim Hoca	Namangan		32	1914-15

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Berat	Osman Ali	Margilan (Fergana Vadisi)	Hintli	56	1925
Bik Muhammed		Atina Kulab	Hintli	45	1925
Bik Murad	Atan Can	Kiva Ürgenç		33	1925
Bik Taş	Huda Birdi	Andican		29	1924
Bilad	Ishak	Kaşgar	Çinli (Hitai)	37	1914-15
Buram	Haşim Akhun	Şahrhan		36	1912-13
Burhan el-Din	Abd el-Selam	Buhara	Pakistanlı	60	1954-55
Buşi Bey	Rahman Kul Bey Sufi	Hokand		48	1914-15
Buzurg Hoca	Aşgar Hoca	Taşkent		30	1926-27
Cafer	Said Alim	Margilan (Fergana Vadisi)		31	1912-13
Carkış	Hüdai Nazar	Şahrzabz		46	1912-13
Celal	Mir Aziz	Namangan	Rus	45	1914-15
Celal el-Din	İşan Baba Hoca	Namangan - Mekke	Suudi	67	1957
Celal el-Din	Nizameddin	Margilan (Fergana Vadisi)		20	1912-13
Cemal el-Din	Ruz Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi) Şaban	Afgan	35	1925
Cuma	Tuhta	Kaşgar		35	1914-15
Cuma Bey	Halim Bey	Andican (Fergana Vadisi)		48	1925
Cur Bey	Abd el-Rezzak	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Rus	25/44/ 47	1925/1943-44/1947-48
Cur Bey	Hamrah Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Rusi	56	1925

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Cur Bey	Jayan Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		50/65	1912-13/1924
Cur Bey	Mirza Ömer	Buhara		67	1914-15
Cur Bey	Molla Ata Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		20	1912-13
Cur Bey	Sefer Bey	Buhara		27	1914-15
Cur Bey	Usta Baba	Margilan (Fergana Vadisi)		54/55/ 56	1924-27
Cur Bey	Yoldaş Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Hintli	26/27	1925-27
Cura	Muhammed Azim	Andican (Fergana Vadisi)		70/73	1944-45/1947-48
Danış	Kurban	Türkistan		33	1911-12
Dara Hoca	Abd Allah Hoca	Hokand	Rus	23	1914-15
Davs Muhammed	Sultan Gazi	Taşkent		30	1914-15
Davud	Abd el-Basit	Kaşgar Kuna Turpan	Afgan	40	1926-27
Davud	Ahmed	Aşkabad	Suudi	55/57	1942-43
Davud	Mahmud	Aksu	Çinli (Hital)	65	1911-12
Davud	Mahmud	Kaşgar			1949-50
Davud	Yahya Akhun	Kushar	Çinli	32/35	1936-37/1941
Davud Can	Muhammed Kerim	Margilan		41	1912-13
Davud Işan	İbrahim Hoca	Buhara		45	1914-15
Dede Bala	Rahman Kul	Hokand Altı	Arık	65	1925
Derviş Muhammed		Margilan		65	1925
Devran Kul	Abd el-Celil	Semerkant	Afgan	22	1926-27

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Dost Muhammed	Amir Muhammed	Andican		21	1914-15
Dursun	Abd el-Vahab	Margilan (Fergana Vadisi)		39	1925
Dursun	Hüda Birdi	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		35	1914-15
Dursun	Muhammed Ali	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		62	1937-38/1942
Dursun	Molla Salim	Gulca		40	1914-15
Dursun	Turdi	Kaşgar		40	1924
Dursun	Yakub				1949-50
Dursun	Muhammed Emin Haşim	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Karakaş	Çinli	65	1944-45
Dursun Bey	Gaib Bey	Namangan		36/37	1924-25
Dust	Abd Allah	Buhara	Osmanlı	60/69-70	1911-12/1924-27
Ebu Ansa	Hoca Muhammed	Kaşgar		60	1911-12
Ebubekir	Molla Yoldaş	Andican (Fergana Vadisi)		31	1924
el-Buharî Rahim	Tura Hoca	Buharalı		69/72	
Emin	Ahmed	Kaşgar	Çin	27	1924
Emin	Bavi	Hucand (Tacikistan)		26	1924
Emin	Akhun Madhun	Kaşgar	Çinli (Hitaf)	40	1911-12
Emin	Hamvay	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		55	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Emin	Hasan	Hucand (Tacikistan)		22	1924
Emin	Talib	Kaşgar	İraklı	42	1926-27
Emin	Dursun Muhammed	Kaşgar	Çinli (Hitai)	30	1914-15
Emin	Yusuf Bey	Namangan		28	1914-15
Emin Tuhta	Tuhta	Kaşgar	Çinli	65	1944-45
Emir Allah	Abd el-Hasan	Semerkant		46	1953-54
Ermiş	Turdi	Kusar (Azerbaycan)		27	1914-15
Esrar Kul	Kerim Bey	Andican (Fergana Vadisi)		60	1912-13
Eyüp	Muhammed Kerim Hoca	Andican (Fergana Vadisi)		30	1914-15
Fadıl	Abd Allah	Kazan		25	1912-13
Fadıl	Molla Muhammed Rahim	Hokand		22	1914-15
Fadl Allah	İbrahim Kul	Namangan	Suudi	33	
Fayd Muhammed	Asad	Buhara		38/39-40	1924-27
Fayd Muhammed	Usta Mir Ba-rad	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		42	1912-13
Gafur Can	Nasr Can	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		21	1914-15
Gaib	İsam el-Din	Margilan (Fergana Vadisi) Altın-Arık	Afgan	37/38	1937-38
Gaib	Muhammed Zand	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Kasım Badan	Afgan	47/48	1941

Gaib Allah	Muhammed Rahim	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)			1943/1945-46
Gazi	Muhammed Hüseyin Bey Kari	Margilan (Fergana Vadisi)		23	1914-15
Gulam	Yoldaş Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Hintli	8	1926-27
Gulam Abd el-Kadir	Yoldaş	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	18	1937-38/1940
Gulam Haydar	Arif	Taşkent	Afgan	39/45	1946-47
Habib Allah	Molla Halil	Taşkent	Hintli	38/40	1924-27
Habib Allah	Niyaz	Kaşgar	Çinli İngiliz	30	1925
Habib Allah	Zeyn el-Din	Kaşgar		32	1914-15
Hacı Bey	Sakin Bey	Hucand (Tacikistan)	Rus	51	1914-15
Hacı Bik	Molla Hasan	Margilan (Fergana Vadisi)		47	1912-13
Hafız Abd el-Hayy	Hafız Abd el-Kerim	Semerkant		24	1925
Hafız Makki Buharî					1946-47
Hak Kul	Tahir	Kusar (Azerbaycan)		35	1914-15
Hakim	İşan Mirza	Buhara		40	1911-12
Hal Muhammed	Muhammed Wali	Margilan	Afgan	63	1941
Hal Muhammed	Abd el-Qabbar	Andican (Fergana Vadisi) Hakann	Afgan	59/61	1940
Hal Muhammed Tış	Mamur Bey	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	33/35	1943-46

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Halik Nazar	Abd el-Nazar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		46	1912-13
Halim	Ataş Bey	Namangan		30	1914-15
Halim Mahdum	Yusuf	Urganch	Hintli	36	1925
Hamid	Abd el-Rezzak	Kusar (Azerbaycan)	Çinli (Hitali)	23	1912-13
Hamid Can	Ahmed Can Kari	Taşkent		45	1933-34
Hamid Can	Muhammed Emin	Margilan (Fergana Vadisi)		24	1959-60
Hamra	Ghaffur Bey	Kusar (Azerbaycan)	Çinli (Hitali)	37	1911-12
Hamra Kul	Halik Nazar	Andican (Fergana Vadisi)		40	1914-15
Hamra Kul	Receb Bey	Semerkant	Afgan	36	1926-27
Hamra Kul	Tura Kul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		48	1914-15
Hamran	Hal Kul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Iraklı	64/65	1925-27
Han Mirza	Muhammed Baba	Margilan		46	1912-13
Han Mirza	Niyazi Bey	Andican		70	1914-15
Han Muhammed	Abd el-Kurban	Andican Hakan	Rus	63	1940/1947-48
Han Muhammed	Muhammed Sıddık	Hokand		24	1914-15
Hasan	Hoca Muhammed Sufi	Hokand	Osmanlı	72	1924
Hasan	Kasım	Aksu	Çin	52	1925

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Hasan	Mustafa	Tokat	46	1911-12	
Hasan	Ahmed Can	Taşkent	Suudi	45	1944-45
Hasan	Han Nazar Bey	Taşkent		34	1914-15
Hasan Bey	Badil Maksud	Margilan		44	1925
Hasan Bey	İsmet Diyar	Andican		50	1925
Hasan Bey	Molla Rahman Birdi	Şahrhan		28	1914-15
Hasan Bey	Muhammed Turdi	Andican		60	1912-13
Haşim	Ata Mirza	Namangan Kasan	Afgan	37/38	1933-34
Haşim	Muhammed	Şahrhanlık		40/42	1940
Haşim	Rüstem Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitat)	36	1914-15
Haşim	Talb el-Din	Kaşgar		50	1911-12
Haşim	Yusuf Bey	Kaşgar		41	1912-13
Haşim Can	Abd Allah Bey	Hucand / Uş	Iraklı	27	1926-27
Haydar					1955-56
Haydar	Molla Han Muhammed	Margilan		30	1914-15
Haydar Ali	Fadıl Can	Margilan	Afgan	33	1936-39
Haydar Ali	Hatim Bey	Hokand		41	1914-15
Haydar Ali	Mirza Ali	Hokand		65	1926-27
Haydar Ali	Mirza Bey	Hokand	Afgan	58	1924
Haydar Ali	Tura Bey	Hokand		22/23	1924-25
Haydar Bey	Ali Bey	Kaşgar		30	1914-15
Hayli	Tevzat	Kaşgar		47	1911-12
Hazar	Yusuf	Buhara Karshi	Türki		1926-27
Hızr Niyaz Taş	Timur Sufi Ürgenç		Afgan	40	1926-27

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Hızır Yusuf		Buhara Karshi	Türki	45	1926-27
Hikmet	Nimet Allah	Buhara	Amir	24	1911-12
Hoca	Muhammed Abd Allah	Semer kant		45	1911-12
Hocam Bardak	Molla Said Hoca	Hokand		34	1914-15
Huda Birdi	Akhun Kuşar			22	1911-12
Huda Birdi	Ata Allah	Kaşgar		30	1911-12
Huda Birdi	Hal Murad	Kiva Ürgenç	Iraklı	51	1925
Huda Birdi	Karam Mustafa	Kaşgar		48	1911-12
Huday	Barkaş Baba Can	Kiva	Iraklı	65	1925
Huday	Barkaş Hoca Niyaz	Kiva	İran	52	1924
Huday	Nazar Baba Can	Kiva		39	1925
Huday Birdi	Muhammed Kul	Hokand Bakvar	Afgan		1946-47
Hunaş Vakt Tila	Kul Sufi	Margilan		45	1911-12
Hüseyin	Bekr	Konya	Türki	38	1937-39
Hüseyin	Muhammed Bey	Margilan	Rus	52	1912-13
Hüseyin	Nadir Han	Andican		24	1914-15
Hüseyin	Yusuf	Karshi		25	1914-15
Hüseyin	Ziluca	Kaşgar		24	1912-13
Hüseyin Bey	Muhammed Zakir	Hokand		40	1911-12
Hüseyin Can	Umar Zek Can	Buhara		50	1926-27
İskandar	Osman	Herat (Afganistan)	Afgan	60/62	1953-54

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

İsmat	Gaib Nazar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		30	1911-12
İsmat Allah	Abdurrahim Sufi	Andican (Fergana Vadisi)	Suudi	57	1945-46/1949-50
İsmat Yar	Molla Ahmed	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		51	1925
İbrahim	Bakht	Kaşgar	Çinli (Hitai)	30	1912-13
İbrahim	Hal Muhammed	Hucand		39	1925
İbrahim	İskender	Margilan Şaban		40/41	1924-25
İbrahim	İsmail	Hokand	Rus	68	1925
İbrahim	İsmail	Margilan		25/36	1925-27
İbrahim	Mahmud	Namangan		30	1914-15
İbrahim	Molla Nazar	Taşkent		46	1912-13
İbrahim	Muhammed Alim	Hokand		45	1912-13
İbrahim	Muhammed Sufi	Kaşgar		65	1912-13
İbrahim	Satualdi	Hokand		28	1911-12
İbrahim	Süleyman	Taşkent	Hicazlı	25	1924
İbrahim Can	Mekki Sufi	Margilan		26	1914-15
İbrahim Hoca	Sad el-Din Hoca	Margilan Şaban	Afgan	12	1925
İdris	Turdi Hoca	Kaşgar		26	1912-13
İhsan Bey	Hoca Bey	Hokand		36	1914-15
İkaş Birdi	Huda Barkaş	Margilan		45	1924
İkaş Birdi	Huda Dirkan	Taşkent		48	1912-13
İkaş Birdi	Muhammed Rahim	Buhara Karshi	Afgan	36	1935-36
İkaş Birdi	Rüstem Bey	Margilan		52	1924
İkaş Birdi		Ürgenç	İranlı	55	1926-27

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

İlyas	Mir İlyas	Hokand	Afgan	38	1951-52
İmam	Molla Hanefi Halife	Andican	İraklı	47	1926-27
İmam Kul	Ata Kul	Andican		58	1953-54
İman	Abd el-Nabi	Katta Kurgan		48	1914-15
İnabat	Hacı Hussam el-Din	Margilan Altı Arık	Afgan		1937-38
İrkaş	İsmail	Taşkent		45	1925
İrkaş	Arif Bey	Namangan		36	1914-15
İrkaş	Hasan Biy	Margilan		56/69	1933-34/1944-45
İrkaş Yunus	Mansur	Buhara		30	1933-34
İsa	Muy	Kaşgar		65	1911-12
İsa	Şah Ali	Kaşgar	Çinli (Hitai)	45	1912-13
İsa	Talib	Kaşgar	İraklı	30	1926-27
İsa	Ahmed	Pakistan		50	1956-57
İsa Zakir Hoca	Yahya Zakir	Margilan (Fergana Vadisi)	Suudi	67	1957
İshak	Abd el-Hamid	Kaşgar		36	1911-12
İshak Bak	İbrahim Bak	Taşkent		66	1955-56
İslam	Abd el-Halim Buharî	Kaşgar - Mekke	Suudi	33	1957
İslam	Ebu Kasım	Kaşgar	İraklı	27	1925
İslam	İsa	Hucand (Tacikistan)	Hintli	63	1925
İslam	Hüda Birdi	Kaşgar		34	1911-12
İslam	Niyaz Bak	Buhara Gicivan		69	1938-39
İslam	Kurban	Hucand (Tacikistan)	Hintli	67	1925
İsmail	Ali	Şahrzabdh (Şahr-zabz)		21	1912-13

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

İsmail	Baki	Kaşgar		67	1911-12
İsmail	İslam Niyaz	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		35/39	1943/1946-47
İsmail	Hüda Birdi	Hucand (Tacikistan)		35	1924
İsmail	Muhammed	Kaşgar		21	1914-15
İsmail	Rüstem Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitai)	20	1914-15
İsmail	Sahib Nazar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		38	1912-13
İsmail Akhun	Kurban	Kaşgar	Çinli	35/47	1940/1946-47
İsmail Hoca	Taş Hoca	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		61	1925-27
İsmail İbrahim Türkistanî	İbrahim Türkistanî	Cadde	Suudi	55	1957
İş Murad	Nar Muhammed	Buhara Katta-Kurgan	Buhara	54	1924
İşan Akhun	Rahman Kul	Andican (Fergana Vadisi)		35	1914-15
İşan Hacı	Abd el-(?)	Margilan (Fergana Vadisi)		26	1911-12
Kabil	Abd el-Mumin	Yarkand	Çinli	64/71	1936-37/1940
Kabil	Khudai Nazar	Shahrsabz		42	1912-13
Kabil	Mumin	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli	54/63	1936-37/1939-40
Kada	Nazim Bik	Margilan		33	1914-15
Kadir	Sıddık	Kaşgar		50	1924
Kadir Birkaş	Allah Birkaş	Kiva		56	1924

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Kadir Molla	Hoca	Hotan		37	1911-12
Kahhar	Hakim	(?)		22	1912-13
Kal Muham-med	Ali Muhammed	Baluchistan			1954-55
Kalender	Seyyid Yusuf	Hokand	Afgan	42	1926-27
Kalender	Yusuf Hoca	Margilan		44	1911-13
Kami	Muhammed	Buhara		39	1912-13
Kamil	Ahmed	Kaşgar	Çinli (Hitai)	20	1912-13
Kanber Ali	Haydar Ali	Hokand	Afgan	56	1925
Karam Ali el-Hindi		Hind			1946-47
Karamat Hoca	Said Hoca	Andican (Fergana Vadisi)	Türk	32	1926-27
Kari Sıddık	Molla Yoldaş	Hokand		21	1914-15
Kasım	Abd el-Rasul	Margilan 50-53/69/72 1924-27/1943			
Kasım	Akhun Aşur	Kaşgar		36	1912-13
Kasım	Ali Kaşgar		Çinli	36/61	1936-39
Kasım	Azim Can	Namangan Uş		32/33	1937-38
Kasım	Fayd Allah	Kaşgar		25	1924
Kasım	Haşim	Margilan	Afgan		1937-38
Kasım	İslam	Taşkent	Rus	51	1911-12
Kasım	İsmail Bey	Semer kant		66	1911-12
Kasım	İsmail	Hokand		22	1914-15
Kasım	İsmail	Kaşgar	Çinli (Hitai)	45	1911-12
Kasım	Kabak	Kaşgar		53	1924
Kasım	Khakim	Hokand		33	1914-15
Kasım	Mahmud Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitai)	45	1914-15
Kasım	Margilan	Margilan	Rus	70	1941
Kasım	Molla Haşim	Margilan	Afgan	44/45	1933-34

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Kasım	Muhammed Rasul	Margilan		28	1911-12
Kasım	Rustan Bey	Hucand	Afgan	25	1925
Kasım	Tabit Mağrub el-Buhari		Suudi	37	1957
Kasım	Talib	Kaşgar		21	1912-13
Kasım	Yoldaş	Hokand	Afgan	32	1937-38
Kasım	Yusuf	Hotan	Çinli (Hitai)	66	1911-12
Kasım Can	Azim Can	Namangan Tus		33	1937-38
Kasım Can	Yoldaş Bey	Hokand		22/23	1925-27
Kasım Hoca	AlukHoca	Namangan		32	1926-27
Kasım Hoca	Tac el-Din Hoca	Hokand		22	1914-15
Kazbin Usta	Muhammed Rahim	Margilan		70	1911-12
Kemal	Muhammed	Buhara		38	1911-12
Kemaleddin	Abd el-Halik	Andican (Fergana Vadisi) Bazar Kurgan	Afgan	49	1945-47
Kerim	Muhammed Yunus	Oş		35	1914-15
Kerim Bey	Rahman Bey	Hucand (Tacikistan)/ Buhara		30/31	1924-25
Kerim Birdi	Allah Wirqash	Kiva (Özbekistan)		48	1925
Kerim Can	Abd el-Halik	Andican (Fergana Vadisi)	Rus / Suudi	33/36	1940/1942
Kerim Can	Akhun Can	Margilan (Fergana Vadisi)		26	1914-15
Kıyam el-Din	Muhammed Şerif	Buhara	Rus	38/44	1944-47
Kuday Bey	Kuldaş	Hokand		25	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Kudret Allah	Amir Muhammed	Semerkant	Rus	30	1914-15
Kudret Allah	Seyyid Hakim Han	Tura Fergana	Çinli	56	1957
Kul Muhammed	Akin Birdi	Andican		46	1944-45
Kul Muhammed	Cubak Kul	Namangan	İraklı	50	1925
Kul Muhammed	Salih	Hisar	33	1912-13	
Kul Muhammed	Ürgenç		İranlı	61	1926-27
Kuldaş	Yoldaş	Hokand	Afgan	48/49	1937-38
Kun Uş Bey	Baba Can	Semerkant	Çinli (Hitat)	40	1914-15
Kunca	Muhammed Şakir	Margilan		36	1911-12
Kunca Bey	Uzek Bey	Andican		22	1914-15
Kurban	Kerim Bey	Andican		40	1912-13
Kurban	Muhammed	Kaşgar		60	1911-12
Kurban	Saki Bik	Andican		67	1924
Kurban Ali	Hoca Nasır			45	1912-13
Kurban Ali	Muhammed İbrahim	Hokand		41	1926-27
Kurban Bey	Mansur Bey	Andican	İngiliz	66	1925
Kurban Bey	Nazar	Hokand	Kanıbadam	30	1925
Kurban el-Şirkani	Cuma Murad Kiva		Suudi	57	1958
Kurban Kari	Molla Balta	Kaşgar	İraklı	12	1925
Kurban Muhammed	Molla Abd el-Nabi	Semerkant		32	1912-13
Kuş Kari Bey	Muhammed İsa	Margilan	Afgan	66/67	1924-25
Kuşan	Abd el-Halik	Margilan		28	1911-12

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Kutluk Murad	Mirza Bey	Kiva	Iraklı	53	1925
Kuz Vay	Abd el-Azim	Hokand	Afgan	55	1936-39
Kuz Vay	Artık Biy	Hokand Kahankas	Afgan	44/45	1933-34
Lutf Allah	Karam Allah	Buhara		54	1911-12
Lutf el-Din Hoca	Yoldaş Hoca	Andican		23	1914-15
Lutfi	Ali	Buhara	Osmanlı	33	1925
Mahmud	Ahmed	Kuşar		38	1944-45
Mahmud	Alim Bey	Buhara Katta Kurgan	Rus ve İranlı	61/62	1924-25
Mahmud	Satualdi	Andican		19	1912-13
Mahmud Akhun	Şun Akhun	Kaşgar Yangihisar	Çin	60	1926-27
Mahmud Hoca	Musa Hoca	Buhara		29	1914-15
Maksud	Tabit Qumayi	Kuma	Türki	58	1957
Malmiyas	İsmail	Uş		40	1914-15
Maqsum	Mumin Bey	Semerkant		35	1914-15
Maqsur	Usta Şakir	Margilan		70	1914-15
Maruf Han	Musa Han	Margilan Quwa		61/66	1945-48
Mevlevî Mir Muhammed	Muhammed Umar	Belucistan		1954-55	
Mir	İman (?)	Kaşgar		32	1911-12
Mir Ahmed	Usta Mir Abd	Hokand		29	1914-15
MirAli Can	Umar Kari			25	1914-15
Mir Alim	Hiban	Kazan	Rus	18	1914-15
Mir Biy	Yoldaş	Hokand	Afgan	30	1937-38
Mir İlyas		Kuşar	Afgan	37	1951-52
Mir Muhammed	Madad	Kiva Şacay		26	1941
Mir Vay	Ekber	Hokand	Afgan	32	1935-36
Mirza	Berk Bey	Taşkent		30	1911-12

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Mirza	Ekrem		Afgan		1946-48
Mirza Ahmed	Hamran Kul	Hokand	Iraklı	30	1925
Mirza Ahmed Can	Mahmud Han	Namangan		45	1951-52
Mirza Ali	Molla Mirza Ahmed	Margilan	Afgan	25/40	1912-13/1926-27
Mirza Ali Mirza	Ahmed	Margilan		25	1912-13
Mirza Alim	Muhammed Umar	Hokand			1954-55
Mirza Hakim	Muhammed Yusuf	Margilan		33	1925
Mirza Hayat		Buhara			1952-53
Mirza Kerim	Mir Said Bey	Margilan		52	1914-15
Mirza Kerim	Mirza Rahim	Hokand	Afgan	22	1924
Mirza Mahmud	Hatim	Namangan Kasan	Afgan	29/32	1936-37
Mirza Rahim	Taş Muhammed Sufi	Hokand	Afgan	66	1924
Mirza Rahmet	Molla Hal Mirza	Hokand	Iraklı	56	1925
Mirza Rahmetullah	Molla Han Mirza	Hokand İsfara	Suudi	71/73	1940
Mirza Şadma	Devlet Şah	Balkhi Mazar	Afgan	41	1926-27
Mirza Umar	Uz Muhammed	Hokand	Afgan	56	1933-34
Mirza Umar Kari	Halife Mirza	Hokand İsfarlık		35	1925
Mirza Yoldaş	Mirza Muhidin	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	38/41	1935-36/1943

Mirza Yoldaş	Mirza Şems el-Din	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	37	1935-36
Miyan Bey	Akbar	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	31	1935-36
Miyan Bey	Bey Muhammed	Karshi (Özbekistan)		40	1925
Miyan Mülk Hoca	Munavvar Hoca	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Rus	52	1925
Miyas Bey	Muhammed Murad	Kiva (Özbekistan)	İran	52	1924
Molla	Taş Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		61	1914-15
Molla	(7) Mahsum	Margilan (Fergana Vadisi)		53	1911-12
Molla	Hamdi	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli (Hitat)	30	1911-12
Molla Abd Al-lah	Rahim Bey	Namangan	Rus	23	1912-13
Molla Abd el-Cabbar	Molla Mevla Nazar	Margilan (Fergana Vadisi)		22	1914-15
Molla Abd el-Gafur	Abd Muhammed	Hucand (Tacikistan)		25	1914-15
Molla Abd el-Rahman	Abd el-Kadir	Semerkant	Afgan	36	1924
Molla Abd el-Rahman	Molla Yoldaş	Andican (Fergana Vadisi)		21	1912-13
Molla Abd el-Rezzak	Muhammed İmla	Andican (Fergana Vadisi)		70	1912-13
Molla Abd el-Samed	Pehlivan	Andican (Fergana Vadisi)		25	1912-13

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Molla Abd el-Settar	Yoldaş Bey	Andican (Fergana Vadisi)		31/32	1924-25
Molla Ahmed	Nur Muham-med	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		23	1914-15
Molla Ahmed Can	Molla Badavay	Namangan		32	1914-15
Molla Balta Bey	Muhammed Kasım	Margilan (Fergana Vadisi)	Osmanlı	52	1924
Molla Batır	Saja	Kaşgar	İraklı	36	1925
Molla Emin	Kerim	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		28	1912-13
Molla Feyd el-Allah	DamollaAlim	Namangan		34	1914-15
Molla Hamid Can	Rahim Kul	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		23	1914-15
Molla Hamra Ali	İmam Nazar	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		46	1924
Molla Hamra Kul	İmam Nazar	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		43	1925
Molla Hasan Bey	Molla Ataş	Şahrkhan		36	1914-15
Molla Havsi Muhammed	Molla Kabil	Şahrsabd		24	1914-15
Molla Haydar	Abid	Buhara	İraklı	39	1926-27
Molla Haydar	Ali Muhammed	Semerkant	Afgan	41	1933-34
Molla Mir Dur-sun	Mir Muham-med	Semerkant	Rus	49	1925

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Molla Mir Sa-dık	Fadl	Hucand (Tacikistan)		23	1914-15
Molla Mir Sul-tan	Mir Abd el-Azim	Semerkant	Suudi	61	1937-39
Molla Mir Taci	Mir Ahmed	Taşkent	Rus	33	1914-15
Molla Muhammed	Dost Sufi Mu-hammed	Buhara Hisar	Afgan	30	1924
Molla Muhammed	İmla Şerif Mu-hammed	Margilan (Fergana Vadisi)		45	1912-13
Molla Nimet	Taş Muham-med	Semerkant	Türk	60	1925
Molla Ömer Ali	Molla İbrahim	Kuştaba Saray		29	1914-15
Molla Sad Allah	Sad Allah	Mezar-ı Şerif	Afgan	33	1925
Molla Safa	Şir Muham-med	Kiva (Özbekistan)	Iraklı	58	1925
Molla Sanki Han	İsmail	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Qanibadem		30	1925-27
Molla Seyid Sultan	Seyid Abd el-Azim	Semerkant	Suudi	61	1937-38
Molla Sufi	Turdi Bik	Margilan (Fergana Vadisi)		25	1914-15
Molla Sultan	Huday Kul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		38	1914-15
Molla Tac el-Din	Süleyman	Oş		36	1914-15
Molla Tac el-Din	Taş Muham-med	Namangan		31	1914-15
Molla Taş Muhammed	Osman Yar	Margilan (Fergana Vadisi)		38	1911-12

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Molla Yakub	Yusuf	Kiva (Özbekistan) Ürgenç	İraklı	55	1926-27 1954-55
Molla Yoldaş	Dust Bey	Margilan		43	1924
Muhammed	Sarmsak Bey	Eski Margilan (Fer-gana Vadisi)		52	1911-12
Muhammed	Abd el-Halik	Hokand (Özbekis- tan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	47/51	1927-28/1930-31
Muhammed	Abd el-Kahhar	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	54/58	1940
Muhammed	Abd el-Kurban	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan		1940
Muhammed	Abd el-Mümin	Kaşgar	Çinli / Os- manlı	36	1924-1925
Muhammed	Abd el-Rah- man	Margilan (Fergana Vadisi)		16	1914-15
Muhammed	Abd el-Resul Sufi	Semerkant		55	1912-13
Muhammed	Ahmed	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		40	1914-15
Muhammed	Ahmed	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Böl- gesi)		31	1941
Muhammed	Ahmed	Kuşar		40	1944-47
Muhammed	Ahmed	Abdurrahim	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Böl- gesi)	32/33	1941/1943
Muhammed	Akbar	Margilan (Fergana Vadisi)		25	1914-15
Muhammed	Ali Abd Allah	Hotan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		34	1956-57

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Muhammed	Ali Hoca	Andican (Fergana Vadisi)		58/61	1924-25
Muhammed	Hasan	Kazan	Rus	66/67	1951-52
Muhammed	Hüseyin	Kaşgar		38	1911-12
Muhammed	İbrahim	Kaşgar		49	1911-12
Muhammed	İbrahim	Margilan (Fergana Vadisi)	Hintli	38/39	1925-27
Muhammed	İbrahim	Margilan (Fergana Vadisi)		33	1914-15
Muhammed	İsmail Hakki	Çorum Ankara	Türk	26	1926-27
Muhammed	Mumin	Kaşgar		30/32	1911-12/1914-15
Muhammed	Muhammed Ali	(?)	Osmanlı	53	1911-12
Muhammed	Muhammed Said	Namangan	Suudi	18	1925
Muhammed	Muhammed Şah	Kaşgar	Çinli (Hitai)	15	1912-13
Muhammed	Muhammed Tuhta	Aksu (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		40	1912-13
Muhammed Can	Anam Can	Taşkent	Rus	14	1925
Muhammed Can	İbrahim	Margilan (Fergana Vadisi)		61/62	1948-50
Muhammed Can	Muhammed Alim Bey	Oş		35	1914-15
Muhammed Can	Muhammed Kasım	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	32	1937-38
Muhammed Can	Muhammed Resul	Andican (Fergana Vadisi)		35	1914-15
Muhammed Can	Nasir Can	Namangan		35	1926-27

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Muhammed Can	Tacir Can	Namangan		24	1925
Muhammed Can	Yar Muham-med	Kiva (Özbekistan)	Afgan	48/50	1946-47
Muhammed Cura	Muhammed Zaid	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		25	1914-15
Muhammed Han, Tura	Hüseyin	Oş Nurkat	Çinli	30/32	1945-48
Muhammed İsmet Çalabi	Ahmed Sabri	İstanbul	Türk	45	1949-50
Muhammed Kasım	Emir Buvay	Margilan (Fergana Vadisi)		30	1912-13
Muhammed Kasım	Süleyman	Margilan (Fergana Vadisi)		34/35	1943-46
Muhammed Kebir	Muhammed Emin	Margilan (Fergana Vadisi)		20	1912-13
Muhammed Kul	Cuma Nazar	Karshi (Özbekis-tan)		33	1925
Muhammed Kul	Molla Hadrat Kul	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	54	1926-27
Muhammed Kuldaş	Yoldaş Bey	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Hintli	33/34	1925-27
Muhammed Kurban	Alim Burhan	Hokand		31	1954-55
Muhammed Kurban	Hamadan Bey	Kaşgar	Çinli (Hitat)	32	1914-15
Muhammed Murad	Ata Allah	Buhara		35	1925
Muhammed Naci	Celal el-Din Hoca	Namangan - Mekke	Suudi	38	1957

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Muhammed Nazar	Emir Gazi	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		29	1924
Muhammed Nazar	Said Akhun	Kaşgar		32	1914-15
Muhammed Nazar Işan	Işan Said Na-zar	Kiva (Özbekistan)	Iraklı	40	1925
Muhammed Niyaz	(?)	Hucand (Tacikistan)		45	1914-15
Muhammed Niyaz	Dost	Kiva (Özbekistan)		50	1925
Muhammed Niyaz	Muhammed Çurak	Kaşgar	Hintli ve Iraklı	45	1925
Muhammed Niyaz	Said	Kaşgar		36	1914-15
Muhammed Numan	Molla İbrahim	Margilan (Fergana Vadisi)	Iraklı	45	1926-27
Muhammed Nur	Ali	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Çinli	17	1926-27
Muhammed Nur	Muhammed Numan Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		26	1924
Muhammed Nur	Turdi	Hucand (Tacikistan)		30	1924
Muhammed Osman	Muhammed Seyid	Margilan (Fergana Vadisi) Altın-Arık	Afgan	59	1937-40
Muhammed Osman	Muhammed Ömer	Hucand (Tacikistan)	Afgan	37	1946-47
Muhammed Rahim	Muhammed Resul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		24	1914-15
Muhammed Rahm el-Allah	Işhak Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		27	1914-15

ÖZBEK TEKKEŞİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Muhammed Razık	Buba Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		57	1911-12
Muhammed Resul	Usla Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi)		37	1914-15
Muhammed Resul el-Kadı	Muhammed Alim	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	62/73	1939-40/1952-53
Muhammed Rıza Han	İsa Bakib	Namangan	Suudi	53	1957
Muhammed Sabir	Abd el-Hakim	Taşkent	Suudi	60	1957
Muhammed Sabir	Mir Abd Allah	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	35/36	1924-25
Muhammed Sabir	Kazak Bey	Kiva (Özbekistan)	İraklı	65	1925
Muhammed Sadık	Muhammed Razık	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		21	1911-12
Muhammed Sadık	Muhammed Salih	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	39	1912-13
Muhammed Sadık	Muhammed Yunus	Hucand (Tacikistan)		33	1914-15
Muhammed Sadık	Taş Muhammed	Şahrhanlık	Afgan	74/82	1933-34/1947-48
Muhammed Safi	Muhammed Kul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	18	1926-27
Muhammed Safi	Rahm el-Allah	Kiva (Özbekistan)	İraklı	25	1925
Muhammed Said		Buhara			1946-47
Muhammed Salih	Muhammed Ali	Andican (Fergana Vadisi)		34/35	1925-27

Muhammed Salih	Molla Sefer	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		44	1914-15
Muhammed Salih	Seyid Süleyman	Shakhkhan		36	1914-15
Muhammed Salih Mahdum	Sar Mahdum	Kiva (Özbekistan)	Iraklı	45	1925
Muhammed Salih, Şeyh					1946-47
Muhammed Seyid	Arz Muhammed	Kiva (Özbekistan) Şaban		29	1941
Muhammed Sıddık	Muhammed Şerif	Margilan (Fergana Vadisi)		23	1914-15
Muhammed Süleyman	Süleyman Mahmud	Namangan		54	1954-55
Muhammed Şerif	Muhammed Receb	Buhara	Hintli	34/35	1925-27
Muhammed Şerif	Muhammed Yusuf	Kiva (Özbekistan)	Iraklı	41	1925
Muhammed Tuhta	Muhammed Muy	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		55	1912-13
Muhammed Tuhta	Muhammed Emin	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		18	1912-13
Muhammed Tuhta	Molla Tuhta	Kaşgar	Çinli (Hitali)	38	1912-13
Muhammed Tura Can					1946-47
Muhammed Turdi	Abd el-Rezzak	Buhara		31	1912-13
Muhammed Yakub	Allah Birkash	Kiva (Özbekistan)	Iraklı	57	1925

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Muhammed Yakub	Bik Timur	Buhara Ürgenç	İran	35/37	1924-25
Muhammed Yakub	Muhammed Kerim	Margilan (Fergana Vadisi)		59	1914-15
Muhammed Yunus	Taş Muhammed	Andican (Fergana Vadisi) Hakann	Suudi	66/72	1939-40/1945-46
Muhammed Yunus	Yoldaş Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		38	1914-15
Muhammed Yusuf	Molla Şah Maran Kul	Buhara Şaravan		81	1925
Muhammed Yusuf Hoca	Muhammed Kahir Hoca	Kiva (Özbekistan)	İraklı	62	1926-27
Muhammed Zafer	Hüsam Bey	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		52	1925
Muhammed Zahid	Muhammed Sabir	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		41	1914-15
Muhammed Zaid	Hatim Kul	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		60	1914-15
Muhammed Zamuk	el-Şeyh Bik Muhammed	Kiva (Özbekistan) Şaban		43/44	1941-42
Muhiddin	Abd Allah	Taşkent		48	1911-12
Muhiddin	İnayatAllah	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		29	1914-15
Muhiddin	Muhammed Arif	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		31/32	1924-25
Muhiddin Hoca	Ekrem Hoca	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Hintli	20	1925

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Muhiddin Hoca	Muhammed	Taşkent	Osmanlı	35	1924
Muhiddin Şah	Burhan el-Din Şah Kari	Buhara	Afgan	30	1959
Muhtar	Abdurrahim	Şahrhanlık	Suudi	22	1947-48
Muhtar Mahsum	Emin Can	Andican (Fergana Vadisi)			1949-50
Mumin Akhun	Kurban Akhun	Kaşgar		32	1936-39
Mumin Can	Davud Can	Andican		26	1912-13
Munfid	Aşur	Kaşgar		35	1911-12
Muqim	Molla Arif Can	Hokand		46	1914-15
Murad	Hal Nazar	Buhara	Osmanlı	7	1925
Murad	Kurban Murad	Karshi		26	1914-15
Murad	Molla Sultan	Şahrhan		21	1914-15
Murad	Tursun Hoca	Buhara		42	1914-15
Murad Akhun	Muhammed Kasım	Margilan		45	1914-15
Murad Allah	Kurban Nazar	Buhara		25	1912-13
Murad Han	Azam Hoca	Taşkent	Rus	30	1949-50/1954-55
Murtaza	Mahmud	Margilan			1954-55
Musa	Abd el-Ghaffur	Margilan	Suudi	27	1945-46
Musa	İsa	Yarkand	Chini	42	1925
Musa	Kurban	Kaşgar		25	1911-12
Musa	Muhammed Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitai)	36	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Mustak	Muhammed Yakub	Margilan		29	1914-15
Muzzafar Han	Seyyid Musa Han	Margilan / Namangan Nuslik		65	1947-48/ 1954-55
Mükerrem	Mehdi	Buhara		28	1924
Nadir	İsmail Bey	Margilan		26	1914-15
Nar Muhammed	Molla Can	Margilan		58	1914-15
Nar Şah	Molla Sefer	Mezar-ı Şerif	Afgan	35/36	1925-27
Nasr Allah	İslam Bey	Buhara	Afgan	38	1924
Nazar Ali	Aşgar Ali	Namangan		30	1914-15
Nazir	Abd Muhammed	Kokand		37	1924
Nazir	Huday Kul Mirza	Kokand	Hintli	40	1925
Nazir	Mir Mamur	Kokand		35	1912-13
Necm el-Din	Celal el-Din	Namangan Kasan	Afgan	32	1933-34
Necm el-Din	Kari Molla Nasr el-Din	Namangan		36	1914-15
Necm el-Din	Muhammed İbrahim	Kokand		26	1914-15
Necm el-Din	Şihab el-Din	Kokand		30	1914-15
Nevruz	Abd el-Resul	Buhara	Afgan	33	1911-12
Nimet Allah	Sadık	Buhara	Rus	35	1952-53
Nimet Allah	Seyid Kudret Allah	Fergana	Çinli	19	1957
Niyaz	Ali	Hotan		30	1914-15
Niyaz	İbrahim	Kaşgar		35	1911-12
Niyaz	Muhammed Rahim	Yarkand		37	1911-12
Niyaz	Musa	Kaşgar		35	1912-13
Niyaz	Nasr el-Din	Semerkant	Afgan	68	1924
Niyaz	Turdi	Hotan		21	1911-12

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Niyaz	Tursun	Hotan		45	1911-12
Niyaz Ali	Cabbar Hoca	Kokand Baş Arık	Türki	48/49	1946-47
Niyaz Taş	Timur Sufi Ürgenç		Afgan	38/39	1924-25
Nizam el-Din	Ahmed Birdi	Margilan		43	1912-13
Nizam el-Din	Cemal Sufi	Margilan		38	1911-12
Nizam el-Din	İsmet	Hotan		38	1924
Numan	Muhammed Musa	Andican	Rus	31	1914-15
Numan Akhun	İslam Hoca	Kaşgar	Irak	34	1925
Nur	Turdi	Kaşgar		22	1912-13
Nur	Turdi	Kaşgar		30	1912-13
Nur Ali	Abd Allah	Margilan		30	1914-15
Nur Ali	Usta Hüseyin Bey	Kokand	Afgan	63/64	1943/1946-47
Nur Allah	Revzi	Hotan	Türki	61/66	1954-55
Nur el-Din	Bey Dede	Namangan		31	1914-15
Nur el-Din	Molla Kasım	Gulca		35	1914-15
Nur Muhammed	Abd Allah Bey	Ürgenç Kiva		61	1924
Nur Muhammed	Ata Murad	Kiva	İraklı	55	1925
Nur Muhammed	Molla Bey	Kokand	İranlı ve Iraklı	64	1925
Nur Muhammed	Muhammed Şakir	Namangan	Rus	36	1914-15
Nur Muhammed	Resul Kul	Buhara		29	1914-15
Nuri	Abd el-Resul	Buhara	Osmanlı / Buharalı	37/39	1924-25

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Osman	İş Muhammed	Andican (Fergana Vadisi)		42	1925
Osman	İslam				1949-50
Osman	Muhammed Seyid	Margilan (Fergana Vadisi) Altın-Arık	Afgan	60/66	1940/1946-47
Osman	Molla Baki	Kaşgar		28	1912-13
Osman	Niyaz Bey	Namangan	Çinli (Hitaî)	47	1911-12
Osman	Rukn	Kaşgar	Çinli (Hitaî)	25	1912-13
Osman	Şems el-Din	Margilan (Fergana Vadisi)	Türk	50	1924
Osman	Tuhta	Namangan		55	1911-12
Osman	Ömer	Andican (Fergana Vadisi)		28/29	1925-27
Osman Abd Al-lah, Seyid	İsa	Namangan	Afgan		1937-40
Osman Hoca	Molla Zeyn el-Din	Margilan (Fergana Vadisi) Şaban		52/54	1924-25
Osman Hoca	Ömer Hoca	Namangan		40	1914-15
Osman, Kari	Muhammed Sadık	Margilan (Fergana Vadisi)	Çinli	40	1933-34/1938- 39
Ömer	Ali	Buhara Charsuw		43	1924
Ömer	Muhammed	Hokand (Özbekis- tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		55	1933-34
Ömer	Muhammed Sadık Bey	Taşkent		43	1914-15
Ömer	Kurban	Kaşgar		30/31	1924-25
Ömer	Yusuf Ali	Andican (Fergana Vadisi)		27	1914-15
Ömer	Yunus Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		53	1914-15
Ömer Ali	Faruk Bey	Andican (Fergana Vadisi)			1914-15

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Paraz	Bey Muhammed	Buhara		49	1911-12
Pazar Hoca	Rahman Sirri Hoca	Buhara	Amir	38	1912-13
Pul Muhammed	Taş Muhammed	Hokand		45	1925-27
Rahim	Muhammed	İbrahim	Andican	51	1912-13
Rahim	Murad	Kaşgar		40	1911-12
Rahim Bik	Cura Bik	Semer kant	Afgan	29	1937-39
Rahim Birdi	İkaş Birdi	Hokand		26	1914-15
Rahman	Kasım Bey	Margilan		35	1912-13
Rahman	Süleyman Hoca	Hokand		27	1911-12
Rahman Birdi	Abd el- Gaffar	Kiva	İraklı	46	1925
Rahman Şerif	Satualdi	Hokand		45	1912-13
Rahmet	Molla Bey	Buhara		33	1914-15
Rahmet Allah	Şeyhi	Pekin Sin		48	1911-12
Ramazan	Tahir	Aksu	Çin	66	1925
Raşid	Nasır Akhun	Kaşgar		15	1914-15
Razik	Yunus Bey	Margilan		26	1914-15
Receb	Rüstem Akhun	Kaşgar	Çinli (Hitaî)	26	1914-15
Rıza Kul	Muhammed Muy	Buhara		47	1914-15
Ruz	Mevlan Bey	Andican		32	1914-15
Ruz Hoca	Tevzat Hoca	Hotan	Çinli (Hitaî)	30	1912-13
Ruz Muhammed	Cuma İlyas	Astraba[d]	İran	30	1924
Ruz Muhammed	Hamid Niyaz	Ürgenç		79	1925

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Ruz Muhammed	Molla Rahmet Allah	Hokand		40	1912-13
Ruz Murad	Huda Birdi	Buhara		28	1912-13
Ruza	Hüseyn	Kaşgar	Çinli (Hital)	27	1911-12
Ruza	Tuh Taş Bey	Hokand		45	1914-15
Ruzi	Amin	Yarkand		60	1952-53
Ruzi	Bulak	Hokand Qishlaq	Afgan	71	1945-46
Ruzi	Cemşid	Aksu	Çin	56	1925
Ruzi	Murad Huda Birdi	Buhara		30	1914-15
Ruzida	Abd Allah	Kaşgar		50	1911-12
Rüstem	Muhammed Osman	Margilan		27	1912-13
Sabir	Fasih el-Din	Kazan	Rus	19	1914-15
Sabir	İsa Bey	Margilan		36	1914-15
Sabir	Kasım Akhun	Aksu	Çin	56	1925
Sabir	Tilla Vay	Margilan		23	1914-15
Sad Allah	Mir Sad Allah	Kaşgar	Çinli (Hital)	32	1912-13
Sad Allah	Şir Muhammed	Hokand	Afgan	47/48	1946-47
Sad Can	Ahmed Can Kari	Taşkent		44	1933-34
Sad el-Din Hoca	Muhammed Diya Hoca	Margilan Şaban	Afgan	50	1925
Sadaka Mu-hammed Azim	Muhammed Azim	Hicaz	Suudi	56	1957
Sadık	Nevta	Kaşgar	Çinli (Hital)	22	1912-13
Sadık Akhun	Gazi	Kaşgar	Iraklı	34	1925
Sadık Hoca	Ömer Hoca	Taşkent	Osmanlı	46	1924

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Sadık Hoca	Sultan Hoca	Kiva (Özbekistan)	İran	65	1924
Sadir	Molla Halifet	Kaşgar	İraklı	30	1925
Sadr el-Din	Hudayar	Semerkant	Suudi	40/50	1945-46/1956-57
Sahib Nazar	Bey Muham-med Hasi	Andican (Fergana Vadisi)	Suudi	71	1953-54
Saib	Muhammed Kerim	Margilan (Fergana Vadisi)		27	1914-15
Said	Ali	Andican (Fergana Vadisi) Molla Başı	Çinli	39	1949-50
Said	Alim Oğlu	Kusar (Azerbay-can)		40	1911-12
Said	İsa	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Böl-gesi)	Çinli (Hitaî)	56	1911-12
Said	Ruzi	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Böl-gesi)		46	1912-13
Said Cemal	Said Kemal	Buhara		20	1914-15
Said Mir Can	Said Fadıl	Buhara		40	1914-15
Said Muham-med	Muhammed Ali	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		23	1912-13
Said Muham-med	Muhtar Said	Kiva (Özbekistan)	İran	35	1924
Said Mumin	Seyid Ekrem	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)		38	1925
Said Murad	Usta Ata	Semerkant		32	1914-15
Said Rahman	Said Murad	Buhara	Çinli (Hitaî)	40	1911-12
Salih	Muhammed Yusuf	Hokand (Özbekis-tan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	45	1925

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Salih	Şükür Oğlu	Margilan (Fergana Vadisi)	Rus	50/52	1911-13
Salih Can	Hasan Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		42/43	1933-34
Samsak Hoca	İşan Hoca	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		39	1914-15
Samsak Kari	Turdi	Kuşar	İrakilı	30	1926-27
Sata Vay	Bik Vay	Oş		47	1912-13
Saturaldi	Usta Kasım	Margilan (Fergana Vadisi)		22	1914-15
Sefer	Ali Bey	Andican (Fergana Vadisi)		36	1911-12
Sefer	Hüseyn		Kazan Türkistan		29
Sefer Hoca	Ahmed Hoca	Margilan (Fergana Vadisi) Şaban		15	1924
Sefer Muhammed	Pir Muhammed	Kiva (Özbekistan)		70	1926-27
Seraceddin	Kemaleddin	Buhara		67	1956-57
Seraceddin	Necmeddin	Buhara		44	1914-15
Seraceddin	Necmeddin Maksud	Buhara		39	1912-13
Seyf Allah	Feyd el-Allah	Margilan (Fergana Vadisi)		24	1912-13
Seyf Allah	Feyd el-Allah	Hokand		42	1924
Seyf Allah	Feyd el-Allah	Katta-Kurgan	Hintli	54	1925
Seyf Allah	Muhammed	Katta-Kurgan		45	1924
Seyf el-Din	Hoca Buharî	Buhara		55	1955-56
Seyf el-Din, Molla	Molla Diya el-Din	Margilan (Fergana Vadisi)		28	1912-13
Sıddık	Kadir	Kaşgar		11	1924

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Sıddık	Şerif Akhun	Kusar (Azerbaycan)		40	1914-15
Sufi	Molla Muhammed	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		37	1911-12
Sufi Muhammed					1944-45
Sultan	Abd Ali	Taşkent		35	1911-12
Sultan	İbrahim	Buhara		46	1911-12/1914-15
Sultan	Nur Muhammed	Hucand		35/37	1924-27
Süleyman	Nimet Allah	Hokand			1959-60
Süleyman	Şakir Biy	Margilan	İraklı	75/84	1925/1927-28
Süleyman	Umar Zan	Hokand		39	1912-13
Süleyman	Artık Bey	Margilan (Fergana Vadisi) Yar Mazar		36	1925
Süleyman	Davud	Kaşgar	Çinli (Hitaf)		1911-12
Süleyman	Davud	Margilan (Fergana Vadisi)	Çinli (Hitaf)	20	1911-12
Süleyman	İbrahim	Margilan (Fergana Vadisi)		32	1911-12/1914-15
Şah (?)	İş Muhammed	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		28	1914-15
Şah Han	Muhammed Han	Buhara		55	1911-12
Şah Murad	Muhammed Alim	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		35	1914-15
Şah Murad	Muhammed Sefer	Kiva (Özbekistan) Şaban		49	1941

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Şah Murad	Molla Muhammed Ömer	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		50	1911-12
Şahab el-Din, Kari		Şahrkhanlık			1951-52
Şahmerdan Kul	Muhtar Bey	Buhara		42/43	1924-25
Şakir	Muhammed Zahid	Namangan		42	1914-15
Şems el-Din	Abdurrahim Buharalı	Buhara		46/51	1956-57
Şems el-Din	Jayan Muhammed	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	46/52	1937-38/1943
Şems el-Din	Muhammed	Margilan (Fergana Vadisi)		26	1914-15
Şems el-Din	Muhammed İsa	Taşkent		51	1925
Şems el-Din Halife	Abd Allah Hoca	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	72/73	1944-45
Şeref	Şükür	Karshi (Özbekistan) Emir		38	1914-15
Şeref el-Din	İqnah el-Din	Nawai		64	1912-13
Şeref el-Din	Mirza	Semerkant	Afgan	67	1955-56
Şeyh Sadi	Molla Abd el-Gaffur	Buhara Karatakin		29	1925
Şir Muhammed	Niyaz Hoca	Andican (Fergana Vadisi)		63	1912-13
Tabit Kari	Bahtiyar	Kaşgar		47	1911-12
Tac Bey	Ataş Bey	Şahrhan		30	1914-15
Tac Bey	Baltur	Andican		58	1912-13
Tac Bey	Yusuf	Andican		30	1912-13
Tac el-Din	Ahmed Ali	Hokand		31/32	1943-44
Talib el-Din	Usi Muhammed	Margilan		36	1914-15

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Taş	Huday Birdi	Andican		29/30	1925-27
Taş Molla	Abd el-Rahman	Hokand		43	1912-13
Taş Muhammed	Akhun Baba	Andican		48	1912-13
Taş Muhammed	Burhan el-Din	Margilan		66/71	1943-44
Taş Muhammed	İsmail	Hokand		65	1912-13
Taş Muhammed	Molla Abd el-Khalil	Margilan		66	1914-15
Teslim	Muhyi el-Din	Kaşgar		34	1911-12
Tevzat	Kasım	Kaşgar		25	1912-13
Tilla	Kabul Bey	Buhara		44	1911-12
Tır Molla	Ayub	Çin		54	1911-12
Tiş	Amin Aşir	Margilan		30	1914-15
Tiş Vay	Abd el-Halik Vay	Andican	Afgan	53/60	1940/1947-48
Tuhta	el-Baki	Kaşgar		47	1912-13
Tulandi	Molla Tuhta	Hotan	İngiliz ve Çinli	42	1924
Tura Kul	Mirza	Uş		35	1925
Turdi	Ayyub	Kaşgar		31	1912-13
Turdi	Halik Nazar	Hokand		42	1914-15
Turdi	Kerim	Kaşgar		33	1911-12
Turdi All	Hakim Can	Hokand		50	1924
Turdi All	Muhammed Mumin	Hokand Guraş Arık		52/65	1943-44/1951-52
Turkan	Muhammed Rahim	Taşkent		35	1914-15

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Tütinci Bey	Mahmud	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Altın-Arık		61	1926-27
Uram Bey	Muhammed Yunus	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		35	1914-15
Urun Bey	Muhammed Safa	Kiva (Özbekistan)	İraklı	51	1925
Usta Ahmed	Molla Abbas	Semerkant		41	1924
Usta Akhun	Buram Bey	Semerkant		59	1914-15
Usta Hüda Yar	Molla Sabir	Buhara		28	1914-15
Usta Kevzi	Molla Nizameddin	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	32/34	1924-25
Usta Seyid	Kutluk Murad	Kiva (Özbekistan)	İraklı	53	1925
Usta Şerif	Usta Nazar	Hucand (Tacikistan)	Suriyeli		
Uz	Muhammed Ali	Ürgenç		35	1914-15
Uzak Bey	Ahmaq Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		35	1914-15
Vahab	Molla Alim	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		25	1914-15
Validat	Abd Allah	Buhara		76	1911-12
Veda Bey	Muhammed Kerim	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		60	1914-15
Yadkar	Behram	Buhara		26	1924
Yadkar	Muglak Bey	Buhara		33	1914-15
Yahya	Ata Allah Kari	Namangan			1949-50

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Yahya	Hoca Nazar	Kiva (Özbekistan)		58	1954-55
Yahya	Talib	Kaşgar		20	1925
Yahya Han	Celal Han	Andican (Fergana Vadisi)	Afgan	43	1936-39
Yakub	Akhun Hoca	Margilan (Fergana Vadisi)	Afgan	51	1925
Yakub	Nubat	Kaşgar		25	1914-15
Yakub	Kasım	Andican (Fergana Vadisi)		30	1914-15
Yakub	İsa	Kaşgar	Çinli (Hitai)	23	1912-13
Yakub	Turdi	Kusar (Azerbaycan)	Çinli	50/54	1943-44/1947-48
Yakub Can	Şir Kuzi	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Afgan	32	1940
Yar Muhammed	Han Muhammed	Buhara		30	1911-12
Yar Muhammed	Muhammed Said	Darwaz		58	1925
Yar Muhammed	Kurban Ali	Margilan (Fergana Vadisi)		25	1959-60
Yar Muhammed	Tac Muhammed	Buhara Belh Sirgan	Afgan	35	1938-39
Yoldaş	Nazkuz	Andican (Fergana Vadisi)		32	1914-15
Yoldaş	Taş Muhammed	Andican (Fergana Vadisi)		10	1912-13
Yoldaş Bey	Kanber Ali	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)		29	1914-15
Yunus	Akhun	Kusar (Azerbaycan)		40	1911-12
Yunus	Muhammed	Taşkent	Rus	51/60	1933-34/1939-40

ÖZBEK TEKKESİ'NE ZİYARETTE BULUNANLAR

Yunus	Mirza Abd el-Rezzak	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)			1954-55
Yunus	Yoldaş Bey	Margilan (Fergana Vadisi)		28	1911-12
Yunus	Ahmed	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)	Türk	37	1926-27
Yusuf	Ahmed	Kaşgar	Çinli (Hitai)	35	1914-15
Yusuf	Ahmed Hoca	Margilan (Fergana Vadisi)		36	1911-12
Yusuf	Ermin	Kaşgar		35/38	1914-15
Yusuf	Maksud	Kusar (Azerbaycan)		22	1911-12
Yusuf	Molla Niyaz	Yarkent (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)		40/41	1924-25
Yusuf	Musa	Margilan (Fergana Vadisi)		40	1911-12
Yusuf	Sadık	Hucand (Tacikistan)	Çinli (Hitai)	42	1914-15
Yusuf	Taş	Taşkent		38	1912-13
Yusuf	Taş Muhammed	Hokand (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)	Rus	22	1914-15
Yusuf	Thabit	Kaşgar		52	1924
Yusuf	Turdi Hoca	Kusar (Azerbaycan)	Çinli (Hitai)	67	1912-13
Yusuf	Dursun	Taşkent	Afgan	48	1947-48
Yusuf	İsa	Kaşgar		52	1911-12
Yusuf Hoca	Baba Can Hoca	Kiva (Özbekistan) Ürgenç	Iraklı	54	1926-27
Yusuf Hoca	Niyaz	Kaşgar		41	1914-15

KUDÜS'TEKİ ORTA ASYALI VE HİNTLİ SUFİ HACILAR

Yusuf Nec-meddin					1946-47
Zakir	Abd el-Kerim	Andıcan	Afgan / Rus	40/53	1942/1953-54
Zakir Hoca	Yusuf Hoca	Margilan		33	1914-15
Zamra	Thabit	Kaşgar	Çinli (Hitai)	32	1911-12
Zeynel Abidin	Abd el-Samed	Andıcan (Fergana Vadisi)	Türk	47/65-66	1925/1949-50

KAYNAKÇA

Yayımlanmış ve Yayımlanmamış Birincil Kaynaklar

Arşivler, yayımlanmamış elyazmaları, doktora tezleri

Basılmamış Kaynaklar

Başvekalet Arşivi kayıtları - Cevdet Evkâf, (kısaltması: BVCE). 1263 (11 Ra 1275 / 1858); 1492 (no date); 1951 (C 1173 / 1759); 4092 (7 Ra 1214 / 1799); 4201 (M 1214 / 1799); 5717 (23 S 1214 / 1799); 9506 (3 M 1190/1776); 10813 (13 R 1260 / 1844); 15600 (Ş 1143 / 1731); 17537 (17 N 1190 /1776-77); 19125 (Za 1211 / 1797); 19418 (1258 / 1842); 20962 (C 1214 / 1799); BVCE 21467 (3 R 1246 / 1830); 21766 (Ca 1142 / 1729); 23034 (1124 / 1712); 23278 (M 1189 / 1775); 23698 (S 1250 / 1834); 23948 (Z 1265 / 1849); 25420 (Z 1225 / 1810).

Cemaleddin Server Revnakoglu. "Hindliler Tekkesi," dosya B/66. Revnakoglu Arşivi. Divan Edebiyatı Müzesi. Galata Mevlevihanesi, İstanbul.

"Defter Sicil el-derviş aladina dahalu fil Takiyat el-Nakşibendîye bil Kuds" (Kudüs'teki Nakşibendî Tekkesi'ni ziyaret etmiş olan dervişlerin kaydı). Kudüs: 1342/1923-24 to 1959, 49 sayfa, ÖZÖA.

"History of the Indian Hospice." Kudüs: Hint Tekkesi, yayımlanmamış fotokopi, (2004).

Kudüs Özbek Tekkesi "Ziyaretçi Defteri". Kudüs: 1909-1933, 161 sayfa, ÖZÖA.
Morrison, Alexander Stephen. "Russian Rule in Semerkant 1868-1910. A Comparison with British India." Doktora Tezi, All Souls College, Oxford University, 2005.

Numan, Nurtaç. "Mekke Emirleri ve Hicaz'da Osmanlı İdaresi, 1840-1908." Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.

Basılı Kaynaklar

- Abd Allah Nidai Kaşgari. *Abd Allah Nidat-yi Kaşgârî ve Hakkıyye Risâlesi*. Güller Nuhoglu, ed. İstanbul: Simurg, 2004.
- Abd el-Aziz, Şeyh. *Hadha el-kitâb yahtawî 'ala adhkâr tarîqa el-Naqshbandiyya el-'ilmiyya*, Kudûs: el-Dafâ', yyy
- Abd el-Hasan Zeyd Faruki Mücaddidi. *Maqâmât-i akhyâr*. Delhi: Şah Ebu Kayr Akademi, 1975.
- Abd el-Raşid İbrahim. *'Âlem-i islâm va Jâpûnyâda intishâr-i islâmiyat*. İstanbul: 1910, 2 Cilt
- Abd el-Raşid İbrahim. *Tarjama-yi Hâlim yaka Bâşıma Kelenler*. St. Petersburg: (1905-1907).
- Adana ve Havalisi Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği Âlemislama ve Bütün Dünya Türkistanlarına Yardım Beyannâmesi. Adana: Yurt Matbaası, yyy
- Ahmed Şirindi. *Maktûbât*. Mecca: 1899-1900. Yeniden basım, İstanbul: Fazilet Neşriyat).
- Ali Başa Mübarek. *El-Hitat el-tevkifiyya el-cadida li-Mısır el-Kahira ve muduniha ve biladiha el-kadima ve'l-şahira*. Kahire: 1982.
- Atay, Falih Rıfka. *Zeytindağı*. 1956. Yeniden basım, İstanbul: Pozitif, 2004.
- Barakât, Beşir Abd el-Gani. *Fihris mahtutat el-Zaviya el-Uzbakiya fi'l-Kuds*. Kudûs: Özbek Tekkesi, 2003.
- Barclay, J.T. *The City of the Great King or Jerusalem as it is, and as it is to be*. Philadelphia: James Challen, 1858.
- Bliss, Frederick Jones. *The Religions of Modern Syria and Palestine*. Edinburgh: 1912.
- Breen, A.E. *A Diary of my Life in the Holy Land*. Rochester N.Y.: John P. Smith, 1906.
- Brown, John P. "The Mystical Principles of Islamism: or, a lecture on the Derviches." *Freemasons Magazine and Masonic Mirror* (19 Eylül 1863): s. 216-219.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Arabia comprehending an Account of those Territories in Hedjaz with the Mohammedan Regard as Sacred*. Londra: Henry Colburn, 1829, 2 Cilt.
- Burton, Richard F. *Personal Narrative of a Pilgrimage to el-Madinah and Meccah*.

- Londra: Tylston and Edwards, 1903, 2 Cilt.
- Burton, Isabel. *The Inner Life of Syria, Palestine and the Holy Land*. Londra: Henry S. King and Co, 1875.
- Celaeddin Rumi. *The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*. Çev. Reynold A. Nicholson. Londra: Luzac and co, 1926, Cilt 1-2.
- d'Ohsson, Ignatius Muradgea. *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'Empire othoman*. Paris: Imprimerie de Monsieur, 1788, 7 Cilt.
- Dabry de Thiersant, P. *Le Mahométisme en Chine et dans le Turkestan oriental*. Paris: Ernest Leroux, 1878, 2 Cilt.
- Duguet, Doktor. *Le Pèlerinage de La Mecque au point de vue religieux, social et sanitaire*. Paris: Rieder, 1933.
- Elphinstone, M. *An Account of the Kingdom of Caubul and its Dependencies in Persia, Tartary and India: Comprising a View of the Afghaun Nation and a History of the Dooraunee Monarchy*. Londra: Richard Bentley, 1842, 2 Cilt.
- El-Secere el-Kadiyiye. Şam: Matba'a el-fayha', 1906-07 (bir kopyası Leiden Kütüphanesi'nde saklanıyor, Ar 4555).
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938, Cilt 10. Yeniden basım, Ankara: Üçdal Neşriyat, 1984, Cilt 9-10.
- Fahreddinev, Rizaeddin. *Bolgar va Kazan Terekhläre*. Kazan: Kazan Tataristan Kitap Neşriyatı, 1993.
- Finn, James. *Stirring Times or Records from Jerusalem Consular Chronicles of 1853 to 1856*. Londra: Kegan Paul, 1878, 2 Cilt.
- Goodrich-Freer, A. *Inner Jerusalem*. Londra: Archibald Constable, 1904.
- Ibn Battuta. *The Travels of Ibn Battuta*. Çev. H.R.A. Gibb. Cambridge: Hakluyt Society, 1962, 2 Cilt.
- İlter, Doktor. "İstanbul'daki Türkistanlıların bir cemiyesi." *Yaş Türkistan* 43 (1933): s. 22-26.
- Kadı el-Kadat Damulla Aşur Âlem Akhun Merhum Oğlu Hacı Abd el-Aziz Mahdum Cengizhan. *Uyghur Sarfi*. Mısır: el-Ezher, yyy.
- Keanf, John F. (Hacı Muhammed Emin). *Six Month in the Hajiz: an Account of the Mohammedan Pilgrimages to Meccah and Medinah Accomplished by an Englishman Professing Mohammedanism*. Londra: Ward and Downey, 1887.

- Kurban Alt Halidî. *An Islamic Biographical Dictionary of the Eastern Kazakh Steppe, 1770-1912*. Ed ve çev. Allen J. Frank ve Mirkasyim A. Usmanov, Leiden: Brill, 2005.
- Le Chatelier. A. *Les Confréries musulmanes du Hedjaz*. Paris: E. Leroux, 1887.
- "Mavt el-âlim, Mavt el-âlam." *El-Din va'l-âdab*. Kazan. 2:6 (1907): s. 182-184.
- Mehmed Şemsüddin. *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemst I-II*. M. Kara ve K. Atlansoy, ed. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- "Mısır'da Şarkî Turkistan Şahidlerini islev tuplantısı." *Yaş Turkistan* 109 (1938): s. 34-36.
- Moudjir-Ed-Dy. *Histoire de Jérusalem et d'Hebron*. Fr. çev. Henry Sauvaire. Paris: E. Leroux, 1876
- Muhammed Murad Remzi. *Raşahat Ayn el-Hayat*. Mekke: 1890.
- Muhammed Murad Remzi. *Talfik el-akbar va Talkih el-athar fi vakat Kazan va Bulgar va muluk el-Tatar*. Orenburg: Karimiyya va Husayniya, 1908), 2 Cilt.
- Nur Ali Nariyef. "Seyahat Hatıraları IV. Aya Andrî tekyesi, Galata ham Pira mahallasi," *Şura* 14 (1915): s. 434-436.
- Puteviya zapiski vuh hadziyev. Kazan: Kazan Universitet, 1861-1862.
- Qurbân 'Alî Khâlidî. *Tawârîkh-i khamse-yi sharqî*. Kazan: 1910.
- Rahmed Vazih. *Savanih el-masalik va farasih el-mamalik*. Duşanbe: Izdatelstvo Doniş, 1986.
- Rıda el-Din B. Fahreddin, ed., *Şeyh Zeynullah Hazretinin Tercüme-yi Hali*. Orenburg: Tipografya Gaz. Vakt, 1917.
- Roches, Léon. *Dix ans à travers l'Islam, 1834-1844*. Paris: Perrin, 1904.
- Roger, Eugène. *La Terre sainte ou description topographique très-particulière des saints lieux et de la terre de promission*. Paris: Antoine Bertier, 1846.
- Sakıb Dede. *Sefîne-yi Nefise-yi Mevleviyân*. Kahire: Vahbiyya, 1866, 3 Cilt.
- Sâlih Ben Thâbit 'Ubeyduln, ed. *Marjâni*. Kazan: Ma'ârif, 1915. Seetzen, Ulrich Jasper. *Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien*. Berlin: G. Reimer, 1854, 2. Cilt.
- Snouck-Hurgronje, C. *Mekka in the Latter Part of the 19th Century*. 1931. Yeni baskı, Leiden: Brill, 1970.
- Sufis and Soldiers in Awrangzeb's Deccan: Malfûzât-i Naqshbandiyya*. Farsçadan çev. Simon Digby. Oxford: University Press, 2001.

- "Sovyet Hacıları Mısır'da." *Tarih Dünyası* 1:3 (Ekim 1953), s. 132-133.
- Şehabeddin Mercani. *Rihlat el-Marjānī*. Kazan: Tipo-litografya Naslednikov M. Şikovoy, 1897.
- "Tekye için iâne," *Taarif ül-Müslimîn* (İstanbul) 21:8 (1910): p. 346.
- Tichelen, Th. van. *Land and Volk in Palestina*. Brûj: J. Houdmont-Carbonez Philip de Goede Laan, 1909.
- V.V. "Musulmano cinese onorato a Gerusalemme." *Oriente Moderno* 15 (1935): s. 253-254.
- Vambéry, Arminius. *His Life and Adventures by himself*. 3. baskı. Londra: T. Fisher Unwin, 1884.
- Vambéry, Arminius. *Travels in Central Asia: being the Account of a Journey from Teheran across the Turkoman Desert in the Eastern Shore of the Caspian to Khiva, Buhara ve Semerkant*. New York: Harper and brothers, 1865.
- Voyages d'Ali Bey el Abbassi en Afrique et en Asie pendant les années 1803, 1804, 1805, 1806 et 1807*. Paris: P. Didot l'Aîné, 1814, 3 Cilt.
- Williams, George. *The Holy Land, Historical, Topographical, and Antiquarian Notices of Jerusalem*. Londra: John W. Parker, 1849, 2 Cilt.
- Wilson, C.W. *Ordnance Survey of Jerusalem 1864/5 - Harita 1/2500*. Southampton, 1866.

İkincil Kaynaklar

- Abu-Manneh, Butrus. "A Note on Rashhât-ı Ain el-Hayat in the Nineteenth-Century." E. Özdalga, ed. *Naqshbandis in Western and Central Asia: Change and Continuity*. İstanbul: Curzon Press, 1999, s. 61-66.
- Al-Azma, Nazir. "Some notes on the Impact of the Story of the mi'râj on Sufi Literature." *Muslim World* 63:2 (1973): s. 93-104.
- Algar, Hamid. "From Kashghar to Eyûp: the Lineages and Legacy of Sheikh Abd Allah Nidâi." E. Özdalga, ed. *Naqshbandis in Western and Central Asia: Change and Continuity*. İstanbul: İsveç Araştırma Enstitüsü/Curzon Press, 1999, s. 1-15.
- Algar, Hamid. "Tartîq and Tariqah: Central Asian Naqshbandî and the Road to the Haramayn." Alexandre Papas, Thomas Welsford ve Thierry V. Zarccone, ed. *The Roads of Pilgrimages between Central Asia and the Hicaz*, Berlin: Klaus

- Schwarz Varlag, 2011.
- Arif, el-Arif. *el-Mufasssal fi tarih el-Kuds*. 1961, yeniden basım. Kudüs: el-Neşir Fevzi Yusuf, Matbaat el-Kuds, 1999, Cilt 1.
- Arnon, Adar. "The Quarters of Jerusalem in the Ottoman Period." *Middle Eastern Studies* 28:1 (Kanada 1992): s. 1-65.
- Aubin Boltanski, E. "Le Mawsim de Nabî Mûsâ: processions, espace en miettes et mémoire blessée. Territoires palestiniens (1998-2000)." S. Chiffolleau ve A. Madœuf, ed. *Les Pèlerinages au Maghreb et au Moyen- Orient*. Beyrut: Institut Français du Proche-Orient, 2005, s. 59-80.
- Aubin, Françoise. "Islam on the Wings of Nationalism. The case of Muslim Intellectuals in the Republic of China." S.A. Dudoignon; H. Komatsu; Y. Kosugi, ed. *Intellectuals in the Modern Islamic World: Transmission, Transformation, Communication*. Londra: Routledge, 2006, s. 241-272.
- Auld, Sylvia and Hillenbrand, Robert, ed. *Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917*. Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, 2 Cilt.
- Aybek, Zafer Hasan. "Hindîler Tekkesi." *Tarih Mecmuası* (İstanbul) 7 (Temmuz 1977): s. 96.
- Bahat, Dan. *A Selection of Ottoman Structure in the Old City of Jerusalem*. Kudüs: Open University of Israel, 1990.
- Balcı, Bayram. "La communauté ouzbèke d'Arabie Saoudite: entre assimilation et renouveau identitaire." *Revue Européenne des Migrations Internationales* 19:3 (2003).
- Balland, Daniel. "La Diaspora des Turcs de Basse Asie centrale soviétique au XXe siècle." *Bulletin de la section de géographie* 82 (1978): s. 23-38.
- Ben-Arieh, Yehoshua. *Jerusalem in the 19th Century: The Old City*. Kudüs: St Martin's Press, 1984.
- Brower, David. "Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in the Russian Empire." *Slavic Review* 55:3 (1996): s. 567-584.
- Bruinessen, Martin van. "The Origins and Development of the Naqshbandi Order in Indonesia." *Der Islam* 67/1 (1990): s. 150-179.
- Budatov, Lazar. *Sravnitelniy slovar Turetsko-Tatarski Nareçî*. St. Petersburg: 1869.

- Buttino, Marco. *La Rivoluzione capovolta: L'Asia centrale tra il crollo dell'impero zarista e la formazione dell'URSS*. Napoli: l'Ancora del Mediterraneo, 2003.
- Cabbara, Taysir. *el-Muslimun el-hunud fi kadiyyat filistin*. Ramallah: Dar el-Suruk, 1998.
- Cherif-Chebbi, Leila. "L'Ahong sourd." V. Bouillier ve C. Servan-Schreiber, ed. *De l'Arabie à l'Himalaya: Chemins croisés en hommage à Marc Gaborieau*. Paris: Maisonneuve et Larose, 2004, s. 407-421.
- Concetti, Eloisa ve Zarcone, Thierry. *Sufism in Xinjiang and Inner China in 19th-21th Century: Ahmed Sirhindi's Maktûbât and the Naqshbandiyya* (yayın aşamasında).
- De Jong, Frederick. "Les Confréries mystiques musulmanes au Machreq arabe." A. Popovic ve G. Veinstein, ed. *Les Ordres mystiques dans l'islam. Cheminements et Situation actuelle*. Paris: EHESS, 1985, s. 205-243.
- De Jong, Frederick. "The Naqshbandiyya in Egypt and Syria: Aspects of its History, and Observations Concerning its Present-Day Condition." M. Gaborieau, A. Popovic ve Th. Zarcone, ed. *Naqshbandis. Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*. Istanbul: Isis Press, 1991, s. 589-601.
- De Jong, Frederick. "The Sufi Orders in Nineteenth and Twentieth-Century Palestine." *Studia Islamica* LVIII (1983): s. 149-181.
- Delanoue, Gilbert. "Deux Maîtres soufis égyptiens à Jérusalem." Béatrice Philippe, ed. *Voir Jérusalem, Pèlerins, Conquêteurs, Voyageurs*. Paris: Association cimaise, Art et Histoire, 1997, s. 91-96.
- Digby, Simon. "Sufis and Travellers in the Early Delhi Sultanate: the Evidence of the Fawā'id el-Fw'ad." Allar Singh, ed. *Socio-cultural Impact of Islam in India*. Chandigar: yy, 1976, s. 171-177.
- Digby, Simon. "The Naqshbandis in the Deccan in the Late Seventeenth and Early Eighteenth-Century A.D.: Bābā Palangposh, Bābā Musāfir and their Adherents." M. Gaborieau, A. Popovic ve Th. Zarcone, ed. *Naqshbandis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*. Istanbul: Isis Press, 1991, s. 167-207.
- Diyyar, Abdurakhman Mamut. "Aksu Konişahar Magrip Tezkirisi." *Sincan Tarih Materyalleri* (Urumçi) Sincan Halk Neşriyatı, 24 (1988): s. 109-144.

- Erşahin, Seyfettin. *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1999.
- Ezzerelli, Kaïs. "Le Pèlerinage à La Mecque au temps du chemin de fer du Hedjaz (1908-1914)". Sylvia Chiffolleau ve Anna Madœuf, ed. *Les pèlerinages au Maghreb et au Moyen-Orient*. Beyrut: Institut Français du proche-orient, 2005, 167-191.
- Farooqi, Naimur Rehman. *Mughal-Ottoman Relations: A Study of Political and Diplomatic relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748*. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1989
- Faroqhi, Suraiya. *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans*. Londra: I.B. Tauris, 1994.
- Garaeva, Nuriya. "Kem ul Morad Râmzi?" *Kazan Utlari* (Kazan) 2 (1990): s. 171-175.
- Hartmann, Martin. "Zentralasiatisches aus Stambul," *Islamischer Orient* I (1902).
- Hartmann, Martin. *Çaghataisches: Die Grammatik ussi lisâni turki des Mehemed Sadık*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchlandlung, 1902.
- Hayit, Beymirza. *Islam and Turkestan under Russian Rule*. İstanbul: Can Matbaa, 1987.
- Hayitov, Ş.A.; Sobirov, N.S.; and Legay, A.S. *Khorijdagi Özbeklar*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1992.
- Jarovoij-Ravskij, V.I. "Palomniçestvo (hazh) ve Mekku i Medinu." *Sbornik Materialov po Musul'manstvu*. St. Petersburg: Rozenoer, 1899, Cilt 2, s. 129-153.
- Jarring, Gunnar. "The Türkistan Tekke of Tarsus on the Relationship of Southern Turkey with Central Asia." *Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul Meddelanden* 8 (1983): s. 34-40.
- Jarring, Gunnar. *Materials to the Knowledge of Eastern Turki*, IV. Lund: C.W.K. Gleerup, 1951.
- Kara, Mustafa. "Tanzimat'ta Cumhuriyet'e Kadar Tasavvuf ve Tarikatlar." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 31; 32. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 978-994.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Uludağ Yayınları, 1990, 2 Cilt.

- Karamustafa, Ahmed. *God's Unruly Friends. Dervish Groups in the Islamic Middle Period 1200-1550*. Oxford: Oneworld, 2006.
- Kazimirski, A. de Biberstein. *Dictionnaire arabe-français*. Kahire: 1875.
- Keller, Soshana. *To Moscow, not Mecca: The Soviet Campaign against Islam in Central Asia, 1917-1941*. Westport, CN-Londra: Praeger Publishers, 2001.
- Kemper, Michael. "Şihâbüddîn el-Mergânî als Religionsgelehrter." M. Kemper, A. von Kükelen, D. Yermakov, ed. *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996, s. 129-165.
- Khenchelaoui, Zaïm ve Zarcone, Thierry. "La Famille Jîlânî de Hama - Syrie (Beyt el-Jîlânî)", *Journal of the History of Sufism* 1-2 (2000): s. 53-78.
- Küçükdağ, Yusuf. "Konya'da Söylemez Zâviyesi ve Vakfiyeleri." *İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya)* 1 (1998): s. 155-194.
- L'Etrange et le Merveilleux en terre d'Islam: Paris, Louvre Müzesi 23 Nisan-23 Haziran 2001. Paris: Edition de la réunion des musées nationaux, 2001.
- Landau, Jacob. *The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propaganda*. Detroit: Wayne State University Press, 1971.
- Little, Donald P.; Turgay, A. Üner. "Documents from the Ottoman Period in the Khalidî Library in Jerusalem." *Die Welt des Islams* XX:1-2 (1980): s. 44-77.
- Massignon, Louis. *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism*. Notre Dame-Indiana: University of Notre Dame Press, 1997.
- Mattar, Philip. "The Role of the mufti of Jerusalem on the Political Struggle over the Western Wall, 1928-29." *Middle Eastern Studies* 19:1 (Ocak 1983): s. 104-118.
- Matthews, Charles D. "Palestine, Holy Land of Islam." *Journal of Biblical Literature* 51:2 (Haziran 1932): s. 171-178.
- McChesney, R.D. "The Central Asian Hajj-Pilgrimage in the time of the early modern empires." Michel Mazzaoui, ed. *Safavid Iran and Her Neighbors*. Salt Lake City: University of Utah Press, 2003, s. 129-156.
- Moezzi, M. A., ed. *Le Voyage initiatique en terre d'Islam: Ascensions célestes et itinéraires spirituels*. Louvain -Paris: Peeters, 1996.
- Natsheh, Yusuf. "el-Zaviya el-Nakşibandiya." Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand,

- ed. *Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917*. Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, Cilt 2, s. 904-911.
- Nizami, Khaliq Ahmed. *The Life and Time of Shaikh Farid-ud-Din Ganj-i Shakar*. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1987.
- Papas, Alexandre. *Mystiques et vagabonds en Islam: Portraits de trois soufis qalandars*. Paris: Le Cerf, 2010.
- Pearson, Michael N. *Pilgrimage to Mecca: The Indian Experience, 1500-1800*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.
- Peters, F.E. *The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Popovic, Alexandre. "Sur les Récits de pèlerinage à La Mecque de musulmans yougoslaves (1949-1972)." *Studia Islamica* 39 (1974): s. 139-144.
- Poujol, Catherine. "L'Introduction du chemin de fer au Turkestan entre 1880 et 1917: Reflet des mentalités et conséquences." *Innovations techniques et civilisation*. Paris: CNRS, 1989, s. 187-206.
- Rafeq, Abdul-Kerim. "Ottoman Jerusalem in the Writings of Arab Travellers." Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, ed. *Ottoman Jerusalem: The Living City 1517-1917*. Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, Cilt 1, s. 63-72.
- Reichmuth, Stefan. "The Interplay of Local Developments and Transnational Relations in the Islamic World: Perceptions and Perspectives." A. von Kükclgen, M. Kemper, A. J. Frank, ed. *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the 20th Centuries*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, Cilt 2, 1998, s. 5-38.
- Reiter, Yitzhak. "The Administration and Supervision of Waqf Properties in 20th Century Jerusalem." Faruk Bilici, ed. *Le Waqf dans le monde musulman contemporain, XIXe-XXe siècles*. Istanbul: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1994, s. 169-182.
- Schwarz, Henry. *An Uyghur-English Dictionary*. Washington: Washington University, 1992.
- Sedgwick, Mark J.R. "Saudis Sufis: Compromise in the Hicaz, 1925-40." *Die Welt des Islams* 37:3 (1997): s. 360-368.
- Smith, Grace Martin. "The Özbek Tekkes of Istanbul", *Der Islam* 57 (1980), s. 130-139

- Şahabi, Musa. "el-Zaviya el-Nakşibandiya el-Uzbakiya el-Buhariya fi'l-Kuds." *el-Kuds* 22 Eylül 1998, s. 28.
- Şams el-Dîn Khân B. Diya el-Din Han bin İşan Babahan, *el-Muḥṭi Diya el-Din Han va turatu el-fikrī*. yyy: el-İttihād el-Sūfiyati, SSCB, 1986.
- Taeschner Franz, ed. *Hof-Und Volksleben: Ein turkischens miniaturen Album aus dem 17. Jahrhundert*, Hannover: Orient Buchhandlung Hanz Lafaire, 1925.
- Troitskaja, L. "İz proşologo kalandarov maddaksov u Uzbekistane", *Domusulmanski verovaniya i orbiadi ve Sredney Azii*. Moskova: Akademija Nauk SSCB, 1975, s. 191-223.
- Tütüncü, Mehmet. *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman inscriptions from Jerusalem and other Palestinian cities*. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2006.
- Tütüncü, Mehmet. *Turkish Palestine (1069-1917): Inscriptions from el-Halil (Hebron), Nabi Musa and Other Palestinian cities under Turkish Rule*. Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2008.
- Zarcone, Thierry. "Grammaires, Dictionnaires et Littérature du Turkestan à Istanbul au tournant du siècle." F. Hitzel, ed. *Istanbul et les Langues orientales*. Paris: L'Harmattan, 1997, s. 417-423.
- Zarcone, Thierry. "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul." *Anatolia Moderna / Yeni Anadolu II* (1991): s. 137-200.
- Zarcone, Thierry. "Les Confréries soufies en Sibérie aux XIXe et au début du XXe siècle." *Cahiers du monde russe* 41:2-3 (2000): s. 286-287.
- Zarcone, Thierry. "Pour ou contre le monde: Une approche des sociabilités mystiques musulmanes dans l'Empire ottoman." F. Georgeon, ed. *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et Relations intercommunautaires (XVIII -XXe siècle)*. Paris: L'Harmattan, 1997, s. 21-29.
- Zarcone, Thierry. "Sufi Lineages and Saint Veneration in Twentieth-Century Eastern Turkestan and Xinjiang." *The Turks*. Ankara: Yeni Türkiye, 2002, s. 534-541.
- Zarcone, Thierry. "Un aspect de la polémique autour du soufisme dans le monde Tatar, au début du XXe siècle: mysticisme et confrérisme chez Mûsâ Djarallah Bîgî." S.A. Dudoignon; Dâmir Is'haqov ve Râfyq Mohâmmâtshin, ed. *L'islam de Russie: Conscience communautaire et autonomie politique chez les*

Tatars de la Volga et de l'Oural, depuis le XVIIIe siècle. Paris: Maisonneuve Larose, 1997, s. 227-247.

Zarcone, Thierry. "Un document inédit sur les tekke kadiri de l'Empire ottoman et du monde musulman au XXe siècle. " J.-L. Bacqué-Grammont ve R. Dor, ed. *Mélanges offerts à Louis Bazin*. Paris: IFEA-L'Harmattan, 1992, s. 275-283.

Zarcone, Thierry. "Une route de sainteté islamique entre l'Asie centrale et l'Inde: la voie Ush-Kashghar-Srinagar." Th. Zarcone, ed. *Inde-Asie centrale: Routes du commerce et des idées, Cahiers d'Asie Centrale*. Aix-en- Provence: Ed. Edisud, 1-2, 1996, s. 227-254.

DİZİN

- Abd Allah Efendi, Şeyh 124
 Abd Allah el-Siddık Cau-Btn el-Baktnı 104
 Abd Allah-i Nidâ'ı, Şeyh 21, 56
 Abd el-Allah Rahm-dil of Ghazna 119
 Abd el-Alim el-Siddıki 94, 133
 Abd el-Cabbar, Hama 93, 117, 134, 137, 160
 Abd el-Celil Gülnür el-Afganî 126, 127, 138, 145
 Abd el-Gani el-Nabulist 116
 Abd el-Hamid Afgant 127
 Abd el-Kadir Ebu Ribâ el-Dajant 127
 Abd el-Kahhar 101, 141, 163
 Abd el-Kerim el-Afganî 119
 Abd el-Nasır el-Kursavı 51
 Abd el-Rahim Ma Songting 97
 Abdalî/Durrani aşireti 111
 Adana 34, 107, 186
 Adem Şerif 105
 Afganistan 15, 16, 43, 90, 92, 95, 111, 113, 151
 Afgan Tekkesi 10, 27, 33, 37, 43, 58, 65, 111, 114, 115, 118, 119, 128
 Afgan Türkistan (Turkistan-i saghır) 91, 111
 Ahmedabad 47, 95, 105
 Ahmed Bedevi 21
 Ahmed el-Alevi 119
 Ahmed İşan (Ahmed Halife Nakşibendi, imam 101
 Ahmed Kasanî Makhdûm-i Azam 55
 Ahmed Safa 50
 Ahmed Sirhindî 49, 50, 191
 Ahmed Şah 32
 Ahmed Yesevi 72
 Ahmedî bkz. Rifa'iyya 122
 Akaşa 22
 akhund 97
 Akıl Efendi 37
 Akmesjid 95
 Aksu 30, 88, 140, 145, 149, 164, 174, 175, 191
 Aleviyye 119
 Algar (Hamid) 9, 15, 40, 41, 48, 56, 189
 Ali Şir Nevai 72
 Allahabad 46
 Altı Gün Savaşı 82
 Anadolu 19, 36, 37, 96, 131, 194, 195
 Andican 16, 33, 88, 89, 95, 133, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 184
 Andican Bahçesi 33
 Antakya 34
 Antep 34
 Arafat 36, 69
 Arafat, Yaser 69
 Arap toprakları 22
 Aravan 89, 134, 135, 138
 asitâne 44
 Aşkabat 88

- Astrakan 95
- Atay, Faliş Rıfka 36, 186
- Avrangabad 57
- Aya Andri tekkesi 29
- Aziz 9, 22, 40, 72, 79, 80, 84, 85, 111, 129, 133, 142, 144, 186, 187
- Baba Farid Şakarganj 120
- Bağdat 15, 96, 120, 125
- Baha el-Din Buhari 68, 69
- Baha el-Din Nakşibendî 69
- Bakü 16
- Bakvar 89, 151
- Bangalor 95, 105
- Bareyli Hanegâhı (Niyaziyya Hanegâhı) 95, 101
- Basra 16, 96
- Baş Arık 172
- Baymirza Hayit 19
- bayrak 23, 23
- Baytun 89
- Bazar Kurgan 89, 156
- Bedevis 23, 113
- Belucistan 91, 105, 113, 158
- Bengal 40, 47, 125
- bevvab 41, 88, 119
- Beyrut 17, 25, 190, 192
- Beytullahim 84
- Birinci Dünya Savaşı 44, 87, 97, 128
- Bliss, Frederick Jones 22, 23, 24, 75, 102, 118, 186
- Bolşevik Devrimi 90
- Bombay 15, 16, 31, 35, 36, 95
- Brower, David 17, 93, 190
- Brown, John P. 59, 60, 61, 186
- Bugur 107
- Buhara 15, 16, 29, 32, 37, 40, 43, 45, 49, 50, 58, 59, 63, 64, 88, 89, 90, 91, 95, 97, 101, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 189
- Buhara Emiri 90
- Buhara Kalenderhanesi 58
- Buhara Tekkesi 40, 43, 49
- Burckhardt, John Lewis 35, 59
- Bursa 34, 39, 42, 43, 44, 45, 58, 95, 101, 188, 192
- Burton, Isabel 29, 61
- Burton, Robert 29, 39
- Burton, Richard 31, 35, 112, 186
- Cakarta 95
- Cau Bin (Abd Allah el-Sıddık Jaû-Bin el-Bakint) 104
- Cavalı 89, 90
- Celalabad 95
- Celaleddin Mevlevi 21
- Cezayir 119
- Cidde 15, 16, 18, 35, 36, 41, 89, 90, 91, 92
- Cuma selamlığı 37
- çelebi 97
- Çile Yolu 23, 62, 63, 67, 68, 72, 102, 112
- Çin 22, 47, 49, 91, 95, 97, 104, 106, 107, 146, 149, 158, 174, 175, 180
- Çin Devrimi 106
- Çin Müslüman Birliği 97
- Çinli 16, 97, 104, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 173, 174, 175,

- 176, 178, 180, 182, 183, 184
 Çiştî, Çiştîye 38, 46, 101, 102, 104, 120
 Çiştî-Sabîrî 46
 Çitagong 40, 95
 Çugay Oğlu *bkz.* Mustafa Çugay Oğlu 107
 Çust Tekkesi 33
- Darvaz 89
 Davud türbesi 127
 Deccan 18, 56, 57, 188, 191
 Deccani ailesi 127
 de Jong, Frederick 41, 65, 72, 91, 107, 117, 119
 Delhi 18, 48, 49, 101, 104, 121, 186, 191, 192, 194
 demiryolu 17
 dergâh 30, 37, 41, 48, 54, 69, 71, 75, *bkz.* zaviye
 Dergâh-i Asitâne-yi Hindiyân 44
 derviş 20, 23, 30, 53, 56, 57, 58, 59, 63, 69, 83, 85, 86, 87, 94, 97, 105, 109, 124, 132, 185
 Derviş Muhammed Dede 47
 Derviş Zekeriya Minkabavî 101
 Digby, Simon 18, 57
 Divan-ı Özbek Tekkesi 57, *bkz.* Sah
 Diya el-Din Babahov (İşan Babahan bin Abd el-Macid Han'ın oğlu) 108
 Doğu Afrika 95
 Doğu Türkistan 15, 30, 31, 57, 64, 88, 90, 91, 93, 95, 97, 107, *bkz.* Sincan
 Dört Büyük İmam 97
 Duguet, doktor 89, 113, 187
 Durban 95, 106
- Ebu Cabal Kubeys, zaviye 130
 Ecce Homo Kemerî 63, 110, 112
 el-Aksa Camii 19, 23, 75, 109, 121
 el-Ezher Camii 82
 el-Gülşenî Tekkesi 94
 elyazması 46, 73, 84, 94
 Emin el-Hüseynî, müftü 79
 Endonezya 47, 95, 130
 Eriha 84, 109
 Etiyopya 57
 Evkâf 75
 Evliya Çelebi 21, 187
 Eyüp 37, 43, 56, 135, 147, 189
- Fadıl Hüseyin 46
 fakir 21, 36, 55, 59, 100, 121
 Faray Yusr 92
 Faridah Tekkesi 121
 Faroqhi, Suraiya 15, 26, 35, 192
 Fas 22
 Fayd-i Resûl bin Gulam Resûl el-Afgani 117
 Fergana Vadisi 15, 16, 33, 88, 89, 90, 91, 93, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184
 Filistin 22, 72, 79, 80, 82, 92, 119, 124
 Finn, James 22, 24, 69, 71, 124, 125, 187
- Gaffar Ali Kalender Hüseyin 46
 Gâr-ı Aşîkân Dergâhı *bkz.* Buhara Kalenderhanesi 58
 Gicdivan 89
 Gilzai aşireti 111
 Golagang 103
 Gujarat 46
 Gulca ili 93

- Guraş-Arık 89
 Güney Afrika 95, 106
 Gürcistan 113
- hac 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 42,
 46, 47, 48, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 72,
 88, 89, 90, 92, 93, 96, 108, 109, 113,
 121, 130, 131
- Hacı Akbar 113
 Hacıya türbesi 130
hacname 25, 46, 72
 hafız 88
 Hafız Mehmed Emin Efendi 43
 Hakan 89, 149
 Halep 34
 halife 37, 88
 Halil 22, 121, 137, 148, 195
 Halvetiyye, Halveti 25, 94, 127
 Hama 43, 117, 127, 193
 hanegâh 48, 123, *bkz. zaviye*
 Haramüşşerif 103, 109, 116, 118
 Harezmi 42
 Hartmann, Martin 45, 192
 Hasan (Salih el-Uzbekî'nin oğlu) 49, 67,
 69, 84, 101, 123, 126, 128, 129, 136,
 147, 148, 149, 150, 153, 161, 164,
 177, 186, 190
 Haşmetullah Han 103
havace 97
 Haydarabad 36, 95, 103
 Haydar Taşkendi Tekkesi 57
 Hazar Denizi 16
 Herat 91, 95, 151
 Herod Kapısı 120, 121
 Hicaz 15, 16, 17, 25, 26, 29, 36, 37, 38,
 39, 40, 47, 48, 89, 90, 91, 92, 93,
 107, 108, 112, 113, 130, 131, 175,
 185, 189, 194
 Hicaz demiryolu 17
 Himalayalar 16, 31, 96
 Hindî Kalenderhanesi 58, 124
 Hindîler Tekkesi 28, 33, 34, 43, 74, 120,
 121, 124, 125, 126, 128, 185, 190,
bkz. el-Zaviya el-Hunûd
 Hindî Muhammed Dede 47
 Hindistan 16, 17, 22, 24, 26, 28, 33, 39,
 40, 43, 45, 46, 47, 50, 55, 59, 64, 91,
 93, 94, 96, 97, 101, 102, 104, 105,
 112, 123, 125, 127
 Hintliler 18, 36, 53, 92, 96, 107, 111
 Hindikuş 111
 Hristiyanlar 22, 23
 Hoca Ubeyd el-Allah Ahrar 48
 Hoca Yahya 48
 Hong Kong 16
 Horasan 111
 Hotan 88, 133, 136, 137, 139, 146, 155,
 156, 163, 171, 172, 174, 180
 Hucand 88, 95, 134, 136, 137, 139, 141,
 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154,
 156, 160, 162, 166, 167, 178, 181,
 183
 Hui (Tungan) 97, 104
 Hunûd 10, 28, 105, 120, 122
 Hüseyin Efendi Salim el-Deccanî 127
 Hz. Davud 127
- Irak 91, 96, 136, 172
 İbn Battuta 187
 İbn Karrâm, Kerrâmiye 21
icazetname 117, 126, 127
 İkinci Dünya Savaşı 107, 108, 110, 130
 İmparator Akbar 48
 İpek Yolu 39, 193
 İran 15, 59, 92, 96, 113, 151, 160, 169,

- 174, 176
 İsa 153, 157, 167, 170, 173, 175, 176, 179, 182, 183
 İsfara 89, 159
 İshak 22, 140, 144, 153, 166
 İskender bin Osman 88, 119
 İskenderiye 113
 İslam Yüksek Konseyi 129
 İsmail İbrahim Türkistanı 91
 İstanbul 2, 9, 10, 15, 16, 18, 19, 21, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 72, 75, 79, 87, 91, 92, 95, 96, 100, 106, 107, 111, 113, 118, 125, 126, 128, 131, 141, 165, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195
 işan 97
 Johannesburg 95
 Kabe 37, 38
 Kabil 15, 95, 133, 135, 154, 161
 Kadiyriye 21, 58, 187
 Kafkasya 15
 Kahankas 158
 Kalender, Kalenderiye 21, 27, 46, 54, 56, 58, 61, 62, 63, 64, 155
 kalenderhâne, kalenderhanesi 28, 43, 58, 124
 Kalkûta 95
 Kanuni Sultan Süleyman 48
 Karaçi 31, 95, 105
 Karadeniz 15, 113
 Karakaş 89, 146
 Karamustafa, Ahmet T. 53, 54, 192
 Karatekin 89
 kari 88
 Karshi 89, 139, 143, 150, 151, 152, 160, 165, 170, 179
 Kasan 89, 150, 159, 171
 Kasaniyye 55
 Kasim Badan 89
 Kaşgar 16, 88, 95, 96, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184
 Kaşgar Tekkesi (Kaşgarı Abd Allah Tekkesi) 56
 Katta Kurgan 153, 158
 Kazak 18, 32, 107, 167
 Kazan 16, 22, 28, 29, 31, 33, 40, 41, 50, 51, 52, 53, 91, 95, 141, 147, 158, 164, 175, 177, 187, 188, 192
 Kazanlı Tekke 28
 Keane, John F. 29, 30, 58, 59, 113
 Kemalist 128, 131
 kemer (çihiltan) 64
 keşkül 59, 60, 61
 Keşmir 16, 31, 96, 103
 Ketta 95, 105
 kılıç dansı 109, 110
 Kışlak 89
 Kimar Baba 22
 Kiva 88, 89, 92, 134, 141, 142, 144, 151, 154, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 174, 176, 177, 178, 181, 182, 183
 Kokand (Kukan/Hokand) 101, 171, 172
 Komünist, komünizm 106
 Kona Turpan 95
 Konya 28, 34, 38, 39, 46, 47, 91, 95, 97, 101, 151, 193

- Krasnovodsk 16, 17
 Kubbet-üs Sahra 20, 66, 109, 110
 Kudûs İslam Kongresi 79
 Kudûs valisi 66
 Kulab 88, 144
 Kur'an 13, 21, 34, 96
 Kurban Altı Halidî 22, 52, 109, 187
 Kurgan Tepe 95
 Kusr 88, 133, 135, 139, 142, 147, 148, 149, 176, 178, 182, 183
 Kuva 89
 Kuzey Afrika 34, 43, 69, 106
 kûlah 60
- Lahor 31, 43
 Le Chatelier, A. 40, 41, 188
 Leningrad 51, 95
- Mağrip kervanı 25
 Mahdum (Damulla Abid'in oğlu) 55, 91, 135, 149, 168, 187
 Malay 96
 Mamilla Mezarlığı 54
 Marakeş Sultanı 94
 Margilan 88, 89, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184
 Maşrab 72
 Maveraünnehir 88, 89
 Medine 17, 19, 25, 26, 28, 32, 33, 36, 37, 41, 43, 47, 49, 50, 51, 52, 72, 91
 medrese 49, 52, 53, 96, 116, 117
 Medrese el-Gadiriyya 116
 Mehmed Baha el-Din Veled 97, 100
 Mehmed Nur 44
 Mekke 15, 16, 17, 18, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 47, 48, 50, 52, 54, 64, 72, 89, 91, 92, 96, 108, 113, 130, 131
 Meksika 95
 Meryem 22
 Mescid-i Haram 19
 Mescid-i Nebevî 19
 Mevleviye 21, 97, 100, 104
 Mezar-ı Şerif 15, 91, 142, 162, 171
 Mısır Bahriye ve Karantina Sıhhiye Meclisi 89
 Mısır kervanı 15
 Milli Türkistan 107
 Mingkapur (Minangkabau) 95
 miraç 20
 Mir Hüseyin 103
 molla 50, 88
 Molla Muhammed el-Baka Hoca 97
 Mombasa 95
 Moskova 57, 95, 195
 muhalif 54, 55, 56, 102
 Muhammed (Tura Can) 93
 Muhammed Afgani Kandahari 117
 Muhammed Altı 101
 Muhammed el-Hilali 119
 Muhammed el-Medeni 93
 Muhammed Mazhar 41, 43, 49, 52
 Muhammed Munir Ensari 129
 Muhammed Murad Remzi 41, 188
 Muhammed Nakî Mahbub Nizamî 102
 Muhammed Paşa 115
 Muhammed Peygamber 20
 Muhammed Salih bin el-Şeyh Hilmi el-Kadiri 116
 Muhammed Süleyman Yin Kuangi 97
 Mullak Başî 89
 Multan 123

- Musa Carullah Bigiyef 96
 Musaci Isaci 105
 Musa Peygamber 25
 Mustafa Çugay Oğlu 107
 Mustafa Hasan 126
 Mucaddidi 186
 Mucahidin-i Mevleviye Alayı 97
 Mucir el-Din 21, 54, 122
 Müslüman Kardeşler 79

 Nakşibendî el-Halid 101
 Nakşibendî Sultan Hoca 48
 Nakşibendiye 21, 55, 85, 127, 132, 185
 Namangan 88, 89, 95, 133, 134, 135,
 138, 140, 141, 143, 144, 146, 147,
 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157,
 159, 160, 161, 162, 164, 165, 167,
 168, 171, 172, 173, 179, 181
 Natsheh, Yusuf 65, 67, 68, 115, 118,
 119, 193
 Nazırlıklar 108
 Nizameddin el-Evliya 104, 144
 Nizamî 46, 102
 Notre Dame de Sion Ecce Homo Manastırı
 72
 Numaniye Medresesi 125
 Nurkat 89, 165
 Nuslik 89, 171

 Orta Asya 18, 22, 26, 28, 29, 32, 33, 43,
 45, 46, 47, 49, 50, 55, 57, 64, 66, 88,
 90, 91, 92, 95, 96, 97, 101, 102, 104,
 107, 108, 111
 Osman Aga bin Abdal Muin (Osman Suft)
 65
 Osmanlı İmparatorluğu 11, 12, 16, 19,
 26, 28, 33, 35, 37, 45, 46, 51, 52, 61,
 79, 91, 116, 117

 Osmanlı sultanı 22
 Oş 88, 89, 134, 135, 137, 138, 141, 190,
 162, 164, 165, 177
 Ömer Camii 109
 Özbekistan 88, 108, 141, 142, 156, 160,
 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169,
 176, 177, 178, 181, 182, 183
 Özbek Kalenderhanesi 43
 Özbekistan ve Kazakistan Dini 108
 Özbekler 61, 111

 Pakistan 111, 153
 pasaport 16, 91, 92, 93
 Pearson, M.N. 15, 16, 26, 34, 194
 Pekin 95, 104, 174
 Pencab 43
 Peşaver 95
 Peştun 111
 pılav 79
 Puna 95

 Rabıta el-İslamiyye (Hindistan) 93, 94
 Rabia Adeviyye 22
 Rahim Bakş 112
 Rahmat Allah 105
 Ramallah 10, 82, 120, 191
 Rampur 101
 Reichmuth, Stefan 51, 194
 Ribat-i Mazhar 49
 Rida el-Din bin Fahr el-Din 51, 52
 Rifat 121
 ritüel 24, 82
 Roches, Léon 29, 34, 188
 Roger, Eugène 54, 55, 188
 Ruslar 29, 64
 Rusya 15, 16, 90, 91, 95, 131
 Sadi 124, 179

- Sadozay hanedanı 32
 Saharanpur 129
 Said Lıfmanı 16
 Salahaddin (Sirac el-Din'in oğlu) 94
 sapayi 64
 saray 30
 Seetzen, Ulrich Jasper 69, 188
 Selman Farist 22
 Semerkant 145, 151, 155, 157, 158, 171, 174
 Seyid Meer Ali 124
 Seylan Adası 95
 Seyyid Karam Ali el-Hindi 93
 Seyyid Muhammed Said el-Şeyh Muhammed el-Medeni 93
 Sibirya 32
 silsile 27, 119, 124, 127
 Sincan 31, 88, 90, 92, 93, 102, 133, 136, 137, 139, 140, 141, 146, 148, 154, 160, 163, 164, 166, 168, 176, 178, 183, 191
 Sindh 103
 Snouck Hurgronje, C. 63, 64
 Sovyetler Birliği 32, 131
 Söylemez Tekkesi 28, 34, 46
 Srinagar 31, 196
 Sudanlı 89
 Sultan 2. Abdülhamid 67
 Sultan IV. Murad 48
 Sultan Nizameddin el-Evliya 104
 Sultantepe Tekkesi (Özbek Tekkesi) 79
 Sumatra 101
 Surat 35
 Suriye 15, 19, 22, 26, 43, 48, 61, 69, 84, 117, 127
 Süleymanî 111, 112, 113, 116
 Süleyman bölgesi 111
 Süleyman Tapınağı 109
 Şaban 89, 134, 138, 144, 152, 168, 169, 173, 175, 177, 178
 Şacay 89, 158
 Şadiliye 21
 Şadisan Batır 32
 Şahab el-Din Mercanî 50, 51
 Şah Haydar 57
 Şah Haydar Taşkentî Tekkesi (Divan-ı Özbek Tekkesi) 57
 Şam 15, 17, 25, 26, 29, 33, 34, 37, 58, 61, 96, 117, 187
 Şam kervanı 15
 Şangay 93, 95
 Şeyh Abd el-Aziz 9, 72, 79, 84, 85, 111, 129
 Şeyh Abd el-Rahman 127, 129
 Şeyh Abd el-Settar 52
 Şeyh Abd el-Vahab b. Yunus el-Sulaymânî 111
 Şeyh Ahmed Said 49
 Şeyh Gulam Şeyh Muhammed 124
 Şeyh Hasan Multânî 123
 Şeyh Hasan 67, 69
 Şeyh Mazhar Medresesi 49
 Şeyh Mehmed 43
 Şeyh Muhammed Salih Fadıl Tunusi el-Magrabi 93
 Şeyh Muhyiddin Abdülkadir Geylani 114
 Şeyh Nazır Hasan Ensari 129
 Şeyh Rasid 46, 52, 72, 85, 94, 109, 118
 Şeyh Said Can Efendi 43
 Şeyh Süleyman Servî 101
 Şeyh Şahbaz Hindî 123
 Şeyh Yusuf Asitanesi 116
 Şeyh Zeyn Allah 52
 Şeyhülislam 97
 Tacik 111

- Taif 36, 91, 92
 takiyya 18, 31
 Tarban 89, 137
 Tarsus 34, 43, 192
 Taşkent 33, 40, 57, 88, 95, 136, 138,
 139, 144, 145, 148, 149, 150, 152,
 153, 155, 158, 162, 164, 167, 169,
 170, 173, 175, 178, 179, 180, 182,
 183, 192
 Tataristan 15, 22, 95, 96, 101, 187
 Tatarlar 16, 29, 49
 teber 60, 61
 tekke 18, 21, 27, 31, 32, 33, 34, 39, 44,
 46, 48, 56, 67, 69, 72, 74, 82, 106,
 114, 116, 117, 118, 123, 124, 129,
 195, *takiyya bkz. zaviye*
 Tekke-i Uzbekiye (Buhara Kalenderhanesi)
 58
 Tilikul Camii 101
 Tosya 34
 Trans-Hazar Demiryolu 16, *bkz.*
demiryolu
 Troitskaja 57, 195
 Tungan 97
 Turfan 95
 Turkistan-i saghtr 111
 Tuş 89, 133
 tüccar 92, 93, 94, 96
 Türkistan 15, 19, 30, 31, 42, 57, 64, 72,
 79, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 106,
 107, 108, 111, 134, 137, 145, 177,
 187, 191, 192, 195, *bkz. Orta Asya*
 Türkistan Tekkesi, Kahire 107
 Türkistan Türk Genç Birliği 107
 Türkiye 34, 39, 45, 47, 72, 94, 95, 97,
 101, 106, 131, 192, 195
 Türkmen 29, 111
 Tütüncü, Mehmet 9, 22, 24, 67, 68, 195
 ulema 42, 88
 Uttar Pradeş 101
 Uygur 30, 106, 107, 136, 141, 148, 154,
 160, 163, 166, 168, 176, 178, 183
 Ürdün 23, 82, 128
 Ürgenç 88, 92, 144, 150, 151, 152, 157,
 163, 169, 172, 174, 181, 183
 Üsküdar 61, 107
 Vahabî 93
 vakfiye 33, 65
 Vakiya Han 69
 Vamberry, Arminius 45, 57, 189
 Veli Kabum Han 107
 Yafa Ulu Camii 72, 118
 Yangi Karali 101
 Yarkand [Yarkent] Sarayn 31, 154, 170,
 171, 175
 Yarkent 31, 88, 136, 141, 148, 154, 160,
 163, 166, 168, 176, 178, 183
 Yaş Türkistan 79, 107, 187
 Yemenli 90
 Yengisar 88
 Yeni Cami 37, 38
 Yesevi 72
 Yin Kuangi *bkz. Muhammed Süleyman* 97
 Yuehua 96
 Yusuf bin Yakub 93
 Zao Zenzu 97, 99
 Zaviya el-Afganiya 111
 Zaviya el-Hunûd 28, 120, 122
 Zaviyya el-Uzbekiyya 28
 Zeytin Dağı 23
 Zuhur Allah 105

Kudüs'teki

Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar

Thierry Zarcone

Geniş zamanlara hükmeden belli bir dönemi, geniş sahalara yayılan belli bir coğrafyayı anlatıyor Thierry Zarcone...

Hac için Mekke'ye gidilmeye başlanmasından itibaren, hacılar Batı ve Doğu Türkistan'dan Hicaz'a varan muhtelif yolları kullandılar: Bu güzergâhlardan biri Semerkant ve Buhara'dan çıkıp Afganistan içinden geçiyordu... Genelde Rusya, Tataristan ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanların takip ettikleri ikinci güzergâh ise Rusya'nın güneyinden geçerek Karadeniz üzerinden İstanbul'a, oradan Suriye veya Mısır'a ve nihayet Hicaz'a ulaşıyordu... Daha zahmetsiz olan bir diğer güzergâh, İran ve Bağdat üzerinden geçiyordu... Özellikle Doğu Türkistanlıların ve Fergana Vadisi'nden yola çıkan Müslümanların tercih ettikleri dördüncü güzergâh yoluyla da Himalayalar ve Keşmir üzerinden Bombay'a, oradan da Basra veya Cidde'ye ulaşıyordu...

Elbette bu uzun ve meşakkatli yolculuğun konakları da olmalı! İşte tam burada devreye -ülkemizde de isimleri ve işlevleri aynı olan- Kudüs'teki tekkeler girmektedir. Kitabın sayfaları arasında capcanlı göreceğiniz bu merkezler Özbek Tekkesi, Afgan Tekkesi ve Hint Tekkesi'dir...

www.kabalcı.com.tr

ISBN 978-605-527-202-9

9

786055 272029

15 TL

www.kabalcıyayınevi.com

